

EVAKKOJEN TUNNUSTUKSIA

**Lapin sodan evakkokokemuskertomukset Axel Honnethin
tunnustusteorian valossa**

Pro gradu -tutkielma
Oulun yliopisto
Kulttuuriantropologia
Kevät 2019
Saara Intonen

Sisällysluettelo

1 Johdanto	3
1.1 Tutkimustavoite ja tutkimuskysymykset	5
1.2 Aiempi antropologinen pakolaistutkimus	7
1.3 Tutkimusprosessi ja aineisto	9
1.4 Etiikka ja tutkijan positio	10
2 Evakkojen tunnustuskokemusten tutkimus	13
2.1 Tunnustusteoria	13
2.1.1 Rakkaus	15
2.1.2 Oikeudet	17
2.1.3 Solidaarisuus	19
2.1.4 Eettinen elämä	21
2.2 Kokemus tutkimuskohteena	23
2.3 Muistitietotutkimus	26
2.4 Kirjoituskilpailutekstit tutkimusaineistona	28
2.5 Sisällönanalyysi	31
3 Lapin sota ja evakkous	34
4 Tuntemattomasta päämäärästä tunnustukseen	36
4.1 Sota ja pakomatka kokemusten kontekstina	36
4.1.1 Läsäoleva väkivalta	36
4.1.2 Lähtökäsky ja -kaaos	38
4.1.3 Vieraus	41
4.1.4 Toisten armoilla oleminen	42
4.2 Jaettu kärsimyksen kokemus	44
4.2.1 Kanssaevakot	44
4.2.2 Paikallisväestö	46
4.2.3 Kohtalotoverit ja kansakunta	47
4.3 Arki poikkeusoloissa	49
4.3.1 Ihmissuhteet	49
4.3.2 Työ ja tasavertaisuus	53
4.3.3 Arvonanto	57
4.4 Loukkaukset	60
4.4.1 Mielivalta	60
4.4.2 Häpeä	63
4.4.3 Olosuhteet	64
4.4.4 Alastomuus ja kipu	65
4.4.5 Autonomian vieminen	68
4.4.6 Erilleen jakava kärsimyksen kokemus	72
4.5 Kamppailut	74
4.5.1 Oikeudet omiin käsiin	74
4.5.2 Eheän minuuden suojelu	77
5 Johtopäätökset	80
Lähteet	87
Tutkimusaineisto	87
Painamattomat lähteet	87
Painetut lähteet	87

Aineistoviittaukset	96
---------------------------	----

1 Johdanto

”Se oli luonnollisesti jotain aivan tavatonta. Se oli jännittävääkin –. Mutta se oli myös surua ja tuskaa, huolta ja vaivaa ja ennen kaikkea epätietoisuutta siitä, päästäisiinkö enää koskaan näkemään kotipaikkaa, omaisia ja ystäviä siellä.”¹ Näin kuvaa kokemuksiaan kotoaan Lapin sodan alta paennut evakkomatkaansa, kiteyttäen monen kohtalotoverinsa muistot. Tällöin kotinsa jättämään joutuneiden joukossa oli myös oma isoäitini perheineen. Nämä kokemukset ovat pro-gradu työni aihe, aineistonani kirjoituskilpailutekstit. Aiheeseen päädyin harjoittelun kautta Tunnustuksia: pakolaisuuden hankalat tarinat ja muistamisen kulttuurit - tutkimusprojektissa talvella 2017. Tämä Suomen Akatemian rahoittama monitieteinen nelivuotinen hanke (2017–2021) hanke tutkii toisen maailmansodan pakolaisten ja evakoiden hyväksytyksi tai torjutuksi tulemisen prosesseja vastaanottavissa yhteisöissä. Tavoitteena on uudelleen tarkastella pakolaisuutta suomalaisessa historian tutkimuksessa ja keskustella siitä osana eurooppalaista pakolaisuutta. (Tunnuksia 2017.) Projektin keskeisimmät työkalut ovat tunnustuksen ja kuulumisen käsitteet, joista ensimmäinen muodostaa työni teoreettisen ytimen.

Oman sukuhistoriasta juontuvien henkilökohtaisten intressien lisäksi aiheeseen tarttumiseen minua motivoi Lapin evakkojen näkymättömyys karjalaisiin kohtalotovereihinsa verraten niin omalla tieteenalallani kuin laajemminkin. Eräs ymmärrettävä syy tähän on Karjalan menettäminen, mihin liittyvän kulttuuriperinnön ja revanssimentaliteetin on nähty tukevan koko suomalaista identiteettiä (af Forselles-Riska 2006: 228). Kulttuurihistorioitsija Marja Tuomisen (2015: 41–42) mukaan Lapin sota on suljettu kansallisen muistimme marginaaliin, mikä käy ilmi jo siitä, kuinka monet suomalaiset yhä ovat epätietoisia Lapin hävityksestä. Arkisessa historianpuheessa ja kansallishistorian kokonaistulkintoissa Lapin sota esiintyy jonkinlaisena jatkosodan jälkinäytöksenä (mt.: 42). Myös suomalaisessa sotahistorian kirjoituksessa se on historioitsija Mika Kuljun (2013: 348) mukaan jäänyt ’lapsipuolen asemaan’ (ks. Tuominen 2015: 50). Vaikka pakolaisuutta on tutkittu valtavasti niin Suomessa kuin kansainvälisestikin, kulttuuriantropologista tutkimusta Lapin sodasta saati Lapin evakoista en ole onnistunut löytämään

ainoatakaan. Tämän aukon täyttämisen lisäksi toivon tutkielmani tuottavan näkökulmia myös tämän päivän pakolaistilanteeseen.

Niin tiedotusvälineissä, poliittisissa puheissa kuin sosiaalisessa mediassakin tämä tilanne yleisesti kehystetään ja koetaan Eurooppaa ja koko tuntemaamme elämäntapaa uhkaavana 'kriisinä' (Bauman 2016: 1). Reaktiot siihen ovat vaihdelleet solidaarisuuden osoituksista väkivaltaisiin hyökkäyksiin ja ksenofobiasta 'tervetulokulttuuriin' sekä lopulta välinpitämättömyyteen väsyttäessä koko tragediaan (Bauman 2016: 2; Holmes & Castañeda 2016: 13, 19). Massamuuttoliikkeet ja -kriisit eivät ole uusia ilmiöitä, mutta ovillemme kolkuttelevien pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden määrän suhteellinen harppaus tulijoiden joukossa on (Bauman 2016: 3, 5). Noiden ovien takana oleville he ovat aina olleet muukalaisia, joilla on universaali ja ajaton taipumus herättää huolta juuri muukalaisuutensa vuoksi (mt.: 8–9). Erilaisuuden musertamaksi tulemisen pelko ilmenee selvästi länsimaisessa kontekstissa käydyissä keskusteluissa, esimerkiksi suosituista invaasioon viittaavista metaforista kuten 'avoimet ovet', 'tulva' tai 'virta' (Holmes & Castañeda 2016: 18). Pakolaisten representaatiot ja vaaditut toimet ovat kuitenkin jatkuvan kamppailun alaisia (mt.: 19).

Tällaisessa tilanteessa ja ilmapiirissä uusien tulokkaiden ja vastaanottajien välisten suhteiden tutkimus onkin mielestäni erityisen tärkeä ja ajankohtainen aihe. Työn tärkeimpiä motiiveja onkin muistuttaa omasta pakolaishistoriastamme hyvinkin tiukkoja äänensävyjä ja toimenpiteitä nostattaneen ja rajusti vastakkainasetteluja sekä yhteen niputtavia representaatioita synnyttäneen "kriisin" keskellä. Homogeenisiä massoja luova retoriikka hukuttaa helposti alleen yksilöt erilaisine elämänhistorioineen, kokemuksineen ja näkökulmineen. Työlläni haluan tuoda esiin erään näkökulman siitä millaista kotoa sodan alta pakeneminen ja toisten armoilla eläminen on, eli millaisia kokemuksia tällaisista tilanteista on historiallisten "omiemme" parissa ollut. Näin toivon tutkimustuloksilla olevan käytettävyyttä myös nykyisen pakolaistilanteen tarkastelussa ja käsittelemisessä.

1.1 Tutkimustavoite ja tutkimuskysymykset

Tavoitteenani on tutkia Lapin sodan evakkojen tunnustetuksi tulemisen kokemuksia ja prosesseja uusissa yhteisöissään. Työni lähtökohtana ja näin ollen tärkeimpänä teoreettisena työkaluna toimiva tunnustuksen käsite perustuu yhteiskuntafilosofi Axel Honnethin tunnustusteoriaan. Honneth (1995: 129) jakaa ihmistenvälisen tunnustuksen (engl. *recognition*) kolmeen eri tasoon: läheissuhteiden rakkauteen, oikeussuhteiden oikeuksiin sekä arvoyhteisön solidaarisuuteen. Näistä kullakin on negatiiviset vastineensa erilaisina loukkauksen (*disrespect*) muotoina, joita ovat fyysinen väkivalta, syrjiminen ja halventaminen, joita vastaan voi nousta kamppailuja tunnustuksesta. Tutkiessani evakoiden tunnustetuksi tulemistä tutkin siis sitä, miten nämä erilaiset tunnustuksen ja loukkauksen muodot toteutuvat evakkokokemuksissa ja ilmenevät kertomuksissa. Honnethin teoria on tutkielmani lähtökohta, linssi, jonka läpi aineistoani tarkastelen ja joka määrittää tutkimuskohteen, -kysymykset, käsitteet sekä ohjaa analyysiä. Näin ollen työni on tutkimusasetelmaltaan teorialähtöinen, ja koska sen tarkoituksena on soveltaa Honnethin teoriaa uuteen kontekstiin, on se samalla teoriaa koetteleva. Tarkastellessani evakkokertomuksia teorian valossa selvitän siis samalla sitä, miten teoria toimii ja kuinka hedelmällinen se on tämän aiheen ja aineiston tulkinnassa. Työni teoreettinen ja samalla laajin tavoite onkin selvittää tunnustusteorian soveltuvuutta tutkimusaiheeseen.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Miten tunnustusteoria soveltuu evakkokokemusten ja -kertomusten tutkimiseen ja tulkintaan?
2. Miten tunnustuksen, loukkauksen ja tunnustuskamppailujen eri muodot toteutuvat evakkokokemuksissa ja näyttäytyvät kertomuksissa?

Niin tiedotusvälineissä, arkikeskusteluissa kuin tutkimuksissakin pakolaiset usein esitetään passiivisina uhreina aktiivisten toimijoiden sijaan (ks. Huttunen 2012: 12–13). Vaikka evakot olivatkin olosuhteiden uhreja siinä mielessä, ettei heillä sodan uhan alla evakuointikäskyn tultua juuri ollut mahdollisuutta tai edes tarvetta

vastustella, pyrin läpi työni tuomaan esiin evakkojen omaa toimijuutta. Tutkielmani keskiössä ovatkin evakkojen ja paikallisväestöjen väliset suhteet ruohonjuuritasolla eli yksilöiden väliset kohtaamiset, asenteet ja toimintatavat, joskin aineisto valottaa myös laajempia sosiaalisia suhteita ja käytäntöjä, tai erityisesti kokemuksia ja näkemyksiä niistä. Honnethin teoria kattaa sekä henkilökohtaiset, institutionaaliset ja yhteisölliset suhteet, että niissä tapahtuvat konfliktit. Kattamalla kokemuksen intiimin, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen ulottuvuuden tarjoaa se siten hyvin kokonaisvaltaisen kehyksen näiden suhteiden tarkasteluun.

Teorian koetteleminen ei tässä yhteydessä tarkoita sen yksikokoista kumoamista tai vahvistamista, vaan sen tarkastelua, tuleeko kertomuksissa ilmi Honnethin (1995) määritelmän mukaisia tunnustukseksi tulkittavissa olevia asioita, jos niin miten, ja kuinka merkittäväksi osaksi kokemuksta ne nostetaan. Aineistoa lukiessa kartoitan kertojille itselleen keskeisimpiä tekijöitä ja asioita, pitäen näin silmät auki myös muunlaisille kuin teorian nimeämille aineksille. Tällä tavoin pyrin analyysissäni säilyttämään aineistolähtöisyyttä, tai vähintään tiukkaa sitoutumista empiriaan, jotta aineistosta ei tulisi pelkkää teorian kehysten täytettä ja pinnallista kuvitusta. Samalla tarkastelen myös itse teoriaa siten miten hyvin se tavoittaa evakoille itselleen merkittävimmät kokemukset, tai miten sitä tulisi mahdollisesti muokata ja kehittää, jotta se tekisi niin. Lopulta teoria tulee arvioiduksi myös siinä, miten se hyvin kokonaisvaltaisena ja universaalilla tasolla puhuvana, mutta modernin länsimaisen yhteiskunnan käsityksiin ja rakenteisiin perustuvana soveltuu tällaiseen aikaan, paikkaan ja tilanteeseen; sodanaikaiseen sosiaalisia suhteita, arkea ja käytäntöjä mullistaneeseen poikkeustilan Suomeen ja aikaan ennen yleismaailmallisten ihmisoikeuksien julistusta. Sanalla sanoen, teorialähtöinen tutkimusasetelma tarkoittaa tässä työssä lähtökohtateorian soveltamista ja samalla kriittistä tarkastelua empiiristä aineistoa vasten. Tulkitsemalla historiallisten pakolaistemme kokemuskertomuksia tunnustuksen muotoina tai vaatimuksina toivon työni tuottavan uuden näkökulman myös kulttuuriantropologiseen pakolais- ja maahanmuuttotutkimukseen.

1.2 Aiempi antropologinen pakolaistutkimus

Antropologiassa on monin tavoin aina ollut kyse ylirajaisuudesta tutkittaessa kulttuurisia eroja muualla ja liikkuvuuden teema on ollut hyvin keskeinen tieteenalan alusta asti (Daswani 2013: 29–30; Huttunen 2012: 10). Moni varhainen tutkimus onkin yhä relevantti liikkumisen ja muuttuvien kulttuuristen identiteettien tutkimuksessa, kuten Bronisław Malinwoskin (1922) tutkimus kula-vaihdosta ja E. E. Evans-Pritchardin (1940) nuer-tutkimus (Daswani 2013: 33). Tästä huolimatta antropologia on maahanmuutto- ja pakolaistutkimuksessa ollut Laura Huttusen (2012: 10) mukaan marginaalisessa asemassa yllättävänkin pitkään. Tyypillisesti pakolaisuus on myös teoretisoitu jyrkästi toisenlaisista muuttoliikkeenmuodoista erottavalla tavalla, jossa tärkeimmässä roolissa on pakko (Lubkemann 2008: 4–5). Tällöin on jätetty huomiotta erilaiset olosuhteet, sosiaaliset suhteet, kulttuuriset käsitykset ja ennen kaikkea pakolaisten yksilöllinen ja kontekstisidonnainen toimijuus sekä tarpeet ja tavoitteet (mt.: 4–5). Liisa Malkin (2012: 27–28, 38) mukaan niin arkikielenkäytössä kuin tutkimuksessakin esiintyvään ’asioiden kansalliseen järjestykseen’, eli itsestään selvinä pidettyihin tapoihin ajatella identiteettiä, paikkaa ja kulttuuria, kuuluu oletus liikkumattomuudesta ja paikkaan kiinnittymisestä. Tällöin ’väärässä paikassa oleminen’ ja ’juuriltaan kiskoutuminen’ ymmärretään patologiseksi tilaksi; identiteetin, kulttuurin ja traditioiden menetykseksi (mt.: 27, 39, 100). Siksi tällaiset konteksteistaan irronneet ihmiset jätettiin pitkään psykologien ja sosiologien tutkittaviksi (Huttunen 2012: 10–11).

Pakolaisuuden ja maahanmuuton teemoihin alettiin tarttua yhä laajemmin joukoin vasta 1990-loppupuolelta lähtien, minkä myötä pakolaiset ovatkin siirtyneet antropologian eturintamaan (Huttunen 2012: 11; Lewellen 2002: 172). Samalla on alettu kritisoida pelkistäviä ja yleistäviä käsityksiä sekä uudelleenarvioitu kulttuurin, yhteisöjen ja rajojen käsitteitä painotuksen suuntautuessa prosessiin ja liikkuvuuteen rakenteen ja vakauden sijaan (Daswani 2013: 29, 31; Lewellen 2002: 172; Lubkemann 2008: 17). Samalla on osoitettu, että pakolaisuuden kokemus ja seuraukset neuvotellaan sosiaalisesti ja kulttuurisesti välittyvillä ja luovilla tavoilla (Lubkemann. 2008: 16–17). Nyt antropologiset tutkimusmenetelmät nähdäänkin erityisen sopiviksi massamuuttoliikkeiden syiden ja seurausten ymmärtämiseen, ja

varsin mittavaksi kasvaneen tutkimusalan moninaiset aiheet ovat yltäneet mielenterveys-ongelmista globaaleihin ihmissalakuljetusverkostoihin (ks. Haugerud 2016: 590). Suomalaisiin ja Suomeen tulleisiin pakolaisiin ovat antropologisin ottein tarttuneet mm. Karen Armstrong (2004) ja Laura Huttunen (2002). Armstrongin rinnalla tutkimuksellinen kiinnostus karjalaista siirtoväkeä kohtaan on ylipäänsä ollut hyvin laajaa aina 1940-luvulta lähtien (esim. Waris 1952; Savolainen 2015). Lapin evakot ja heidän kokemuksensa ovat herättäneet kiinnostusta erityisesti historiassa (esim. Runtti 1989; Rautio 2004) ja myös tieteellisen tutkimuksen ulkopuolella (esim. Kuorsalo & Saloranta 2010).

Antropologiassa pakolaisuuden tutkimuksen työkaluina ovat erityisesti olleet diasporan ja transnationalismin eli ylijämsuuden käsitteet (Huttunen 2012: 11). Tunnustusteoria taas ei ainakaan oman kartoitukseni perusteella ole juurikaan saanut jalansijaa antropologisessa pakolaistutkimuksessa, tai antropologiassa ylipäänsä, ja kansainvälisesti teorian empiiriset sovellukset ovat keskittyneet erityisesti kasvatukseen, koulutukseen, sosiaalityöhön, terveyden ja työelämän alueisiin. Näin ollen koen tutkielmani lähtökohdat melko haastaviksi, mutta samalla myös innostaviksi ja motivoiviksi, sillä soveltaessani tunnustusteoriaa antropologiseen Lapin sodan evakoita koskevaan antropologiseen tutkimukseen olen tekemässä jotain uutta, monin eri tavoin.

Folkloristi Jyrki Pöysän (2015: 76) mukaan Suomessa on jo muutaman vuoden ajan ollut meneillään toiseen maailmansotaan liittyvien kokemusten uudelleentulkinta kansallisen historian uudelleenkirjoituksen osana. Tällöin kiinnostuksenkohteena on ollut sodan arki sekä sotilaiden että siviilien kokemana, ja tarkastelun keskiöön ovat uutena lähteenä nousseet myös kirjoituskilpailujen elämäkerrallisten kuvausten sato. Kilpikirjoitusten käyttöä ovat Suomessa pohtineet erityisesti folkloristit, mutta myös muut kulttuurintutkijat, historiantutkijat, yhteiskuntatieteilijät ja antropologit (mt.: 76). Vaikka kirjallinen ja suullinen traditio ovat limittäisiä viestinnän muotoja, asetettiin ne pitkään vastakkain, kunnes 1970-luvulla löydettiin kirjoituskulttuuri antropologiassakin huomatessa suullisen perinteen kantajan ja taitajan voivan olla myös luku- ja kirjoitustaitoinen henkilö (Peltonen 2006: 110). Kirjoitettujen

muistelmien voikin nähdä vangitsevan suullisesta muistista haihtuvan (Armstrong 2004: 131). Kirjalliset kokemuskuvaukset eivät itsessään välttämättä ole erityisen uusia, mutta ovat tieteenalojen aineistorajojen ja uusien kysymystenasettelujen myötä tulleet ajankohtaisiksi uudella tavalla (Pöysä 2015: 75). Näin ollen työni on myös osa näitä yhtä opinnäytetyötä ja tutkimusprojektiakin laajempia liikehdintöjä.

1.3 Tutkimusprosessi ja aineisto

Tutkimusaiheen, -aineiston ja teoreettisen viitekehyksen määrittely tapahtui yhteistyössä harjoitteluohjaajieni Outi Auttin ja Seija Jalagin kanssa. Aineistonkeruun toteutin Kansallisarkiston Oulun toimipisteessä, jossa etsin käsiini kaiken Lapin sodan evakkojen tuottaman materiaalin mitä käsiini sain. Näin tutkimusaineistoksi muodostui neljän evakkomatka-aiheisen kirjoituskilpailun tekstit viideltä vuosikymmeneltä: Me olimme evakossa (1959), Evakkotaival (1967-1968), Lapin kotirintamamuistoja (1989-1991) ja Evakkotaival (1974), joista viimeisen tuotokset on julkaistu Jorma Eton (1977) toimittamassa kokoelmassa Pohjoinen taikapiiri. Arkistolla tallensin materiaalit valokuvaamalla, jolloin kuvia kilpailuteksteistä sekä kilpailut järjestäneiden tahojen asiakirja- ja lehtileikekokoelmista kertyi yhteensä lähes 1500 kpl. Rajattuani kuvakokoelman sisällöllisesti evakkojen omiin tuotoksiin ja ajallisesti evakko-aikaan, tutkimusaineistoksi muodostui yhteensä 133:n kirjoittajan 135 tarinaa, joiden yhteissummaksi tulee 640 liuskaa. Koska tärkein ja ainoa kritiikki aineiston rajaamiselle oli evakkojen omien kokemusten tavoittaminen, on aineisto hyvin moninaista ja kirjavaa sisällöltään ja muodoltaan.

Kirjoittajista 84 on naisia, 42 miehiä ja 7 määrittelemättömiä. Tarkka ikä tapahtuma-aikaan tuodaan esiin hyvin harvoin, joten tarkkaa ikäjakaumaa on mahdoton määritellä. Valtaosa kertojista kuitenkin koki evakkoutensa lapsena tai nuorena, mutta joukosta löytyy myös monta aikuisena matkansa tehnyttä. Kirjoitusten pituus vaihtelee yhdestä kuuteenkymmeneen liuskaan, keskimääräisen pituuden ollessa kymmenen liuskan molemmin puolin. Myös kirjoitusvälineet vaihtelevat kirjoituskoneista lyijy- ja kuulakärkikyniin. Kirjoitusten tyyliä puolestaan ulottuu lyhyistä runoista kokonaiseen kertomuskokoelmiin, katkelmallisista

muistikuvista kronologiseen kerrontaan sekä asiallisen raportoivista teksteistä hyvin tunnepitoiseen ja kaunokirjalliseen ilmaisuun. Aineistositeerauksien yhteydessä merkitsen lähteet luettavuuden vuoksi loppuviiteinä; arkistomateriaalin kohdalla arkistoyksikön (LNL tai RMK) ja kuvakokoelmasta laatimani juoksevan numeroinnin mukaan ja julkaistun tekstin kohdalla lyhenteellä PT sekä kirjoittajan sukunimellä ja sivunumerolla.

Kirjoituskilpailuaineistot ovat avattavissa hyvin monenlaisilla metodisilla ratkaisuilla ja analyysitavoilla (Laurén 2010: 442). Analyysimetodeja metsästäessä itsekin tein muutamia harhapolkuja mm. narratiivitutkimuksen ja lähiluennan suuntaan, joita en lopulta kokenutkaan kovin hyödyllisiksi tai käyttökelpoisiksi tutkimuskysymysteni suhteen tai aineiston runsauden vuoksi. Kuitenkin niihin sekä ennen kaikkea muistitietotutkimukseen ja kokemuksen antropologiaan tutustuminen on tarjonnut tärkeitä näkemyksiä aineistoni luonteesta ja erityispiirteistä. Varsinaiseksi analyysimetodiksi kuitenkin lopulta valikoitui teoriaohjaava sisällönanalyysi (Tuomi & Sarajärvi 2018: 109), jonka koen sopivan sekä työn tutkimusasetelmaan että aineistotyyppiin. Koko tutkimusprosessin käynnistäneen kontekstin vuoksi sekä laajan tutkimusmatkani seurauksena lähitieteiden tarjoamaan apuun, on monitieteisyys koko työni läpi kulkeva juonne.

1.4 Etiikka ja tutkijan positio

Useimmiten termillä etnografia viitataan tutkimusprosessin induktiiviseen luonteeseen ja tapaan teoretisoida ja käsitteellistää ilmiöitä havainnointiin perustuvan kenttätöön kautta saatujen aineistojen pohjalta (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014: 7). Oma lähestymistapani on sitä vastoin vahvan teorialähtöinen ja käytössäni ovat ns. valmiit aineistot. Kaikelle etnografiselle tutkimukselle on kuitenkin yhteistä tutkijan merkitys kysymysten esittäjänä, kentän määrittelijänä ja tulkintojen tekijänä (mt.: 9). Myös arkistoaineistosta ja kirjoitetuista teksteistä usein käytetty nimitys 'valmiit aineistot' on ylipäänsä hieman harhaanjohtavaa, sillä tutkimusaineistoa teksteistä tulee vasta, kun tutkija kysyy, poimii, rajaa ja avaa aineistonsa metodisin ja käsitteellisin työkaluin (Lakomäki ym. 2011: 9; Saarikoski 2011: 119). Tutkimuksen perustuessa kirjoitettuihin arkistoaineistoihin ovat tutkijan

position arvioiminen ja tutkimuseettiset haasteet kuitenkin erilaisia kuin etnografisessa kenttätyössä (Savolainen 2015: 49).

Usein nämä moninaiset eettiset kysymykset liittyvät tekstien yksityisyyden ja julkisuuden väliseen rajankäyntiin (Lakomäki ym. 2011: 17). Arkistokäyntien yhteydessä ja kirjoituskilpailuihin liittyvistä asiakirjoista olen varmistanut, että aineistot ovat arkistossa luovuttajien kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti tekijänoikeudet huomioiden vapaasti yleisön nähtävissä ja käytettävissä, myös tutkimustarkoituksiin. Antropologiassa pyritään yleensä mahdollisimman hyvin takaamaan informanttien anonymiteetti ja yksityisyys, mikä ei kuitenkaan ole tutkimuseettisesti ongelmatonta, koska he saattavat haluta tulla nimetyiksi ja heillä on teksteihinsä tekijänoikeudet (Savolainen 2015: 46–47). Arkistomateriaalin kohdalla tutkittavien informoitu suostumus tutkimukseen osallistumisesta ei kuitenkaan ole mahdollinen, ja koska valtaosa tutkittavista on oletettavasti vielä elossa, ei heihin saa viitata nimillä. Eräs ratkaisu olisi pidättäytyä kokonaan aineistositeerauksista, mutta koen ne välttämättömiksi analyysin seurattavuuden ja perustelun sekä tulkinnan läpinäkyvyyden kannalta, ja koska haluan tuoda esiin tutkittavien oman äänen. Punnittuani tekijänoikeuksien ja yksityisyydensuojan välistä dilemmaa, päädyin anonymisoimaan arkistossa sijaitsevien tekstien laatijat sekä oman harkintani että lopulta Kansallisarkiston tutkimusjohtajan ohjeistuksesta. Julkaistujen tekstien kohdalla tekijänoikeudet luonnollisesti painavat enemmän ja vaativat nimen maininnan.

Tutkijan erilaisesta kulttuurisesta kompetenssista ja ymmärryksestä johtuen havainnot vieraasta kulttuurista ovat aina vaillinaisia, mikä pätee myös tuttujen kulttuurien ja kirjoitettujen aineistojen tutkimuksessa (Savolainen 2015: 49 < Lukin 2011: 86). Lapin sodan evakkoja tutkiessa tutkimuskohde on minulle tuttu ja vieras yhtä aikaa. Tutkimuskohteina ovat Suomessa eläneet ja kirjoitushetkellä valtaosin yhä elävät ihmiset, jotka kertovat jakamallaan äidinkielellä kokemuksistaan sellaisen tapahtuman aikaan, jonka historialliset taustat tunnen. Toisaalta taas juuri tapahtumien ajallinen ja kokemuksellinenkin etäisyys tekee tutkimuskohteesta minulle kaukaisen. Aikaan liittyvien kysymysten pohtiminen onkin tärkeä

muistelukirjoitusten tulkinnan ennakkoehto (Pöysä 2015: 75). Tällöin asetelmasta on erotettavissa ainakin kolme tekstien tulkinnan kannalta keskeistä kokemuksellista ajankohtaa: kuvattujen tapahtumien, niistä kirjoittamisen ja kertomusten tulkinnan nykyhetket, joista kuhunkin liittyvät menneen muistot ja tulevan odotukset (mt.: 75). Tässä työssä tutkittavat kokemukset tapahtuivat 1940-luvulla, niiden muistelu 1950–1990 -luvuilla, ja itse tutkijana tarkastelen ja tulkitSEN tekstejä 2010-luvulla. Lukijan etäisyyden kasvaessa tapahtumien ja kirjoittamisen ajankohtiin kasvaa myös tulkintatilanteessa huomioitava kulttuurinen etäisyys (mt.: 75). Toisaalta niin kauan kuin aineisto on saatavilla, voidaan samaan aineistoa tarkastella yhä uusista näkökulmista (mt.: 84) ja näin tuottaa samasta aineistosta yhä uutta, ajankohtaistakin tietoa.

Omaelämäkerrallisissa minä-muotoisissa kirjoituksissa tapahtumien kokija, muistelijä ja kertoja ovat yksi ja sama henkilö, mutta eivät temporaalisen tulkinnan kannalta täysin identtisiä (Pöysä 2015: 82). Ajan kulumisen vaikuttaa tuotettuihin teksteihin tehden niiden taustalla olevasta totuudesta vaikeasti arvioitavaa, mikä voi olla ongelmallista lähdekritiikin näkökulmasta (Pöysä 2015: 83 < Iggers 1997: 126). Aineiston totuudenmukaisuutta ja luotettavuutta on mielekästä pohtia, kun sitä tarkastellaan faktanäkökulmasta, eli kun ollaan kiinnostuneita siitä mitä todella tapahtui ja miten todella toimittiin (Alasuutari 2011: 90–91). Koska teksti voi kuitenkin olla 'totta' monella tasolla, on faktanäkökulmassa vaalittava käsitys merkityksellisestä tiedosta hyvin kapea (Alasuutari 2011: 91; Lakomäki ym. 2011: 10). Tässä tutkielmassa kiinnostuksen kohteena ovat informanttien omat kirjoittaen kerrotut kokemukset, joten historiallisten faktojen sijaan aineiston merkityksellisin informaatioarvo on siinä, mitä kirjoittajat itse pitävät muistamisen ja kertomisen arvoisena, mikä merkitsee muistelijoiden tulkintojen vakavasti ottamista. Kun tutkittavia ei kohdata kasvokkain, vaatii heidän tekstiensä ymmärtäminen vahvat tulkintakehykset (Lakomäki ym. 2011: 17). Työn teorialähtöisyyden vuoksi tulkintakehykseni ovat vahvat, mutta pyrin tekemään oikeutta tutkittavieni kokemuksille ja kertomuksille välttämällä ylitulkintoja. Anonymisoinnin, aineiston julkisen luonteen ja tapahtumien historiallisuuden vuoksi en myöskään usko tutkielmallani olevan merkittävää vaikutusta tutkittaviin tai heidän viiteryhmänsä.

2 Evakkojen tunnustuskokemusten tutkimus

2.1 Tunnustusteoria

Tunnustusteorian juuret ulottuvat Georg Hegelin Jena-kauden (1801-1807) kirjoituksiin tunnustuskamppailusta (Honneth 1995: 1). Tunnustuksen käsitettä ja teoriaa ovat sittemmin tarkastelleet ja edelleen-kehittelleet hyvin monet filosofit ja yhteiskuntateoreetikot, lienee nimekkäimpinä ja merkittävimpinä Axel Honnethin rinnalla Charles Taylor (esim. 1994) ja Nancy Fraser (esim. 2003). Suomessa tunnustusteoriasta ovat kirjoittaneet mm. Arto Laitinen (esim. 2019) ja Heikki Ikäheimo (esim. 2003). Tunnustus on Axel Honnethin (1995) filosofisen antropologian ja kriittisen yhteiskuntateorian ydin, sillä hän ymmärtää vastavuoroisen tunnustuksen sekä yksilöllisen eheän identiteetin että yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja hyvän eettisen elämän perusedellytykseksi. Honnethin (1995: 95; 2001: 46) määritelmä yhdistää usean ajattelutradition käsityksiä ja ammentaa perustelunsa usean eri tieteenalan empiirisistä tuloksista. Keskeisimpinä lähteinä ja innoittajina toimivat kuitenkin nuoren Hegelin kirjoitukset, joille Honneth (1995: 68–69) pyrkii antamaan empiiristä sisältöä Georg Herbert Meadin (1934) sosiaalipsykologiasta. Yleisimmillään tunnustaminen merkitsee julkista arvontoa, joten tunnustus voidaan ymmärtää konkreettisessa toiminnassa toteutuvana asenteena, oli kyse sitten sanoista, eleistä tai institutionaalisista menettelyistä (Honneth 2012: 78, 80). Tunnustuksen tulee kuitenkin aina olla toimien itsetarkoitus, ei sivuvaikutus (mt.: 80). Honneth (2012: 80; 2018: 109) erottaa toisistaan kolme modernin yhteiskunnan eriytymisen myötä eriytynyttä tunnustusmuotoa, joista kukin painottaa eri puolia tunnustavasta perusasenteesta. Näistä muodoista sosiaalinen arvostus perustuu aikaansaannosten arvoon, universaali kunnioitus ihmisarvoon ja rakkaus konkreettisen toisen arvoon minulle (Laitinen. 2019).

Honneth (1995: 37; 2012: 204) näkee yksilön persoonallisuuden ja sosiaalisuuden kehittymisen yhteen kietoutuneena prosessina, joka edellyttää tunnustusta toisilta subjekteilta. Yksilön kehittyessä ja vuorovaikutuskumppanien lisääntyessä vastavuoroinen tunnustaminen, joka mahdollistaa tietoisuuden omista ja toisten

tarpeista, oikeuksista ja kyvyistä, tulee yhä monitahoisemmaksi ja vaativammaksi (Honneth 2012: 204). Mutta vain erilaisten tunnustusmuotojen kautta saavutettavien minäkäsitysten, eli 'käytännöllisten itsesuhteiden' kautta voi yksilöstä tulla yksilöllinen ja autonominen toimija sekä yhteisönsä jäsen (Anderson & Honneth 2005: 130–131, Honneth 1995: 79, 173). Persoonallisuuden intersubjektiivinen rakenne tekee siitä kuitenkin myös haavoittuvaisen, joten tunnustuksen kieltäminen vahingoittaa positiivista itseymmärrystä monitahoisin seurauksin (Anderson & Honneth 2005: 131–132, Honneth 1995: 173, 131). Tällaiset tunnustuksen negatiiviset vastineet, eli moraaliset loukkaukset ovat normatiivisten odotusten rikkomuksia, joiden vääryyksiä kokemisessa piilee tunnustuskamppailujen motivaatioperusta (Honneth 2001: 48; 1995: 93, 135–136). Nämä kamppailut Honneth (1995: 93) näkeekin yhteiskunnan moraalisen kehityksen rakentavana voimana.

Koska yksilöiden autonomia, eli kyky kehittää ja tavoitella käsityksiään arvokkaasta elämästä, on riippuvainen sitä tukevista tai vaarantavista sosiaalisista suhteista, on oikeudenmukaisen yhteiskunnan huomioitava yksilöiden tarvitsevuus, haavoittuvuus ja keskinäisriippuvuus, eli autonomian materiaaliset, institutionaaliset ja sosiaaliset edellytykset (Anderson & Honneth 2005: 127, 129–130). Toisin sanoen, sen on turvattava vastavuoroisen tunnustuksen edellytykset (mt.: 144). Erilaisilla sosiaalisilla ympäristöillä on hyvin erilaiset toimintamallit samojen tunnustusmuotojen ilmaiseamiseen, mutta tärkeintä on, että nämä mallit opitaan 'riittävän hyvin' (Honneth 2011: 395). Teorian normatiivisuudesta huolimatta Honneth (mt.: 399, 405) ei oleta yhteiskunnallisen kehityksen todellisuudessa noudattavan laatimaansa mallia, sillä sekä olemassa olevat että tavoiteltavat vuorovaikutusmallit määritetään aina sosiaalisten neuvottelujen prosesseissa, joiden tuloksia ei voida ennustaa teoreettisesti, vaan ainoastaan tutkia empiirisesti. Koska oma työni perustuu Honnethin teorian empiiriseen soveltamiseen, avaan seuraavassa näitä tunnustuksen, loukkauksen, kamppailun ja eettisen elämän puolia hieman tarkemmin.

2.1.1 Rakkaus

Honnethin (1995: 38) mukaan rakkaudella ja hoivalla tunnustussuhteena on ensiarvoinen merkitys ihmisen yksilöllisyyden ja sosiaalisuuden kehitysprosessissa. Rakkaussuhteet merkitsevät tässä primaarisuhteita, joissa muodostetaan vahvoja emotionaalisia siteitä pienilukuisen ihmismäärän välille, kuten aluksi lapsen ja vanhemman välillä ja myöhemmissä kehitysvaiheissa vertaistensa kanssa, kuten ystävytydessä ja romanttisessa rakkaudessa. Näissä suhteissa osapuolet tunnustavat toisensa yksilöllisinä tarvitsevinä olentoina, mikä luo edellytykset yksilön perusitseluottamuksen, ja siten myös kaikkien muiden tunnustus- ja itsesuhteiden kehittymiselle. Tunnustus rakkautena merkitsee affektiivista hyväksymistä ja tukemista, joka on sidottu toisilleen erityistä arvontoa osoittavien konkreettisten toisten fyysiseen olemassaoloon. Samalla kyse on myös itsenäisyyden ja kiinnittymisen välisestä tasapainosta, jossa tunnustaminen merkitsee hoivan tukemaa ja ohjaamaa itsenäisyyden vahvistamista. (Mt.: 38, 95–96, 107). Tukea näkemyksilleen Honneth (mt.) hakee psykoanalyttisesta objektisuhdeteoriasta sekä kehityopsykologiasta ja sosialisatioteoriasta (mm. Winnicott 1971; Benjamin 1988).

Käsitys itsestä ja toisista tarpeita ja tunteita omaavina, intentionaalisina ja 'normatiivista statusta' kantavina toimijoina voi muodostua vain opittaessa omaksumaan toisen ihmisen näkökulma (Honneth 2005: 114; 2011: 396). Siten kehittyvä yksilö alkaa ymmärtää itsensä toisensa tunnustavien, eli tietynlaisia asenteita ja kohtelua vaativien olentojen yhteisön jäsenenä, jolloin opitaan myös tunnustamisen perusmalli, jota myöhemmin täydennetään muilla tasoilla (2011: 392–396). Moraalisesta partikularismista huolimatta on tämä tunnustuksen taso perustavasta merkityksestään johtuen ajasta ja paikasta riippumaton (Honneth 1995: 107). 'Riittävä' määrä rakkautta on universaali tarve, vaikka se saatetaankin tyydyttää eri tavoin eri kulttuureissa ja yksilöllisissä suhteissa (Cox 2009: 31). Historiallisen kehityksen myötä on myös jatkuvasti alettu vaatia yhä uusien tarpeiden täyttämistä, kuten erityishuomiota lasten hyvinvointiin ja vaimojen autonomian tunnustamista (Honneth 2012: 89). Koska ihmisen elämismaailma muodostuu historiallisesti muuttuvista normeista ja käytännöistä, yksilöiden on sosialisatio-prosessissa opittava omaksumaan yhteiskuntansa 'tunnustamisjärjestelmä', joka

määrittää muiden ihmisten kohtelun tavat (Honneth 2011: 396). Joka tapauksessa Honneth näkee rakkauden muodostavan kaiken eettisen elämän ytimen, koska vain sen kautta voidaan saavuttaa positiiviselle itseymmärrykselle ja autonomialle ratkaisevan tärkeä luottamus omien tarpeiden, tunteiden, halujen ja impulssien kokemiseen ja ilmaisuun (Anderson & Honneth 2005: 133–135; Honneth 1995: 107).

Koska tämä suhde on Honnethin (1995: 132) mukaan tunnustusmuodoista perustavin, niin on myös sitä vastaava loukkauksen muoto, joka vaikuttaa ihmiseen fyysisen integriteetin tasolla. Honnethin käyttää esimerkkeinä tämän tason loukkauksista kidutusta ja raiskausta, joissa kärsimystä aiheuttaa fyysisen kivun lisäksi tunne toisten armoilla avuttomana olemisesta ja kyvyttömyydestä hallita omaa kehoa. Varsin usein fyysinen väkivalta yhdistyy myös sosiaaliseen häpeään. (Mt.: 132–133.) Siten tunnustuksen muoto, jonka tämä loukkauksen tyyppi yksilöltä riistää, on itsestäänselvyytenä pidetty kunnioitus autonomian ruumiillista ilmentymää kohtaan, jollaisena se riistää myös yksilön perusitseluottamuksen ja luottamusta koko sosiaaliseen maailmaan (Honneth 1995: 132–133; 2001: 47). Moraalinen vääräys fyysisestä kivuntuottamisesta tulee kuitenkin vasta, kun se ymmärretään tarkoitukselliseksi saaden omat tarpeet näyttämään arvottomilta toisten silmissä (Honneth 2001: 48; 1997: 26). Siten itseluottamus on haavoittuvainen sekä suorille että epäsuorille loukkauksille, ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan on suojeltava sitä kehittäviä ja vaalivia sosiaalisia suhteita (Anderson & Honneth. 2005: 135). Honnethin (2011: 412–413) myöhemmin tarkentama näkemys yksilöllisten ja yhteiskunnallisten prosessien sekä mentaalisen ja ruumiillisen olemassaolo ykseydestä tarjoaa laveampiakin tulkintamahdollisuuksia tämän tason loukkauksista kuin alun perin käytetyt ääriesimerkit. Honnethin käsityksistä rakkauden ja fyysisen väkivallan universaaleista merkityksistä ensimmäinen heijastelee voimakkaasti moderniin länsimaiseen ihanteeseen perustuvaa kansainvälistä lainsäädäntöä (Howell. 2009: 85–89), mikä osoittaa myös sen, miten tämän tason tunnustusmuodot ovat kiinteästi kietoutuneet seuraaviin eli oikeuksien ja arvojen tasoon

2.1.2 Oikeudet

Tunnustusteorian kontekstissa termi oikeudet viittaa vaatimuksiin, jotka yksilö voi yhteisönsä täysivaltaisena jäsenenä oikeutetusti odottaa tulevan täytetyiksi (Honneth 1995: 133). Yksilön kehittyessä hän oppii näkemään itsensä 'yleistetyn toisen' näkökulmasta ja omaksuu oikeushenkilön itseymmärryksen, eli tulee tietoiseksi yhteisönsä sosiaalisista normeista sekä itsestä ja toisista oikeuksien ja velvollisuuksien kantajana. Oikeudellinen tunnustaminen mahdollistaa itsensä näkemisen moraalisesti vastuullisena, tasavertaisena ja autonomisena muiden kunnioittamana toimijana. Tätä itsesuhteen muotoa, eli varmuutta omasta sekä arvostelukykynsä ja päätöstensä yhteiskunnallisesta arvosta Honneth kutsuu itsekunnioitukseksi. (Mt: 78–79, 108–111.) Oikeuksissa ja oikeudellisessa tunnustamisessa on siis samalla kyse universaalin ihmisarvon kunnioittamisesta (Anderson 1995: xiv). Vaikka tämän tunnustusmuodon perusta ja luonne ovat siten universaaleja, ovat oikeudet sosiaalisten suhteiden eli yhteisön vastavuoroisen tunnustuksen tuotteina rakenteeltaan intersubjektiivisiä (Anderson & Honneth 2005: 138). Siten sen edellytykset muuttuvat ajassa ja ovat saavutettavissa vain historiallisen kehityksen myötä (mt.: 108). Jäljittäessään tätä kehityspolkua Honneth (1995) tukeutuu empiirisesti vahvistettuihin käsiteanalyysiin (mm. Ihering 1905; Darwall 1977).

Siinä missä traditionaalisissa yhteiskunnissa toimivat kunnioitus ja arvostus synonyymeinä keskenään yksilön statuksen määrittäjinä, myönnetään ne moderneissa yhteiskunnissa kahtena erillisenä ja erilaisena tunnustuksen muotona (Honneth 1995: 109–111). Siten vasta modernien oikeussuhteiden vaateet pätevät jokaiseen ihmiseen tasavertaisesti ja moderni laki voidaan ymmärtää jatkuvasti laajenevana oikeudellisen tunnustuksen prosessina, jossa oikeushenkilön status ulottuu yhä kasvavaan ihmisjoukkoon ja yhä uusiin edellytyksiin yhteiseen tahdonmuodostukseen osallistumiselle. Honneth näkee yksilöllisten oikeuksien historiallisen laajentumisen vapauden takaavista kansalaisoikeuksista osallistumisen mahdollistaviin poliittisiin oikeuksiin ja lopulta perushyvinvoinnin turvaaviin sosiaalisiin oikeuksiin juuri tällaisena tunnustuskamppailuista kumpuavana kehitysprosessina. Toisen tunnustaminen oikeushenkilönä tarkoittaa siten tänään

paljon enemmän kuin mitä se olisi voinut merkitä tämän prosessin alussa, joka ei vielä suinkaan ole päättynyt tai päättymässä. (Mt.: 108–118.)

Oikeuksien ja itsekunnioituksen välinen sidos on Honnethin (1995: 119–120) mukaan tietyssä mielessä havaittavissa vain negatiivisessa muodossa, kun kärsitään näkyvästi tunnustuksen puutteesta. Tätä tunnustusmuotoa vastaavia loukkauksen muotoja ovatkin oikeuksien kieltäminen tai riistäminen, alistaminen sekä ulossulkeminen, mitkä myös aiheuttavat lamaannuttavaa sosiaalisen häpeän tunnetta (mt. 120–121, 133). Tällöin loukatuille ei myönnetä yhtäläistä moraalista vastuullisuutta kuin yhteiskunnan muille jäsenille, rajoitetaan heidän henkilökohtaista autonomiaansa ja siten viedään kokemus täysivaltaisen ja tasavertaisen vuorovaikutuskumppanin sekä oman elämän hallitsijan statuksesta (Anderson & Honneth 2005: 132, Honneth 1995: 133). Oikeudellisen loukkauksen muoto on historiallisesti muuttuva, koska moraalisesti vastuullisen toimijan merkityksellinen sisältö on riippuvainen oikeussuhteiden kehityksestä (Honneth 1995: 133–134). Koska autonomia nojaa riittäviin tunnustussuhteisiin, on oikeudenmukaisen yhteiskunnan oikeudellisen kehyksen suojeltava yksilöitä tällaisiltakin loukkauksen muodoilta (Anderson & Honneth 2005: 130, 133). Honnethin (1995: 119; 2004: 335–336) mukaan tasavertaisuus kuuluukin modernin yhteiskunnan oikeudenmukaisuuskäsitykseen ja universaalit ihmisoikeudet viimeistään mahdollistivat kaikkien ihmisten oikeudellisen tunnustuksen vapaina, tasa-arvoisina ja autonomisina. Käsitukset oikeudenmukaisuudesta ja ihmisarvosta ovat kuitenkin aina kulttuurisia ja ihmisoikeuksien ja niiden heijastamien länsimaisten mutta universaaleina pidettyjen arvojen leviämisen tai levittämisen voi nähdä myös tuloksena tietynlaisista valtasuhteista (Fischer 2014: 7; Howell 2009: 83–84). Ymmärrettiin ihmisoikeudet sitten neokolonisaation välineinä (Howell 2009: 83–84) tai universaalien ihmisarvon tunnustuksen väylänä, kietoutuvat lailliset oikeudet arvojen ja normien eksplisiittisimpinä ilmauksina tiukasti yhteen Honnethin teorian viimeisen tunnustusmuodon kanssa.

2.1.3 Solidaarisuus

Oikeudellisen tunnustuksen perustuessa kaikkien kanssakansalaisten kanssa jaettaviin piirteisiin ei yksilö vielä oikeushenkilönä voi suhtautua positiivisesti hänet muista erottaviin piirteisiin (Honneth 1995: 79–80). Tunnustusmuodoista viimeinen ja kehittynein, eli solidaarisuus merkitseekin toistensa kunnioittamista yksilöllisessä erityisyydessään, mikä on mahdollista vain yhteisön kollektiivisten päämäärien ja jaettujen arvojen, eli arvoyhteisön puitteissa. Solidaarisuuden suhteissa subjektit suhtautuvat myönteisesti erilaisiin elämäntapoihinsa arvostaen toisiaan symmetrisesti, eli nähden toisensa sellaisten arvojen valossa, jotka sallivat toisten kykyjen, piirteiden ja saavutusten näyttäytyä merkittävinä jaetulle käytännölle. Siten yksilö tunnustetaan samalla sekä jaetuissa että yksilöllisissä erityis- ja ominaispiirteissään. Tätä tunnustustapaa Honneth nimittää arvostukseksi, joka edellyttää aina yhteisön eettiset arvot ja tavoitteet määrittävää arvohorisonttia näiden piirteiden arvon osoittamiseksi. Vaikka tämä kehys on aina avoin ja huokoinen, muodostaa se yhteiskunnan tai arvoyhteisön muodostavan yhteiskunnallisen elämän kontekstin kulttuurisen itseymmärryksen. Arvoyhteisön puitteissa yksilö ymmärtää itsensä kaikista muista erottuvana sen ainutkertaisen panoksen perusteella, minkä toiset tunnustavat hänen tuovan yhteiseen hyvään. (Mt.: 89–90, 112–113, 122, 128–129.)

Honneth (1995: 87) pitää Meadiin nojaten itsensä toteuttamista eli itserealisaatiota prosessina, jossa yksilö kehittää piirteitään ja kykyjään sekä voi vakuuttua niiden arvosta yhteisölleen saamiensa tunnustavien reaktioiden kautta. Tällainen tunnustusmuoto mahdollistui yhteiskunnallisten arvokäsitysten avauduttua erilaisille itserealisaation muodoille. Traditionaalisesta moderniin siirryttyä yksilön sosiaalista asemaa ei enää määritetty automaattisesti ryhmäjäsenyyden perusteella, vaan hän kykeni kamppailemaan arvostuksesta ensi kertaa yksilöityneenä entiteettinä. Modernien yhteiskuntien arvohorisonttia määrittääkin arvopluralismi, jonka tulisi samanaikaisesti olla tarpeeksi avoin sekä toimia sosiaalisen arvostuksen yhteisenä järjestelmänä, mistä ristiriidasta johtuen moderni arvojärjestelmä on pysyvästi kulttuuristen konfliktien alainen. Modernissa arvoyhteisössä ei siis suinkaan ole kyse harmonisesta jo-saavutetusta tunnustussuhteiden kehityksen päätepisteestä, vaan

nämä suhteet ovat jatkuvan kamppailun kohteena erilaisten ryhmien pyrkiessä nostamaan elämänmuotonsa arvoa. (Mt.: 122–127.)

Tätä tunnustusmuotoa vastaavaa itsesuhdetta Honneth (1995: 125, 129) kutsuu itsearvostukseksi, jonka mahdollistuessa jokaiselle on saavutettu yhteiskunnallisen solidaarisuuden tila. Solidaarisuuden edellytyksenä on vapaus kollektiivisesta alentamisesta ja loukkauksen kokemuksista, joilla on negatiivisia seurauksia yksilöiden tai ryhmien sosiaaliselle arvolle ja siten myös itsearvostukselle (mt.: 129–134). Tällaisia 'arvioivan loukkauksen' muotoja ovat yksilöllisten tai kollektiivisten elämänmuotojen, itserealisaatio-, elämän- ja uskomustapojen, sekä kykyjen, saavutusten ja erityispiirteiden halventaminen, herjaaminen, häpäiseminen tai väheksyminen (Honneth 1995: 134; 2001: 49). Mikäli yhteiskunnan arvohierarkia on rakentunut joitain elämänmuotoja alentavaksi, riistää se kyseisiltä subjekteilta mahdollisuuden liittää piirteisiinsä sosiaalista arvoa ja siten suhtautua itseensä ja elämänmuotoonsa jonain, millä on positiivista merkitystä yhteisössään (Honneth 1995: 134). Sosiaalisen arvostuksen myötä yksilöltä riistetään myös itsearvostus, eli mahdollisuus pitää itseään jonain, jonka piirteitä ja kykyjä arvostetaan (mt). Tällaisten loukkausten skaala yltää harmittomasta tervehtimättä jättämisestä vakavaan stigmatisointiin (Honneth 1997: 27).

Sosiokulttuurinen ympäristö, joka kieltäytyy pitämästä yksilön tekemisiä merkityksellisenä eli tunnustamasta niitä, on lannistava (Andersen & Svensson. 2012: 137). Siten omanarvontunteen heikentyminen halventamisen myötä uhkaa paitsi yksilön onnellisuutta, myös identiteettiä ja autonomista toimijuutta, jollaisena sosiaalisessa arvostuksessa on kyse myös sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta (mt.: 135–136). Hyvinvoinnin antropologiasta kirjoittanut Edward Fischer (2004: 7–8) kuitenkin huomauttaa, että jaettujen arvojen ja tavoitteiden kautta määrittyvien merkityksellisiksi koettujen elämänhankkeiden ei välttämättä tarvitse olla sosiaalisesti arvostettuja, sillä todellisuudessa ne voivat käsittää esimerkiksi viharyhmäideologiat ja kiihkouskonnollisuuden siinä missä videopelin tai ammatin hallinnankin. Näin arvostusta ei välttämättä tarvitsekaan hakea ja myöntää koko yhteiskunnan taholta, vaan riittävän tunnustuksen sfäärin voi muodostaa myös

pienempi arvoyhteisö laajemman yhteisön moniarvoisuuden puitteissa, tai jopa sen reunamilla. Honnethin vastaus tähän esitettyyn varaukseen on hänen teoriansa eksplisiittinen normatiivisuus, eli vastavuoroisten tunnustussuhteiden alituinen laajentuminen ja syventyminen kohti 'eettistä elämää'

2.1.4 Eettinen elämä

Tunnustusteorian pohjalta Honneth (1995: 171) muotoilee 'formaalin käsityksen eettisestä elämästä', joka toimii teorian normatiivisena perusteluna sekä näkökulmana, josta käsin arvioida yhteiskunnallisen kehityksen suuntaa. Tämä hypoteettinen lopputila on tulosta jatkuvasta tunnustussuhteiden laajenemisesta siten, että se turvaa ja takaa yksilöiden integriteetin ja itserealisaation edellytykset, joissa on samalla kyse sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta (Andersen & Svensson 2012: 137; Honneth 1995: 171-175). Jo Hegel ja Mead jakoivat ihanteen yhteiskunnasta, jossa individualismin ja tasa-arvon saavutukset olisivat niin juurtuneet vuorovaikutusmalleihin, että kaikki subjektit tunnustettaisi sekä tasavertaisina että erityisinä persoonina (Honneth 1995: 175), mitä linjaa Honneth jatkaa. Muotoilu perustuu historiaan, mutta on 'formaali' siksi, että riittävän abstraktina se ei viittaa mihinkään tietynlaiseen elämänmuotoon tai konkreettisiin tulkintoihin hyvästä elämästä. Toisaalta muotoilun on myös oltava sisällöltään tarpeeksi rikas ja yksityiskohtainen, jotta se voisi sanoa jotain yleisempää hyvän elämän yleisestä rakenteesta ja auttaa löytämään sen edellytykset. (Mt.: 173–175.)

Toisin kuin antropologiassa, käsitystä hyvästä elämästä ei siis tulisi ymmärtää tässä jonkin yhteisön eetoksena, vaan yleisimpien mahdollisten elementtien kokonaisuutena, mikä Honnethin (1995: 172) mukaan voidaan erottaa todellisesta elämänmuotojen kirjosta. Vaikka siis eettisen elämän moraaliset periaatteet ovat universaaleja, ovat hyvän elämän edellytykset historiallisesti muuttuvia ja tunnustusmallien todellisen kehitystason määrittämiä. Siten käsitys hyvästä elämästä on aina sidottu nykyhetkeen, joka on aina jo auennut uusille kehitysmahdollisuuksille. (Mt.: 5–6, 172–175.) Myös Fischerin (2014: 6) mukaan hyvän elämän voi ymmärtää saavutettavissa olevan tilan sijaan jatkuvana pyrkimyksenä kohti jotain parempaa, mitä kuitenkin aina edesauttaa tai rajaa

kontekstisidonnaiset tekijät ja valtasuhteet. Arjun Apparduai (2013: 293) toteaa, että kuitenkin vain jonkinlaisen toivon politiikan kautta voi yhteisö tai yhteiskunta kuvitella ja tavoitella haluttua muutosta ja päämäärää (ks. Fischer 2014: 17). Aidon demokratian onkin varjeltava tällaista optimismia sekä suotava tilaa erilaisille näkemyksille hyvästä elämästä (Fischer 2014: 19 < Apparduai: 2013: 229–300). Honnethin vastauksena tähän vaatimukseen on tunnustussuhteiden luominen ja laajentaminen sosiaalisten kamppailujen kautta (Anderson 1995: xii).

Koska kaikki tunnustussuhteet, -muodot ja -mallit ovat itsenäisten subjektien välisiä suhteita, eivät ne koskaan ole täysin vakaita tai kaikkien hyväksymiä yhteiskunnassa (Honneth & Whitebook 2016: 176). Myöskään moraalien antropologiasta kirjoittanut Monica Heintz (2009: 4) ei näe normeja todisteina ne alkujaan synnyttäneiden arvojen olemassa olost. Päinvastoin, koska normit ovat sosiaalisesti täytöntöön pantuja arvoja, ovat ne alttiita vastustamiselle uusien tai erilaisten arvojen nimissä (mt.: 4). Luovina ja aloitteellisina olentoina ihmiset ovatkin kykeneviä haastamaan epäkohtia sisältäviksi näkemänsä vakiintuneet tunnustuskäytännöt ja protestoimaan vallitsevia käsityksiä vastaan, sekä kamppailemaan sellaisten käsitysten puolesta, joille kuvitellussa paremmassa yhteisössä saisivat tunnustusta (Laitinen 2019). Historiallisesti tunnustussuhteita onkin muokattu, laajennettu ja kehitetty vetoamalla yhtä aikaa universaaliin ja erityiseen, eli painottamalla tunnustuksen yleistä periaatetta on tuotu esiin jokin aiemmin sivuutettu ihmisryhmä tai piirre (Honneth 2012: 89; 2004: 361–362). Siten yhteiskunnan moraalinen kehitys tapahtuu yksilöitymisen ja inklusion kahdella ulottuvuudella, eli kamppailut ovat oikeutettuja, mikäli ne johtavat sosiaalisen integraation kasvuun (Honneth: 2004: 361–362). Vaikka kamppailujen edellytykset ovat aina kontekstiriippuvaisia, ovat ne myös sisäsyntyisiä jokaisessa tunnustusmuodossa yksilön kehitysprosessissa (Honneth 1995: 138, 143, 162). Sosiaalisia kamppailuista tulee vasta, kun niiden yksilön ylittävistä tavoitteista tulla perusta kollektiiviselle liikkeelle. Historiasta onkin löydettävissä useita tällaisia alempien yhteiskuntaluokkien kamppailuja, joiden normatiivisten edellytysten ja 'moraalisen kieliopin' näkemisen mahdollistivat Honnethin mukaan kulttuurisosiologia ja antropologia. (Mt.: 162, 166.)

Tässä antropologisessa tutkielmassa tämän aineiston pohjalta voin avata näitä tunnustuksen, loukkauksen ja kamppailun muotoja lähinnä yksilötason kohtaamisissa, mutta aineistoni raottaa näkymää myös jaettuihin arvoihin, oikeudellisen tasavertaisuuden ollessa ainakin kotimaanrajoja ylittämättömille evakoille taattu tausta, ainakin periaatteessa. Tietystä yksilökeskeisyydestään ja universalismistaan huolimatta Honnethin teoria painottaa voimakkaasti ihmiselämän perustavaa sosiaalisuutta ja siten myös kontekstisidonnaisuutta, kuten antropologiakin. Erityisen kiinnostavaa teorian soveltamisesta tässä työssä tekeekin se, että tutkimani kohteet olivat irti ”normaalikontekstistaan”, jolloin myös arjessa mahdollisesti luodut ja laajennetut, enemmän tai vähemmän vakaat tunnustussuhteet ja -muodot järkkäyivät. Koetellakseni tunnustusteorian soveltuvuutta ja saadakseni analyysiin leveyttä ja syvyyttä, tuon analyysissä pääteoriani rinnalla esiin myös oman tieteenalan näkemyksiä näistä suhteista, niiden osatekijöistä ja pakolaisuuden tuottamasta erityistilasta. Koska tutkielman tarkoituksena on tarkastella näitä kirjottaen kerrottuja menneisyyden kokemuksia tunnustusteorian käsitteistön kautta, ovat aineistoani luonnehtivat ja näin ollen metodologialleni keskeisimmät käsitteet kokemus, muisti ja kerronta, joiden rinnalla teoriaohjaava sisällönanalyysi toimii työkaluna aineiston avaamiseen tavoitteideni mukaisella tavalla.

2.2 Kokemus tutkimuskohteena

Koska tutkimuskohteena ovat evakkokokemukset, koen tarpeelliseksi määritellä käsitteen kokemus tämän työn kontekstissa sekä avata sitä, miten menneisyyden tai ylipäänsä toisten ihmisten kokemuksiin voidaan päästä käsiksi. Antropologisen näkökulman mukaan kokemukset eivät koskaan ole täydellisen yksilöllisiä, sillä ne saavat aineksensa, muotonsa, tulkintansa, ilmaisunsa ja merkityksensä ympäröivästä maailmasta ja kulttuurisesta kehyksestä (Friedlander 1996: 154; Laurén 2010: 438). Henkilökohtaiset kokemukset ovat tapoja, joilla yksilöt elävät sosiaalisessa maailmassa ja ilmaisevat ainutkertaisuuksien moninaisuutta sen sisällä (Zigon 2009: 49). Victor Turner määrittelee Wilhelm Diltheyn ajattelun pohjalta kokemuksen antropologian käsittelevän sitä miten yksilöt kokevat kulttuurinsa ja erottelee ’kokemusvirran’ (*mere experience*) ’erityisestä kokemuksesta’ (*an*

experience) (Bruner 1986a: 3–4). Näistä ensimmäinen tarkoittaa passiivista tapahtumien vastaanottamista ja jälkimmäinen tästä ajankulunvirrasta erottuvaa kokemusta, jolla on määrätty alku ja loppu (Bruner 1986a).

Kokemus viittaa aina aktiiviseen toimijaan, jolloin kokemukseen sisältyy itse tapahtumien, havaintojen ja toimintojen lisäksi niiden reflektointi, tunteet ja aistit (Bruner 1986a: 3–5, Strathern & Stewart 2011: 393). Siten kokemukset muodostuvat ulkoisista tapahtumista ja sisäisistä vastauksista niihin, joten kokemukset 'tehdään'. Tällaisina ne ovat arjesta erotettuja jaksoja: tapoja, joilla ihmiset kertovat siitä mikä heille on merkityksellistä. (Bruner 1986a: 13.) Koska ihmisten käsitykset siitä mitä he ovat on usein sidottu heille tapahtuneisiin asioihin, tulee kokemuksista osa identiteettiä (Abrahams 1986: 55). Yksilöllisimmistäkin kokemuksista tulee muisteltaessa ja jaettaessa 'tyypillisiä' kokemuksia, koska niiden ymmärtäminen ja sanojen löytäminen vaatii standardisoituja kategorioita (mt. 49–55.) Siten kokemukset ovat sekä ainutkertaisia että tyypillisiä, yksilöllisiä ja kulttuurisia yhtä aikaa.

Vaikka emme voi koskaan täysin elää ja tuntea toisten kokemuksia, voimme saada niistä paljon vihjeitä ja tehdä niistä päätelmiä jatkuvasti (Bruner 1986a: 5). Sosiaalisina olentoina haluamme yleensä viestiä kokemuksistamme toisten kanssa (Turner 1986: 37). Kokemus voidaan välittää ja jakaa sanoina, kuvina tai vaikutelmina, jolloin niihin voidaan eläytyä ja niitä ymmärtää (Bruner 1986a: 4–5; Laurén 2010: 426–427). Kokemusta tutkitaankin tulkitsemalla niiden ilmaisuja, eli kokemusten kiteytymiä, artikulaatioita ja representaatioita (Bruner 1986a: 5, 9). Tutkittaessa kulttuuria ilmausten kautta analyysin perusyksiköt määritetään tutkittavien toimesta eikä tutkijan vieraana havainnoijana tai teoriaansa nojaten (mt.: 9). Tässäkin tutkielmassa tutkittavat ovat saaneet konstruoida itse tiettyyn tapahtumaan liittyvät kokemuksensa ja tuottaa vapaasti niiden kirjallisen ilmaisumuodon, joita toisaalta tarkastellaan määrätystä teoreettisesta viitekehyksestä. Käytännössä kokemusten ja niiden ilmausten tulkintaprosessi tapahtuukin välttämättä aina kahdella eri tasolla tutkittavien tulkitessa kokemuksiaan ja tutkijan tulkitessa niiden ilmaisuja (mt.: 10).

Tarinat ovat universaaleimpia keinoja kokemuksen organisointiin ja artikulointiin, sillä kokemuksen ja kielen välinen suhde on tiivis (Bruner 1986a: 15; Junkala 2000: 119). Kehystettäessä kokemus se käännetään arjesta erottuvaksi ja siten jakamisen arvoiseksi kerrottavaksi tarinaksi (Abrahams 1986: 61). Tarinat ovat aina valikoivia, joten tapahtumat tai tieto eivät yksin määritä kerronnan sisältöä tai muotoa (Rosaldo 1986: 114, 120). Sama tapahtuma itsessäänkin voi merkitä eri asioita eri kokijoille, jolloin niistä myös kerrotaan eri tavoin (Laurén 2010: 437 < Bela 2007: 25–27). Todellisuuden, kokemuksen ja ilmaisujen välillä onkin kriittinen ero, mikä muodostaa kokemuksen antropologian keskeisimmän ongelman (Bruner 1986a: 6–7). Renato Rosaldon (1986: 98) mukaan voidaan kuitenkin oppia paljon kuuntelemalla itseään ja elämiään kuvaavia tarinankertojia, sillä tällaiset tarinat paljastavat usein enemmän siitä mikä tekee elämästä elämisen arvoisen kuin siitä, miten se rutiininomaisesti eletään. Tarinat ovat aina muuttuvia, osittaisia ja keskeneräisiä, mutta myös ainoa reitti menneisyyden kokemuksiin (Bruner 1986b: 153, Saarikoski 2011: 133). Kokemuksen ja sen ilmaisujen välinen suhde on kuitenkin aina dialoginen ja dialektinen, sillä kokemus jäsentää ilmaisuja ja ilmaisut kokemusta (Bruner 1986a: 6). Kokemus saakin jatkuvasti uusia merkityksiä, sillä jokaisella kertomalla kontekstin vaihdellessa tarinoita muokataan (Bruner 1986b: 140, 153).

Kokemuksiaan jakavat tekevät itsestään joitakin, joihin tulee kiinnittää huomiota (Geertz 1986: 373). Juuri tällaisen huomion kiinnittäminen on Clifford Geertzin mukaan yksi etnografin tehtävistä, säilyttäen kuitenkin myös kuvauksen taakka. Tarinoilla on väliä, kuten myös tarinoilla tarinoista. Siksi analyysien tulisi kiinnittyä tiukasti inhimilliseen perustaansa, eli kokemukseen. (mt: 373–378.) Vahvasta teorialähtöisyydestä huolimatta tämäkin työ kiinnittyy elettyyn ja koettuun elämään sekä merkityksellisiin ilmauksiin siitä. Kokemuskerronnan pontimena on usein kaukana olemisen normista, mistä huolimatta antropologi olettaa ihmisten ruumiillistavan kulttuurinsa välttämättä (Mintz 1996: 300). Kerronnan kautta voidaan toisaalta tehdä muistettavaksi myös sellaisia kokemuksia, jotka muutoin katoaisivat tapahtumavirtaan (Salmi-Niklander 2006: 207). Samanlaiset kokemukset myös yhdistävät ihmisiä ja voivat synnyttää yhteenkuuluvuuden tunnetta (Maasilta 2010: 270). Sodan haavoittamasta lapsuudesta kokoomateoksen toimittaneiden Anne

Kuorsalon ja Iris Salorannan (2010: 8–9) mukaan sodan jälkeen kokemuksista aktiivisesti vaiettiin vuosikymmenien ajan, mistä huolimatta ne taltioituivat muistiin erilaisina mielikuvina. Olivat evakkomuistot sitten aktiivisesti ylläpidettyjä tai tähän asti tukahdutettuja, kokemuksistaan kertojat toimivat yhtä aikaa kokijoina, tarkkailijoina ja tulkitsijoina, sekä kertovat jostain yksilöllistä ja omakohtaista laajemmasta. Vaikka kokemuskertomusten merkitys ei koskaan ole ainoastaan alkuperäisissä tapahtumissa, tuovat vuosien tai vuosikymmenten taakse ulottuva muistelu ja muisti itsessään väistämättä oman vaikutuksensa kerrottuun.

2.3 Muistitietotutkimus

Omakohmainen kirjoitettu kokemus on muisteltua ja siten kokemukset ovat myös muistitietoa (Portelli 2006: 55). Muistitiedon pohjalle rakentuu englantilainen *oral history* -tutkimussuuntaus, joka syntyi 1970-luvulla tarpeesta laajentaa vallitsevia totuuksia ja nostaa esiin erilaisia menneisyyden tulkintoja sekä historiankirjoissa unohdettujen ihmisten elämäkokemuksia painottaen heidän omaa panostaan kokemustensa välittäjänä (Kalela 2006: 68, 72; Ukkonen 2006: 13). Tavoitteena oli historian tutkimuksen demokratisoiminen ja elävöittäminen, jolloin tarkastelun lähtökohtana ovat todelliset, yksityiset ja kaikenlaiset ihmiset sekä jokapäiväinen elämä, eivätkä yhteiskunnalliset suhteet makrotasolla tai yksilöiden asema jossain roolissa (Ukkonen 2006: 177–178; mt. < Kalela 1984). Suomeksi termi on käännetty mm. suulliseksi historiaksi tai muistitietotutkimukseksi (Fingerroos & Peltonen 2006: 8). ”Muistitieto” tavoittaa aineistoni luonteen osuvammin kuin antropologian kontekstiin yleensä sopivampi ’suullinen historia’, joka ylittää huomattavasti laajemmalle ja ajallisesti kaukaisemmalle alueelle, johon informanteilla ei välttämättä ole omakohtaista kosketuspintaa. Suomessa suuntaukselle on ominaista monitieteisyys ja -menetelmäisyys sekä muisteluaineistojen tutkiminen niin suullisina kuin kirjallisina lähteinä (Fingerroos & Haanpää 2006: 26; Kalela 2006: 74).

Antropologiassa suullisen historian tutkimus on liittynyt kiinteästi etenkin alkuperäiskansa-tutkimukseen ympäri maailman arktisesta antropologiasta (esim. Soukoup 1998) Amerikan alkuperäiskansoihin (Borgstede 2010) ja Aasiaan (Waiko

1992). Tarkasteltaessa kertojia kulttuurin kantajina ja tuottajina historiallisten silminnäkijöiden sijaan, ovat kysymykset kokemusten omakohtaisuudesta ja muistin luotettavuudesta melko irrelevantteja (Dunaway 1996: 10–11). Muistin totuus ei juuri vaikuta sen sosiaalisen merkitykseen, sillä olivat mieleen palautetut tapahtumat tosia tai kuvitteellisia, ovat ne jaettuina tärkeitä yhteisöjen identiteetille nykyisyydessä (Fentress & Wickham 1992: xi, 98). Suullinen historia onkin lukuisin tavoin samanlainen suullisen tradition kanssa, joista jälkimmäiseen sisältyy Ruth Finneganin (1996: 127–131) luokittelun mukaan sekä tunnustetut kirjalliset muodot kuten runous ja proosa, yleinen historiallinen tieto, että henkilökohtaiset muistot, joista jokainen on enemmän tai vähemmän altis muuntelulle nykytilanteen valossa. Myös omassa aineistossani limittyvät mitä luultavimmin nämä kaikki kategoriat, vaikka ne esittäisivät olevansa vain jälkimmäiseen kuuluvia. Siten aineistoni luonne häilyy suullisen historian ja tradition sekä henkilökohtaisen ja sosiaalisen muistin välimailla.

Muisti ja muistelu on aina sekä yksilöllistä että sosiaalista. Sosiaalinen yksilöllisestä muistosta tehdään kertomalla siitä (Fentress & Wickham 1992: ix–x). Menneisyyden kertaaminen ja tulkinta on samanaikaisesti muistelijan oman elämän tarkastelua, arviointia ja suhteuttamista julkiseen historiaan ja monia ihmisiä koskettaneiden tapahtumien käsittelyä, jollaisena muisti kiinnittyy sosiaalisten ryhmien jäsenyyksiin (Ukkonen 2000: 21; Fentress & Wickham 1992: ix). Koska yhteisö määrittää muistamisen arvoiset asiat, on muistamisella sekä muistamisen ja unohtamisen valtavaistelulla keskeinen merkitys kulttuurissa (Peltonen 2006: 108; Ukkonen 2006: 91). Yksilöllinenkin muistaminen on aina sidoksissa ympäröivään kulttuuriin heijastaen sille ominaisia ajattelemisen ja tekemisen tapoja (Makkonen 2009: 17 < Kortelainen 2008: 33). Muisti ei ole vain passiivinen säilytyspaikka, vaan toimii aktiivisesti sidoksissa nykyhetkeen (Portelli 2006: 58). Yhtä tärkeää kuin mieleen palauttaminen, on muistamisessa myös kyky valikoida, hylätä ja unohtaa (Fingerroos & Peltonen 2006: 8).

Muistamattomuus voi siis olla myös aktiivista, tai aktiivisen hiljentämisen tulosta (Lähtenmäki & Tiilikainen 2010: 285; Maasilta 2010: 269). Historioitsija Satu

Lidmanin (2011: 62) mukaan ikävien asioiden piilossa pitämisen ja miesten kyvyttömyyden ilmaista tunteitaan sanotaan kuuluvan suomalaiseen kulttuuriin, mikä voi ainakin osittain olla sotasukupolviin liittyvä ja nyt murtumassa oleva illuusio. Kärsimyksestä kertominen voi kesyttää torjutut tai pakottavat muistot (Huttunen 2002: 151). Viime vuosikymmeninä aika onkin tullut kypsäksi sotakokemusten työstämiseen julkisiksi esityksiksi, jotka tekevät kokemukset näkyviksi, mahdollistavat niiden jakamisen sekä kohtalotovereiden kesken että jälkipolville, auttavat ymmärtämään toisten kokemuksia ja ovat siten tärkeä osa haavojen umpeutumisprosessia (Maasilta 2010: 269–273). Näin muistojen jakaminen ja tarinoiden kertominen on tärkeää sekä kertojille itselleen että niiden lukijoille, kuuntelijoille tai katselijoille.

Muistitiedon tutkija on kiinnostunut siitä, miksi näitä tarinoita edelleen kerrotaan ja miksi ihminen muistaa ja kertoo siten kuin tekee (Fingerroos & Haanpää 2006: 33; Kalela 2006: 83). Tällöin kysymys on asioiden tärkeysjärjestyksestä; totuus vai ymmärrys ja toisaalta myös totuus vai merkitys (Kalela 2006: 83). Puhujan subjektiivisuus ei ole annetun informaation lähdearvoa alentava tekijä, vaan juuri se arvokas ja ainutlaatuinen elementti, jonka muistitieto tutkijalle tarjoaa (Portelli 2006: 55). Muistitieto kertoo siitä, millaisia asioita muistelijat pitävät muistamisen ja kertomisen arvoisina, mihin juuri perustuu aineistoni kiinnostavuus ja hedelmällisyys. Muisti on aina rikkaampi kuin kertomus joksi se supistetaan ja ihmisille itselleen sekä ulkopuolisille suunnattujen ilmausten välillä on eroja (ks. Friendlander 1996: 155; Bruner 1986a: 28). Koska tässä tutkielmassa kyseessä eivät ole yksityiset päiväkirjamerkinnot tai tutkijan aloitteesta tuotettu aineisto vaan kirjoituskilpailutekstit, tuo tämä konteksti aineistoon omat erityispiirteensä.

2.4 Kirjoituskilpailutekstit tutkimusaineistona

Kirjoituskilpailujen ja -kutsujen tuottamia aineistoja on hyödynnetty tutkimuskäyttöön 1970-luvulta lähtien muistitiedon ja elämäkerran käsitettä käyttäneiden tieteiden piirissä (Pöysä 2006: 224–225). Kirjoituskutsuja on julkaistu aina 1800-luvun puolivälistä lähtien, mutta tilaisuus omien muistojen ja perinteen kirjaamiseen tarjoutui vähitellen vasta 1900-luvulla ’kokemuksellisen avautumisen’

myötä. Näin aiemmin pelkäksi taustatiedoksi alistettu yksilöllinen ja omakohtainen nousi lopulta 1980- ja 1990-luvun kuluessa keskeiseksi tai jopa ensisijaiseksi tutkimuksen ja keruiden kohteeksi. (mt.: 226.) Nykyisin kirjoituskilpailuja ja -kutsuja järjestävät lukuisat toimijat aikakauslehdistä ammattiliittoihin (ks. SKS 2019), mutta suurimpia toimijoita alalla ovat Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kansanrunousarkisto. Järjestävästä tahosta riippuen kilpailujen käytännöt vaihtelevat suuresti, mutta yhteistä niille kaikille on, että ne perustuvat 'ihmisten kirjoittamiseen', ja tyypillisesti niissä ollaan kiinnostuneita 'tavallisten' ihmisten kokemuksista (Laurén 2010: 429–30).

Vaikka kulttuuriantropologia nojaa perinteisesti osallistuvaan havainnointiin ja haastatteluun, myös kirjoituskilpailutekstejä on hyödynnetty alan tutkimuksissa niin Suomessa kuin kansainvälisestikin (ks. esim. Leinonen 2013). Verrattuna haastatteluun ja havainnointiin mahdollisesti paljon kertovat epäröinnit, tauot, nonverbaalinen viestintä sekä kasvokkainen vuorovaikutus kokonaisuudessaan katoavat kirjoitetuissa teksteissä. Puhutussa kielessä on paljon sellaisia implisiittisiä merkityksiä ja sosiaalisia konnotaatioita kantavia piirteitä, joita ei pysty ilmaisemaan kirjoittamalla, kuten äänensävy ja rytmi (Portelli 2006: 51–52). Toisaalta niiden merkitystä ei pystytä esittämään objektiivisesti haastattelutranskriptioissakaan (mt.: 52). Myös kilpailutilanne itsessään ja mahdollisuus saada oma kertomus julkaisuun voivat vaikuttaa ilmaisuun ja tyyliin tehden informanttien äänestä oletettavasti harkittua ja hiottua. Kilpailutilanteen roolia ei kuitenkaan tule myöskään yliarvioida, sillä osallistumisen motiivit voivat olla hyvin moninaiset, kuten puhdas halu saada oma ääni, näkökulma, kokemus tai totuus esitetyksi, tallennetuksi ja jaetuksi. Geertz (1973) kuvaa kirjoittaessa tapahtuvaa merkityksen kiinnittämistä inskription - käsitteellä, jossa valikoidut asiat eristetään alkuperäisistä konteksteistaan ja kirjoitetaan uusiksi uusien kontekstien osaksi, joissa ne saavat uusia merkityksiä (ks. Kurki 2006: 254). Näin sekä kilpailukontekstilla että kerrotun esitysmuodolla ja aineistonhankinnantavalla on omat vaikutuksensa aineiston sisältöön ja tulkintaan, jotka on syytä ottaa huomioon.

Pöysän (2015: 156) mukaan muistelukeruihin liittyy yleensä ajatus yhteisestä asiasta ja tiedon tuottamisesta niin nykyhetkeä kuin tuleviakin sukupolvia varten. Siirrettäessä kertomus suullisesta kirjalliseen muotoon todellinen tai kuviteltu kuulijakunta laajenee ja etääntyy kirjoittajansa elämänpiiristä (Laurén 2010: 426; ks. Pöysä 2015: 122). Näin julkaistavan ja arkistoitavan kokemushistorian kautta yksityinen kietoutuu osaksi yhteistä kansallista kulttuuria (Pöysä 2015: 156), mikä jo sinällään voi toimia osallistumisen motiivina. Usein kirjoituskilpailuihin osallistuvat ihmiset ovat suurin osin muita kuin esimerkiksi työnsä puolesta kirjoittamiseen tottuneita suomalaisia (mt.: 20). Osallistumisen motivaatioita ei yleensä ole ilmaistu teksteissä suoraan ja ne saattavat olla kirjoittajille itselleenkin epäselvät (vrt. Laurén 2006: 66; Pöysä 2015: 20). Oli syinä sitten aihepiirin tärkeys ja puhuttelevuus, palkinnot tai halu tuottaa julkista historiaa täydentäviä tai kritisovia tulkintoja, on kirjoittaen tapahtuva muistelu aina kirjoittajan toimijuutta vahvistava teko (Pöysä 2015: 20–21; Ukkonen 2000: 11–12). Tilaisuutena itsetutkiskeluun ja tunteiden purkamiseen voi kirjoittamisella olla myös voimaannuttavia ja terapeutisia merkityksiä (Pöysä 2015: 20; Laurén 2006: 67 < Makkonen 1993).

Kirjoittaen tapahtuvan muistelun keskeisiä piirteitä ovat yksityisyys, kuvitteellisen vastaanottajan rooli, sekä mahdollisuus jakaa kertomistilanne useiksi kerroiksi, editoida tekstiä, valikoida muistelun paikka ja aika, sekä kertomuksen julkiseksi muuttuminen vasta kirjoittajan päätöksellä (Pöysä 2006: 229–230). Kirjoittaminen edistää ilmaisun itseohjautuvuutta ja mahdollisesti myös niin tunnustuksellisuutta kuin tarkempaa kontrolliakin (mt.). Se myös helpottaa arkaluonteisista asioista kertomista (Laurén 2010: 436 < Apo 1995: 173–176) ja tarjoaa ilmaisuväylän ujommillekin. Runsaslukuiset aineistot myös mahdollistavat vertailun samaan teemaan keskittyvien kertomusten kesken, mikä tuo määrällistäkin varmuutta laadulliseen tutkimukseen (Laurén 2010: 436). Täysin kontekstivapaata kirjoittamiseenkaan ei silti ole, sillä taustatekijöinä ovat aina kerronnallisten konventioiden lisäksi mm. kirjoittajan kulttuuri, sukupuoli, ikä sekä koulutuksellinen tausta (Delaney 2017: 124; Laurén. 2006: 66). Kirjoittaminen ilmaiseekin voimakkaasti esittäjänsä sosiaalista asemaa, mikä usein on luettavissa teksteistä itsensä vähättelynä (Pöysä 2006: 228; 2015: 20). Taustalla voi nähdä myös

valtasuhteet laajemmin, sillä itsensä vähättely kirjoittajana ja etenkin historiankirjoittajana voi juontua myös historiallisesta kumpaankin toimintoon auktoriteetista.

Kirjallisen ja suullisen esitysmuotojen välillä on myös yhtäläisyyksiä ja osittaisia sisäkkäisyyksiä, kuten kysymysten, vastausten ja palautteen muodostama dialogi (Pöysä 2006: 222; Ukkonen 2006: 177 < Pöysä 1997: 39). Ne saattavat yhtäläillä olla vapaata ja spontaania tajunnanvirtaa tai jäykkää, muodollista ja hyvin harkittua (Pöysä 2006: 228). Muistelu- ja kirjoituskilpailuaineisto onkin aina heterogeenisen, monikerroksinen ja moniääninen lajikategorioita rikkova, suullisen ja kirjallisen, kaunokirjallisuuden ja dokumentin, faktan ja fiktion sekä muistelmien ja elämäkerran rajoilla liikkuva laji (Pöysä 2006: 231, 229; Lakomäki ym. 2011: 13, 20). Valmiit aineistot ovat muuttumattomia ja sisällöltään tutkijan tarpeista riippumattomia, joten kokemusta on tarkasteltava sellaisena kuin se tekstissä esitetään (Laurén 2010: 435; Portelli 2006: 60). Itse näen tämän aineiston arvona, sillä tutkittaessa ja tulkittaessa tekstejä, joiden syntyprosessi on tutkijasta riippumaton, ei sen sisältöä voi vahingossakaan ohjailla haluttuun suuntaan. Toisaalta taas juuri se tekee aineistosta hyvin haastavan ja siihen tarttumisen ennalta asetetun teoreettisen työkalun keinoin hyvin tulkitsevaa. Apuvälineet on etsittävä ja sovellettava tapauskohtaisesti, mikä vaatii malttia 'kuunnella' mitä aineistolla on sanottavaa (Laurén 2010: 434). Kuunneltaessa henkilökohtaisista kokemuksista kertovia tarinoita ne tulevat lähelle lukijaansa (mt.). Tämän olen kokenut itsekin tutkimusprosessin varrella, mikä ajoittain vaikeutti aineiston rajaamista ja analyttistä etäännyttämistä. Kirsi Laurén (2010: 439) toteaaakin myös, että tutkijan on syytä pitää kirkkaana mielessään, mitä ja millaista informaatioita kokemuksellisista kertomuksista tavoitellaan. Tässä tehtävässä apunani toimii teoriaohjaava sisällönanalyysi.

2.5 Sisällönanalyysi

Sisällönanalyysi on monenlaisessa laadullisessa tutkimuksessa käytettävissä oleva menetelmä, joka voidaan jakaa induktiiviseen kategorioiden kehittelyyn ja deduktiiviseen kategorioiden soveltamiseen (Tuomi & Sarajarvi 2018: 103; Salo

2015: 171 < Mayring 2000). Samaa jakoa soveltaen suomalaisessa kirjallisuudessa käytetään termejä aineistolähtöinen, teoriaohjaava ja teorialähtöinen sisällönanalyysi (Tuomi & Sarajärvi 2018: 108–111). Koska tämän tutkielman tarkoitus on tarkastella monisatasivuista aineistoa teorian valossa ja samalla kriittisesti itse teoriaa, tarjoaa teoriaohjaava sisällönanalyysi tutkimustehtävään nähden tarpeeksi konkreettisen ja samalla joustavan työkalun. Kokemuksen antropologia ja muistitietotutkimus ovat hyvin aineisto- ja kertojalähtöisiä tutkimusperinteitä, joten menetelmän käyttö saattaa vaikuttaa ristiriitaiselta tähän asti hahmoteltuun metodologiaan nähden. Kansainvälisessä tutkimusmetodikirjallisuudessa sisällönanalyysillä kuitenkin tarkoitetaan yleensä aineiston luokittelua eli analyysin alkuvaihetta, jolloin menetelmän keskeinen idea on saattaa suuret tekstimassat helpommin käsiteltävään muotoon luokittelemalla ja tiivistämällä niitä tiettyjä koodaussääntöjä noudattaen (Salo 2015: 169). Juuri tämä on se tapa, jolla menetelmää työssäni sovellan, enkä jäykkänä mekaanisena tekniikkana saati kvantifioivana välineenä, jollaisena sitä on usein kritisoitu (mt.: 166, 169).

Kuten teorialähtöisessä sisällönanalyysissä (ks. Tuomi & Sarajärvi 2018: 127), myös tässä työssä aineiston alustava luokittelu perustuu valmiiseen teoriaan, jonka käsitteistön pohjalta muodostin analyysirungon pääkategoriat: ”läheissuhteet” (läheiset, huolenpito, ruumiilliset kärsimykset), ”oikeussuhteet” (status, viralliset käytännöt), ”yhteisölliset suhteet” (arvostus, solidaarisuus, halventaminen), ”kamppailut” (vastustus, muutospyrkimykset) sekä ”muut” (teorian ulkopuoliset asiat ja tekijät). Ensimmäisellä aineiston lukukerralla pyrin saamaan aineistosta jonkinlaisen yleiskuvan ja hahmottamaan tekstien kokonaismerkityksen yksityiskohtien sijaan (vrt. Pöysä 2015: 30). Samalla kiinnitin kuitenkin erityishuomioita siihen, miten kertojat kokivat tulleen vastaanotetuiksi, kohdelluiksi, nähdyiksi ja asemoiduiksi evakkomatallaan. Analyysivaiheessa kävin kertomukset systemaattisesti läpi koodaten ne pääkategorioiden mukaisesti, jolloin työn eteneminen tapahtui yleisestä yksittäiseen eli deduktiivisesti (Tuomi & Sarajärvi 2018: 107). Sisällöllisesti keskityin evakkojen ja isäntien välisiin sekä evakkojen keskinäisiin vuorovaikutussuhteisiin, olosuhteisiin sekä toiminta- ja puhetapoihin. Kiinnittämällä huomiota sosiaalisen lisäksi sisäiseen, eli kerrottuihin tuntemuksiin ja

ajatuksiin pyrin tavoittamaan myös ilmaistuja itsesuhteita. Suurta osaa kertomusotteista oli mahdoton luokitella vain yhteen kategoriaan kuuluvaksi, joten en toteuttanut koodausta tyylipuhtaan poissulkevalla tekniikalla. Koodattuani aineiston kokosin otteet omiin kategorioihinsa, joiden sisällöistä edelleen-kehitin tarkempia alakategorioita aineistolähtöisesti eli induktiivisesti; yksittäisestä yleiseen (mt.: 107). Näin muodostettu kokonaisluokittelu auttoi hahmottamaan aineistosta laajempia ja toisiinsa limittyviä teemoja.

Tulkitsevissa kulttuuritieteissä kaikki aineistoihin liittyvät teot ja ratkaisut tuottavat aineistoihin merkityksiä (Knuuttila 2010: 20), mikä pätee erityisesti tässä työssä tutkimusongelman luonteen vuoksi, mutta pyrin toteuttamaan analyysin joustavasti aineistoni ehdoilla. Vaikka siis työ onkin lähtökohdiltaan vahvan teorialähtöinen, vaati se myös jo lähtökohtaisesti teorian omintakeista soveltamista. Sillä sen määrittäminen milloin tekstit tai tekstifragmentit voidaan tunnistaa kerronnaksi tunnustuksen ulottuvuuksista, on jo sinänsä hyvin tulkitsevaa. Vaikka aineiston luokittelun riippumatonta toistamismahdollisuutta tulen näin ollen tuskin saavuttamaan, olen hakenut suuntaviivoja ja tukea tulkinnoilleni muista tunnustusteoriaa soveltavista tutkimuksista (esim. Cox 2009) sekä Tunnustuksia - tutkimusryhmän keskusteluista. Käsikirjoituksessa tuon läpi analyysin esiin konkreettisia aineistoesimerkkejä sitaattien muodossa, jotta lukijakin voisi arvioida tulkintojani. Perinteentutkija Seppo Knuuttilan (2010: 37) mukaan mitä eheämpään kertomukseen etnografiassa pyritään, sitä vahvempi on esityksen konstruktivistinen tulkitseva ote, kun taas rajatuilla kysymyksillä ja esityksellä voidaan tavoittaa täsmällisemmin juuri niitä piirteitä ja kohteita, joista tietoa halutaan. Vaikka soveltamani analyysirunko oli hyvin väljä, jää aineistosta analyysin myötä suuri osa hyödyntämättä, mutta toisaalta se myös takaa, että saan aineiston tutkimuskysymyksiini vastaavaan muotoon

3 Lapin sota ja evakkous

Sotilasterminologiassa väestön ja omaisuuden turvaan siirtämisestä käytetään nimitystä evakuointi (engl. evacuate), josta talvisodan aikoihin muovautui kansankieleen väännös 'evakko' -sotapakolainen (evacuee) (Rautio 2004: 11, Runtti 1989: 1). Pian nämä vierassointuiset sanat korvautuivat pakolaiskysymyksistä vastanneiden viranomaisten toimesta suomalaisella vastineella siirtoväki, joka kattoi kaikki sodan vuoksi kotiseudultaan siirtyneet tai -siirretyt ihmiset. Vähitellen siirtoväki-nimitys vakiintui käsittämään vain heitä, joilla paluumahdollisuutta ei luovutetuille tai vuokratuille alueille ollut. (Rautio 2004: 11; Runtti 1989: 1–2.) Erkki Raution (2004: 11) mukaan sanat 'evakko' ja 'evakossaoloaika' ovat Lapin kansan suussa vakiintuneet tarkoittamaan juuri Lapin sodan aikaista pakolaisuutta, kun taas Tuomisen (2015: 41) mukaan sana 'evakko' on yleisesti ymmärretty lähes synonyymiksi Karjalan siirtolaiselle. Tässä työssä käytän tutkittavista termejä evakko ja pakolainen merkityksen juuri muuttumatta. Termeistä ensimmäinen kuitenkin painottuu kirjoituskilpailujen nimien sekä paluuseen viittavan vakiintuneen merkityksen vuoksi (Runtti 1989: 2). 'Pakolainen' taas vangitsee osuvammin koetun epätietoisuuden tuosta mahdollisuudesta evakkoaikana.

Lapin sotatuhon juuret juontuvat jo syksyyn 1943, jolloin Saksan valtakunnanjohtaja Adolf Hitlerin antoi käskyn joukkojen vetäytymisteiden valmistelusta ja viholliselle tärkeiden laitteiston hävittämisestä (Arrela 1983: 5). Myöhemmin ilmaisu käsitti kaiken joukkojen tielle osuneen omaisuuden ja viholliseksi katsottiin myös Lapin siviiliväestö (ks. Tuominen 2015: 40). Suomen ja Neuvostoliiton välisen 5.9.1944 voimaan astuneen aselevon ehtoihin kuului välien katkaiseminen Saksaan ja saksalaisjoukkojen maasta karkottaminen tai aseista riisuminen ja luovuttaminen kahden viikon kuluessa (Arrela 1983: 5; Rautio 2004: 15). Koska tehtävä oli käytännössä mahdoton, määräsi Puolustusvoimien ylipäällikkö Carl. G. Mannerheim koko Lapin läänin evakuoitavaksi siviiliväestön suojelemiseksi (Rautio 2004: 15, 25). Vetäytyminen ja evakuointi sujui sopuisasti kunnes yhteistyö muuttui Neuvostoliiton painostuksesta taisteluiksi (mt.: 20). Näin alkoi 15.9.1944–27.4.1945 käyty Lapin

sota, joka käänsi entiset aseveljet vihollisiksi ja jonka alta 74 % Lapin läänin asukkaista joutui pakenemaan kodeistaan (Arrela 1983: 5; Rautio 2004: 31).

Jo ennen taistelujen alkua Lapin pohjoisosista oli siirretty turvaan 12 000 asukasta, joita pakkosiirtojen aikana seurasi 103 885 pohjoissuomalaista (Arrela 1983: 5; Elfvengren 2005: 1128). Heistä 47 468 evakuoitiin Keski- ja Pohjoispohjanmaalle sekä tilojen käydessä ahtaaksi ja kulkuyhteyksien katkettua 56 417 Ruotsiin (Arrela 1983: 6; Rautio 2004: 32; Runtti 1989: 26, 33). Koska samanaikaisesti evakuoitiin myös Kaakkois-Suomea, kaikkiaan vuonna 1944 kotinsa joutui jättämään noin 590 000 suomalaista (Hietanen 2005: 829; Runtti 1989: 26). Vaikka evakuointiin oltiin periaatteessa valmistauduttu, osoittautuivat suunnitelmat vaillinaisiksi mm. uuden yllättävän vihollisen vuoksi (Runtti 1989: 33). Kansalaisille evakuointia koskevat ohjeet toimitettiin pääasiassa radion, sanomalehtien ja seiniin kiinnitettyjen ilmoitusten kautta, minkä lisäksi jokaiseen taloon pyrittiin jakamaan evakuointi- ja pakkausmääräykset. Periaatteellinen pyrkimys oli sijoittaa saman paikkakunnan väestö, karja ja omaisuus samaan kuntaan, mutta käytännössä tämä ei suinkaan aina onnistunut. Lisäksi maassa oli muutenkin pula elintarvikkeista ja muista hyödykkeistä, mikä asetti paikallisetkin hankalaan asemaan. (Mt.: 21–22, 33.)

Oli sijoituspaikkakunta kuinka lähellä tai kaukana tahansa, on pakolaiseksi joutuminen tuskallinen kokemus. Kodin, kotiseudun ja kotimaan jättäminen, perheiden ja yhteisöjen hajoaminen, joutuminen vieraaseen ympäristöön ja outoihin olosuhteisiin on sekä yksilöille että yhteisöille perusteellinen psyykkinen ja sosiaalinen järkytys (Rautio 2004: 9). Epävarmuus tulevasta sekä epätietoisuus kotiseudun kohtalosta oli Tuomisen (2015: 44) mukaan evakkoutta luonnehtiva ahdistava peruskokemus, johon liittyi turhautunut näköalattomuus. Lisäksi evakossa vieraissa oloissa eläminen tuotti monenlaisia käytännön hankaluuksia (Kemppainen 2005: 466). Sota-ajan muistelmissa käy ilmi myös muiden avun varaan joutumisen nöyryyttävyyys sekä viranomaisten jäykät asenteet avuntarvitsijoita kohtaan. Vaikka sota-aikana pyrittiin korostamaan kansan yhteisyyttä ja avuntarvitsijoiden hätää, pääsivät inhimilliset heikkoudet esiin tällaisissa tilanteissa. Toisaalta kontaktit eivät suinkaan aina olleet konfliktin sävyttämiä, vaan tulijoita myös pyrittiin auttamaan

minkä pystyttiin. (Mt.: 466, 477.) Tulijoiden ja vastaanottajien väliset suhteet vaihtelivat siis suuresti sekä yksilötasolla että kontekstittain, mikä käy selvästi ilmi myös tutkimissani tarinoissa.

4 Tuntemattomasta päämäärästä tunnustukseen

4.1 Sota ja pakomatka kokemusten kontekstina

4.1.1 Läsnäoleva väkivalta

Sota tuo aina mukanaan kuolemaa, paikaltaan siirtymiä, pelkoa ja puutetta (Boyden & Berry 2004: xi). Se jakaa ja heikentää sosiaalisia siteitä sekä uhkaa perheiden kykyä hoitaa haavoittuvimpia jäseniään (mt.). Nämä tekijät heijastuvat monin tavoin myös evakkokokemuskertomuksissa, matkan alusta aina paluuseen asti. Sota merkitsikin lähes jokaiselle aineistoni kertojalle perheiden ja kyläyhteisön hajoamista rintamalle ja evakkoteille. Näin ollen läheissuhteet ja yhteisölliset suhteet olivat rikki jo lähtökohtaisesti, mikä aiheutti suurta tuskaa. Hyvin monen kertojan isiä ja veljiä oli jo kaatunut rintamalla tai tarpoi yhä 'siellä jossakin', eivätkä monet miehet olleet edes tavanneet esikoistaan saati päässeet viettämään kuherruskuukautta tuoreiden kumppaniensa kanssa, vaan ”vihkimisen jälkeen joutuivat vihkimislomalle ulkomaille Pysärille eli venäjän puolelle aina Petroskoihin asti. Loma oli siitä erikoinen, että vaimo jäi sinne missä oli vihitty Rautanen morsijan odotti jonka kanssa tuttavuus oli vuosia pitkä”². Huolta omaisista lisäsivät myös valtoimenaan kiirineet huhut viimeisten evakkojen saksalaisten vangeiksi joutumisesta tai koko Pohjois-Suomen luovuttamisesta Venäjälle miesten joutuessa pakkotöihin. Työikäisen miesväen poissaolo tuotti myös käytännön ongelmia niin arkielämään kuin evakkoon lähtiessä, kun ”perheistä parhaat oli rintamalla”³. Useimmilla naiskertojilla olikin yksin huollettavanaan kokonainen lapsilauma sekä toisinaan myös omat tai appivanhemmat; ”Kaikki oli minun huolena, lapset ja ämmi. Enhän minä jaksanut”⁴.

Kirjoituskilpailun teemasta johtuen lähes ainoassakaan kertomuksessa ei kerrota sotarintaman kauhuista, mistä huolimatta sota oli läsnä kaikkialla kotirintamallakin ja pakottanut todistamaan sen väkivaltaa vierestä. Erityisesti venäläisten sotavankien

kohtelu saksalaisten toimesta on hyvin toistuva teema kertomuksissa; ”Vartijat kävivät välissä tönimässä vankeja kovakouraisesti, potkivat ja karjuivat, se ei ollut meille outoa nähtävää, tällaista olimme saaneet nähdä jo vuosikaupalla”⁵. Valtaosalle kertojista tällaiset näyt herättivät voimakasta empatiaa ja sääliä äskeisiä verivihollisia kohtaan ja pelkoa äskeistä ystäväkansaa kohtaan (Armstrong 2004: 124). Toisaalta monet kertojat ja heidän kyläyhteisönsä jäsenet olivat myös ehtineet muodostaa läheisiä suhteita paikkakunnilla jo pitkään sijoitettuna olleiden saksalaissotilaiden kanssa, jotka olivat ”käyneet hyvin tutuiksi kyläläisille ja seurustelu heidän kanssaan, eräissä tapauksissa, oli muodostunut jopa ystävyydeksi”⁶. Vihollisuuksien äkkinäinen täyskäännös merkitsi myös näiden suhteiden kivuliasta katkeamista ja yhtäkkistä vastavuoroisen tunnustuksen mullistumista, eivätkä yksinkertaiset jaot ’vihollisiin’ tai ’uhreihin’ enää, jos ennenkään päteneet.

Kotirintamalla arkea pyrittiin jatkamaan parhaansa mukaan, mutta hiljalleen jo vuosia jatkunut poikkeustila alkoi näyttämään voimistumisen merkkejä esimerkiksi saksalaisten kuorma-autokolonniin tiheentymisenä. Siten kotiseutu alkoi muuttua yhä voimakkaammin paitsi puutteen, myös pelon maisemaksi. Sodan ja uhan läsnäolosta huolimatta valtaosa kertomuksista alkaa töiden, kotiaskareiden ja -rutiinien kuvauksella sekä havainnoilla säästä, viljasadosta ym. arkisista asioista. Stephen Lubkeman (2008: 9) kritisoikin sitä, miten väkivaltaa pidetään hegemonisena sota-ajan subjektiviteetin, toimijuuden ja sosiaalisten prosessien tuottajana. Sen sijaan sota tulisi tarkastella sosiaalisena olosuhteena, joka osallistuu monimutkaisiin tavoin sosiaalisen elämän uudelleenmuotoiluun tuottaen sekä haasteita että mahdollisuuksia (mt.: 23). Myöskään evakkous ei onnistunut mullistamaan tunnustussuhteita ainoastaan erottelemalla ja yhdistämällä niiden osapuolia uusilla tavoilla, vaan vaikutukset ulottuivat myös syvemmin ja pysyvämmiin omaan itseymmärrykseen ja statukseen, joka myös prosessinomaisesti muuttui pakomatkan aikana. Siten Lubkemanin kritiikki on aiheellinen, mistä huolimatta itse lähtö koettiin ainoastaan tuhoavana eikä uutta luovana voimana, vaikka sotaan sinänsä oli jo ’totuttu’.

4.1.2 Lähtökäsky ja -kaaos

Vaikka lähtökäskyä oltiin osattu odottaa ja pelätä, tuli se silti yllätyksenä ja järkytyksenä. Ja vaikka aikuiset tekivät parhaansa pysyäkseen vahvoina pientensä edessä, olivat murtumat vääjäämättömiä eivätkä lapset suinkaan tyhmiä; ”Vanhemmatkaan, jotka sotatilan varmasti etukäteen tiesivät, eivät meille lapsille sanoneet mitään ennen kuin viime hetkellä. Siitä huolimatta ennätimme surra asiaa tarpeeksi. Ne itkuiset ilmeet osoittivat pahimman olevan tulossa”⁷. Lapset myös saattoivat kokea velvollisuudekseen tukahduttaa tarvitsevuutena huolenpitona vanhemmistaan; ”Oli niin ikävä ettei siitä voinut edes puhua, eikä sopinutkaan, sillä silloin saattoi äiti muuttua vieläkin surullisemmaksi.”⁸ Kun tunnustuksessa hoivana ja rakkautena on kyse tasapainosta tarvitsevuuden ja itsenäisyyden välillä (Honneth 1995), riuhtaisi evakkoon lähtö monet kertaheitolla jälkimmäiseen ääripäähän. Useiden lapsievakkojen kokemuksia kiteyttää hyvin erään kertojan tarina siitä, kuinka hän junavaunussa oli yrittänyt itsekin toisten lasten väsymyskarjunta-leikkiin mukaan; ”mutta äiti sanoi, että olisin vaiti, iso mies. Oli ehkä varhaisenlaista alkaa olla ’iso mies’ mies jo silloin. Kovin isoksi haluavat monet luulla kasatessaan velvollisuuksia ja odotuksia matalille harteille.”⁹ Toisaalta nuorimmille matkaajille evakkoon lähdössä oli toisinaan myös ”suuren seikkailun makua, vaikka sitä häiritsikin akkojen päivittely ja itku”¹⁰. Yleisesti vaikuttaakin siltä, että vanhempien asenteet heijastuivat lasten suhtautumistapaan heidän myötäeläessä vanhempiansa tunteita, olivat ne sitten avoimen tuskaisia tai viileän rauhallisia, kuten edellisen kertojan harvoin itkeväksi luonnehtivalla äidillä, joka tokaisi kuorma-auton lavalla kanssamatkaajastaan; ”itkekhön vittu, sillä on enemmän ripsikarvoja”.

Sotatila ja massaevakuointitilanteen kiireellisyys ja poikkeuksellisuus heijastui myös käytäntöihin. ”Muuttuneissa olosuhteissa tapahtuvaan yhteiskunnalliseen tehtävään – ei voinut soveluttaa voimassa olevia lakeja ja asetuksia, eikä uusia ollut, sillä kaikki lait ja asetukset tehtiin vasta tapahtumien jälkeen”¹¹. Tämä kertojan luonnehdinta virkatehtävästään kuvaa varsin osuvasti koko evakuointiprosessin toteutustapaa, joka oli paikoin hyvin sekasortoinen jopa niin, että joitain evakkoja meinasivat unohtua ja syrjäseutujen kohdalla unohtuikin kyydeistä pois. Tällainen valtiovallan ja viranomaisten osoittama huolimattomuus ja heitteille jättö aiheutti epäilemättä

voimakkaita epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia paitsi jätetyille itselleen, myös heitä auttamaan kykenemättömille; ”Puristin miesten kättä toivottaen heille onnea ylläsen vaikean ajan pääsemiseksi, joka heidän tulee selviytyä omin neuvoin saamattamistään apua. – Muistan ikuisesti miesten kasvot, joita kuvatakseni tunnen itseni vähäiseksi ihmiseksi. Sillä niistä kasvoista kuvastui sanoinkuvaamaton hätä ja avuttomuuden tunne ikään kuin virtaan joutuneilla, jotka ennen hukkumista katsovat rannalla seisovaa, miksi hän ei tee mitään heidän pelastamiseksi. Seisoin oviaukossa heille vilkuttaen, mutta he seisoivat liikkumatta tienpuolella nähden, kuinka viimeinen yhdysside katkesi oman maan edustajaan, joka oman nahkansa pelastamiseksi jätti heidät avuttomuuden tilaan vieraiden armoille”¹².

Sekasorto ulottui myös lähtijöiden mielialoihin varsin voimakkaasti; ”Liikekannallepanokäsky sai jo niin paljon aikaan, että se meinasi muodostua oikein kiistalaisten kilpajuoksuksi, johon osallistuivat kaikki papat, mummut, lapset, lehmät, kissat, koirat – muoririevut sai vaan itkuna itkaista ja omien koipiensa kanssa kilvotella”¹³. Ihmisvilinä, kiireen ja tungoksen keskellä etenkin juna-asemilla ja junissa oli täysi työ pitää omaisensa tallessa ja koossa. Keinona tähän monilla äideillä oli nimilaput kaulassa tai lastensa sitominen kiinni itseensä ja toisiinsa, mistä huollettavat itse olivat harvoin kiitollisia; ”Minua hävetti olla kuin vasikka narussa, mutta äiti ei antanut irrottaa lankaa”¹⁴. Hupaisimmissa tapauksissa kadonneiksi luullut pienet matkaajat oli nostettu tavarahyllylle, traagisimmissa jääneet junan alle, joten varotoimenpiteille oli todellinen syy. Vaikka evakuointiprotokollissa perheet ja kyläyhteisöt virallisesti pyrittiinkin pitämään yhdessä, oli tämän tavoitteen toteutuminen pikemminkin poikkeus kuin sääntö. Lähes kaikkien kertojien perheet ja yhteisöt lähtivät evakkoon eri aikoihin ja usein myös eri suuntiin, minkä lisäksi erilaiset velvoitteet kuten karjanajo, viran tai perheen asettamien velvollisuuksien hoito tai halu jäädä vartioimaan kotia viimeiseen asti erottivat ihmisiä. Perheenjäseniä laitettiin myös oma-aloitteisesti sukulaisten ja tuttavien matkaan taakan helpottamiseksi, mikä ei tehnyt eroista yhtään helpompaa vaan tuntui poikkeuksesta heidän jättämiseltään ”kuin Tuonelan tuville”¹⁵ ja eroissa oli usein ”ikään kuin iäisyyden tuntua”¹⁶, koska tietoa paluumahdollisuuksista ei ollut.

Lähtötilannetta kuvaavat hyvin tilanteet, joissa omaiset olivat liikkeellä saman vuorokauden aikana, samoilla reiteillä ja raiteilla, tietämättä kuitenkaan toisistaan. Lisäksi sekasorto ja erilleen eksymisvaara eivät suinkaan päättäneet matkalle lähtöön ja matkantekoon. Etenkin Ruotsissa maahantuloprotokollat ja leiriolosuhteet hajottivat kyläkuntia eivätkä lasten ja vanhusten eksymiset tai jopa vaihtumiset olleet harvinaisuuksia. Vaikka jälkikäteen muisteltuna tällaiset tapaukset kuten huutelut ”väärä pappi en huoli sitä, haluan oman pappi”¹⁷ huvittavat monia kertojia, nousee muisteluksissa pääsijalle tuska, jonka epätietoisuus läheisten kohtaloista ja olinpaikoista tuotti; ”Oppaamme katsoi listastaan nimen ja käski ko. perhettä jäämään siihen - Oli ollut turvallista olla yhdessä. Tunnelma laski koko ajan, kun matkustajat vähenivät. Orpo tunne tuntui täyttävän auton. Auto kylvi ihmiset hajalleen ympäri tuntematonta kylää. Valoja ei näkynyt missään. Ihmiset vain astuivat pimeyteen ja olivat heti poissa”¹⁸. Lähes kaikki kertojat elivät viikkokausia täysin pimennossa siitä, missä rakkaat ovat, millä paikkakunnalla tai missä maassa, ovatko he ylipäänsä hengissä. Ihmisten sirottelu ympäri kahta valtiota kuvataan mm. ”elämään astuvana sekasortona ja päivistä viikoiksi kertyvänä epätoivona”¹⁹ sekä ”rajattomana kaipuuna”²⁰. Kuvaavaa on, että erään kertojan yhdeksänhenkisen perheen jäsenet oli siroteltu seitsemään eri paikkaan, mikä synnytti tunnetta siitä, että ”meillä ei enää ole kotia”, ja toisaalta myös rakkautta vahvistaen siitä ”etten ikinä enää riitelisi nuorempien kanssa, jos joskus vielä saadaan olla yhdessä”²¹.

Kaikkiaan koko prosessin sekavuus ja lupauksen täyttämättä jättäminen herätti mitä luultavimmin epäluottamusta virallisia tahoja kohtaan, joiden tehtävänä olisi ollut evakkojen turvassa pitäminen eikä ylimääräisen huolen ja hädän aiheuttaminen. Vaikka tutkimustavoitteiden yhteydessä sanoin, etten halua sortua kuvaamaan evakkoja passiivisina objekteina, sellaiseksi he usein itsensä ja asemansa kokivat evakkotaipaleensa aikana lähdöstä pahimmillaan paluuseen asti. ”Viestintuoja saapui ja siinä ei ollut tinkimisen varaa”²². Lähtökäskyyn alistumisesta teki yhä vaikeampaa se, että niin matkan kesto, tekotapa kuin päämääräkin oli tuntematon. Myös tällainen joko tarkoituksellinen tai tahaton pimennossa pitäminen merkitsi sokeaa käskyjen tottelemista ja sellaisena myös toimijuuden ja autonomian menettämistä, mikä teki lähtemisestä jopa välttämättömyyksien asettamaa pakkoakin vaikeampaa.

Niin yhteis- kuin yksityismajoituksissakin sekä Suomessa että naapurimaassa olosuhteet vaihtelivat huomattavasti, myös läheis- ja yhteisösuhteisiin hyvin konkreettisesti vaikuttavalla tavalla. Esimerkiksi Ruotsissa joillain evakkoleireillä miehet ja naiset tai lapset ja vanhukset sijoitettiin eri parakkeihin, ”vaikka olisivat halunneet olla yhdessä, auttaa ja turvata toisiaan. Mutta kuka nyt on vastaansanomaa, kun ruotsalaiset hyvydessään ottivat vastaan poloisia pakolaisia”²³. Monen kertojan mukaan perheiden erotetuksi joutuminen niin matkan varrella kuin perilläkin ”muistetaan vielä vuosikymmenienkin takaa evakkoajan epäkohtana”²⁴. Etenkin Ruotsissa omaisten olinpaikkojen selvittäminen kesti usein useita viikkoja, ja jälleennäkemisen järjestyminen mahdollisesti vielä toiset samanmoiset. Usein etäyhteys kirjeitse tai välikäsen kuten viranomaisen tai pappien kautta olikin ainoa keino suhteiden ylläpitämiseen, jonka merkitys oli kuitenkin valtava; ”Näin jälkepäin ei saa oikeata kuvaa siitä, kuinka se kevensi mieltäni. Olihan hän kuitenkin elossa”²⁵.

4.1.3 Vieraus

Uudet tulokkaat herättivät kiinnostusta paikallisissa, mikä koettiin toisinaan häiritseväksi, toisinaan sydäntä lämmittävänä; ”Viimein laiva saapuu, ihmisiä on paljon katselemassa meitä sillä me oli lappalaisia, mut yhtä minä huomasin heti, ei silloin ollut rotu syrjintää ystävälliset ihmiset olivat vastassa, ottivat lapsia syllyin ja me seurasimme heitä parakille, missä me saimme keittoa”²⁶. Etenkään nuorin paikallisväestön osa ei aina muistanut hienotunteisuuden sääntöjä, vaan saattoivat kiipeillä kurkistelemaan tulijoita ikkunoista, mistä oltiin vähemmän kiitollisia. Hyvin monissa tarinoissa korostetaan outojen ihmisten keskellä asumisen vaikeutta etenkin matkan alkuaikoina, mikä sai jotkut jopa omaehtoisesti eristäytymään ympäristöstään ja kaikenlaisista sosiaalisista toiminnoista. Myös koettu erilaisuus ja yhteisen kokemuspohjan puuttuminen saattoi vaikeuttaa suhteiden luomista; ”Olin ujo ja sulkeutunut, sillä aivan kuin kadehdin sen talon nuoria kun heillä oli kaunis koti ei mitään katkeria muistoja joita itse sain kantaa ja olin kokenut”²⁷. Alkuhimmetyksen jälkeen ja evakkojen asetuttua paikoilleen koetut erot yleensä lievenivät; ”Kuulin

jälkeenpäin jonkun sanoneen, että aivanhan nuo evakot ovat ihmisen näköisiä, mutta eivät vain osaa puhua”²⁸.

Useiden evakkojen matkanteko ei kuitenkaan päättynyt ensimmäiseen sijoituspaikkaan, vaan evakkous oli jatkuvaa liikettä paikasta toiseen viranomaismääräysten vuoksi. Hyvin moni kertoja joutuikin juuri vieraudesta ylipäästyään, asetuttuaan ja suhteita mahdollisesti solmittuaan vaihtamaan paikkaan uuteen, jossa odottavat olosuhteet ja ihmiset olivat aina arvoitus. Etenkin jos syynä eivät olleet siirrot leiriltä toiselle vaan isäntäväen tahto, oli jatkuva liike hyvin alentavaa; ”Sainhan emännän makuukamarin sillä ehdolla että häivyn kun isäntä tulee kotiin sodasta, kysyin että koska hänen pitäisi tulla niin kuulin että parin päivän perästä. No olihan minun asiani järjestyksessä 2 päiväksi – Kun se ameriikan leski tuli sitten kotiin, menin hänelle esittämään asiani ja hän heti myöntyi, mutta vain sillä ehdolla että pian häivyn”²⁹. Jatkuva liike ja paikaltaan oleminen koettiin hyvin raskaana ja turhauttavanakin; heti kun oltiin onnistuttu kiinnittymään edes jollain lailla, riuhtaistiin taas irti kohti tuntematonta. Toisaalta jos evakkopaikka oli syystä tai toisesta epämieluisa, toivat siirtymät aina uuden toivon paremmasta. Esimerkiksi karanteenileireille kun ei yksikään lähtijä haikaillut takaisin kerran sieltä lähtemään päästyään. Joka tapauksessa jatkuva liike myös korosti entisestään epävarmuutta ja turvattomuutta, kun kotoa alkanut matka kohti tuntematonta tulevaisuutta ei näyttänyt päättyvän lainkaan.

4.1.4 Toisten armoilla oleminen

Oli määränpää sitten pakolaisleiri tai yksityismajoitus, oli evakkoon lähtö itsessään joillekin jopa sodan kauhut kokeneille kauhistuttava kokemus; ”Jotenkin tuntui niin pahalta. Pahemmalta kuin koskaan rintamallaol aikana. Koto oli jätettävä ja hakeuvuttava vieraiden ihmisten holhouksen, heijän armoleipää syömään.”³⁰. Kiitollisuuden ja häpeän tunteen ristiaallokko onkin erittäin yleinen teema kertomuksissa, mitä kuvataan sanoin kuten; ”Kylän asukkaat olivat kaikin puolin ystävällisiä, vaikkakin meidän takia oli heille paljon häiriötä”³¹. Toisten armoilla eläminen olikin työtä tekemään ja arvostamaan tottuneille hyvin vaikea kokemus; ”Täällä oli sitten ne helpot päivät, ei tarvinnut itse edes ruokaa laittaa.

Valmiiseen pöytään sai vain istahtaa. Ei se meikäläinen ole tottunut niin helpolle. Kun kaula pitkällä on aina saanut juosta työstä työhön, eikä sittenkään ole ehtinyt kaikkea tehdä, vaan on aina jäänyt huomiseksikin”³². Etenkin leirimajoituksissa keinot kaikenlaisen toimeliaisuuden ylläpitämiseen olivat hyvin rajatut, mikä koettiin hyvin vaikeaksi; ”Ei mikään ole raskaampaa kuin pakollinen joutilaisuus ja sitähan oli enemmän kuin tarpeeksi”³³. Siten hyväntekeminen saattoi myös kääntyä itseään vastaan viemällä kohteiltaan oman arvon osoittamisen ja autonomian ylläpitämisen mahdollisuudet.

Toisten armoilla olemista korosti entisestään omaisuuden puute. Evakkoon lähtiessä mukaan kun ei ensinnäkään saanut ottaa omaisuutta kuin hyvin rajatusti sen mikä kulki kädessä ja loput luvattiin toimittaa perille lähtijöiden perässä tai jopa ennen heitä, mikä lupaus ei myöskään juuri koskaan toteutunut. Omaisuuden menettämisestä lupauksista huolimatta kerrotaan joka ikisessä tarinassa, mikä kuvastaa menetyksen merkitystä. Tässä tapauksessa valtiovalta petti jälleen lupauksensa ja toisaalta myös ihmiset osoittivat häikäilemättömyytensä hätätilassa, sillä useimpien katoamisten takana arveltiin tai jopa todistettiin olevan varkaudet. Kotien palaessa tuhkaksi ja omaisuuden häviäminen samoihin liekkeihin tai teille tietämättömille asetti evakot sanan mukaisesti tyhjän päälle. Osalle kertojista tämä oli jo toinen kerta, huolimatta yrityksistä ”laittaa ne kyytille-hinnalla millä hyvänsä. Nyt ei saa käydä niin kuin talvisodassa, että kaikki omaisuus tuhoutui”³⁴. Etenkin Ruotsissa mukana tuotua niukkaa omaisuutta saattoi tuhoutua perilläkin, sillä ”Monelta palo saunareissulla vaatteita ja kenkiäki”³⁵. Suomessa elintarvikekorteista ei myöskään ollut aina apua, sillä kauppojen valikoima oli hyvin rajattu ja usein jopa olematon.

Laura Huttusen (2002: 226) tutkimissa pakolaisten elämäkerroissa suhde uuteen kotimaahan Suomeen on hyvin samoilla tavoin ristiriitainen kuin evakoilla. Toisaalta elämä uudessa paikassa merkitsee rauhaa ja materiaalista turvaa, toisaalta myös riippuvaisuutta vieraasta järjestelmästä, jonka eteen ei olla tehty työtä. Köyhyys yhdessä riippuvaisuuden kanssa voikin voimistaa tunnetta vieraudesta sekä häpeää ansaitsemattomastaan hyvästä. Huttunen käyttää tällaisesta myötätuntoa ja

huolenpitoa tarjoavasta maisemasta nimitystä ”kiinnipitävä ympäristö”, joka merkitsee sodan murjomilta seuduilta lähteneille rajua kontrastia kotioloihin. (Mt: 226–231.) Myös Pohjois-Suomesta lähteneille hyvin dramaattiseksi hahmotetun rajajoen ylittäminen Ruotsiin merkitsi rajanylitystä rauhaan ja yltäkylläisyyteen, ja useimmille myös sosiaalinen maisema hahmottui kiinnipitävänä (ks. mt.: 232). Matkan aluksi avun tarjoaminen oli kuitenkin pikemminkin hyväntekeväisyyttä kuin solidaarisuutta, sillä evakoilla ei ollut kykyä vastavuoroisuuteen. Marcel Mauss (1967) onkin kuuluisassa teoriassaan osoittanut lahjan kulttuurisen voiman, joka pitää ihmiset pysyvässä velassa toisilleen ja sitoo heidän siten yhteen jatkuvan antamisen ja saamisen kautta (Counihan 1999: 14). Toisaalta lahja voidaan nähdä myös vallankäytönvälineenä ja uhkana tasavertaisuudelle (Rozakou 2016: 186). Evakkojen kokemaa häpeää ’armonleivästä’ voikin ymmärtää juuri tällaisena häpeänä omasta takaisinmaksukyvyttömyydestä, joka vaikutti itseymmärrykseen ja oman paikan hahmottamiseen uudessa yhteisössä.

4.2 Jaettu kärsimyksen kokemus

4.2.1 *Kanssaevakot*

Yhteisöjen hajottamisen rinnalla evakkous onnistui myös synnyttämään uutta ja uudenlaista yhteisöllisyyttä ja myötätuntoa ennestään toisilleen tuntemattomien kanssakärsijöiden kesken, mikä on hyvin keskeinen kerronnan teema. Hetkellisen epätoivon iskiessä ”aina oli joku lohduttamassa ja hauskoja juttuja kertomassa”³⁶, tai optimismia ylläpitäviä henkilöitä, jotka ”oli sitä mieltä, että me käymme poissa ja palaamme takaisin”³⁷. Omaakin pahemman kärsimyksen todistaminen saattoi myös rohkaista mieltä; ”Silloin minä näin että toisilla voi olla vielä vaikeampaa ja otin aivan kun toisenlaisen asenteen siihen evakkomatkaan”³⁸. Kanssaevakkoja myös autettiin minkä pystyttiin ja matka- ja majoitusolojen haasteista huolimatta keskinäisen yhteishengen kuvataan olleen yleensä hyvä; ”Vanhan peräpohjalaisen tavan mukaan sopeuduttiin hyvin vaikka oli ahdasta”³⁹. Toisaalta kokemuksiin mahtui myös sekä kuviteltuja että todellisia ilon hetkiä; ”Litistimme paljon kokeneet ja kärsineet evakko-olemukselle – autonistui miin. Siinä me keinuttelimme eteenpäin ja kuvittelimme olevamme hienoja matkailijoita, mistä tietenkin poikkesi evakon

näköiset ja hajuiset eväspussit ja vaatimattomat asumme”⁴⁰. Vaikka pakotettu joutilaisuus erityisesti sairaaloissa oli poikkeuksetta tuskaisaa, saattoi jopa se jaettuna tuottaa iloa; ”Oli sielä vaikea pysyä sängyssä, mutta oli sielä toisaalta hauskaakin, kun meitä oli paljon yhdessä”⁴¹. Myös aineistossa usein toistuvat spontaanit yhteislauluhetket kuorma-autojen lavoilla tai junien vaunuissa olivat vaikuttavia hetkellisen yhteisöllisyyden luojia tuntematonta päämäärää kohti matkaavien pakolaisten kesken; ”Tuskin kukaan koskaan yhtyy niin täysin rinnoin lauluun Kotimaani onmpi Suomi kuin me silloin”⁴².

Honnethin (1995: 128) mukaan sota onkin usein kollektiivinen tapahtuma, jolla on kyky luoda spontaaneja solidaarisuussuhteita ja myötätuntoa yli yhteiskunta- ja sosiaalisten rajojen, sillä jaetussa kärsimyksen ja uhrauksen kokemuksessa voi syntyä uusia arvoja, jotka sallivat aiemmin vailla yhteiskunnallista merkitystä olleiden kykyjen ja aikaansaannosten arvostamisen. Honnethin (1995) ’solidaarisuus’ liittyy kuitenkin kiinteästi erityispiirteiden ja aikaansaannosten arvostamiseen silkan empatian sijaan. Analyysissäni olen silti tulkinnut jaetun kärsimyksen kokemuksen luomaksi solidaarisuudeksi kaikenlaiset yhteisöllisyydestä ja auttamisesta kertovat kokemukset, sillä ne nousevat aineistossa hyvin keskeiselle sijalle. Vaikka tällaisissa tapahtumissa ja eleissä ei olisikaan kyse saavutusten tai kykyjen arvostuksesta, voidaan ne tulkita erityispiirteen, eli erityisen haavoittuvuuden ja tarvitsevuuden tunnistamisena ja tunnustamisena, mikä vaatii sen mukaista käyttäytymistä toista kohtaan. Honnethin (1995) mukaan tällainen tunnustusmuoto kuuluu läheissuhteisiin solidaarisuuden sijaan, mutta evakkojen keskinäisen ’spontaanin solidaarisuuden’ voi myös nähdä jaettujen olosuhteiden ja sen mukanaan tuomien uusien arvojen ja toimintavelvoitteiden tunnustamisena. Tulkintaani tukee myös se, että jaettuna kärsimyksenä sodan ja evakkouden koettiin myös tasavertaistaneen kärsijöitä toisiinsa nähden; ”Ei siinä hävetty kyyneleitä. Ei ollut rikasta eikä köyhää, vaan tunnettiin tie samaksi, saman kohtalon alaisia oltiin jokainen”⁴³.

Yhteinen kokemus saattoi yhdistää myös siinä määrin, että vieraspaikkakuntalaisetkin evakot ”tuntuivat olevan kuin rakkaita sukulaisia, kyseltiin oloja no kukapa niitä kehuu, vieraissa väkisin olo ei ole kaikkein

parhainta”⁴⁴. Heidän kokemuksistaan ja kokemuksen tuomasta viisaudesta saattoi olla myös hyvin käytännöllistäkin hyötyä; ”Kaikki muu omaisuus jäi asuntoon, mutta olinhan laittanut 3 parhainta leninkiä päälleni, tämän olin oppinut karjalaisilta, että mikään muu ei ole varmaa kun se mikä on itsellä päällä ja tämän kyllä tulin sitten näkemäänkin että näin on”⁴⁵. Kohtalotoveruuden luoma solidaarisuus toteutui joidenkin kohdalla kasvokkainkin; ”Joukosta kiepsahti äitini kaulaan nuori, kaunis nainen nyyhkyttäen, pian selvisi, että hän sairaa miehensä ja pienen tyttärensä kanssa olivat Karjalan evakoita, ja asuivat samassa talossa”⁴⁶. ”Avuksi tulivat karjalaisevakot, jotka olivat tulleet siihen työväentalolle ennen meitä – Siinä neljä perhettä alkoi yhteistoimiin, ja kaikki menikin hyvin.”⁴⁷ Tällä tavoin jaettu kärsimyksen ja uhrauksen kokemus loi myös yhteistoiminnallisia spontaaneja solidaarisuussuhteita. Evakkous saattoi myös vahvistaa jo olemassaolevia yhteisöllisiä suhteita läheissuhteiden tasolle; ”Ihmiset on vaan täälläkin niin toivorikkaita. Ihan halakaulaa iloitaan, kun tavataan tuttu, niin kuin oltais kaikki rakkaita sukulaisia ja kaikki puhuvat vain, että koskahan päästään takaisin Petsamoon. Päivänä minä hyvänsä se voi tapahtua. Heti kun tulee Rauha, niin silloin viimeistään.”⁴⁸

4.2.2 Paikallisväestö

Jaettuun kärsimyksen kokemukseen ottivat usein osaa myös muut kuin evakot itse. Aineisto onkin pullollaan kuvauksia siitä, kuinka niin Suomessa kuin naapurimaassakin paikalliset ”ottivat osaa kaikella tavoin tähän kolkkaan kohtaloomme”⁴⁹. Usein suomalaiset isäntäperheetkin olivat hajallaan tai menettäneet jäseniään sodassa, jolloin evakot olivat hyvin tervetulleita apukäsiä, minkä lisäksi yhteiset kohtalot saattoivat luoda hyvin vahvoja emotionaalisia siteitä uusien tuttavuuksien välille; ”näin usein sen naapurin emännän ja äidin itkevän olihan heillä molemmilla 3 poikaa sodassa”⁵⁰. Parhaimmillaan vastaanotto evakkopaikkakunnalle olikin hyvin myötätuntoinen; ”Olin näkevinäni järkytyksen monen ruotsalaisen kasvoilla, kun rääsyisinä, kurjina ja kodittomina sinne saavuimme. Sillä hetkellä tuntui, että ei Suuri Luojamme ollut meitä sittenkään hyljännyt.”⁵¹, ”Tuo herttainen rouva näki kuinka vaikea olo meillä oli ja hän yritti parhaansa saadakseen meidät

iloisemmiksi. Jälestäpäin, kun olimme ymmärtämään toisiamme, hän tunnusti, että hänen teki mieli itkeä yhdessä meidän kanssamme ja siitä asti hän jakoi meidän ilot ja surut koko evakkoajan”⁵². Solidaarisuuden voikin tällaisissa tapauksissa ymmärtää merkitsevän toisen tunnustamista erityisten olosuhteiden alaisena ja siten apua tarvitsevana ja myös ansaitsevana.

Isäntäväen ja muiden ulkopuolisten osoittama ymmärrys, myötätunto ja lohdun antaminen parhaansa mukaan vierailleen on hyvin yleinen teema aineistossa. Myötätuntoa osoitettiin myös hyvin konkreettisilla tavoilla kuten yösijan ja ruoan tarjoamisena väsyneille ja ryytyneille matkaajille. Tällaiset solidaarisuuden osoitukset olivat evakolle usein suoranainen välttämättömyys ja elinehto, mutta myös ”evakon nälkiintynyt sieluparka”⁵³ tarvitsi voimaa ja vahvistusta, eikä henkisenkään tuen merkitystä voi siten millään tavoin vähätellä. Toisinaan tämän kokemuksen ja sen mukanaan tuomien uusien toimintatapojen vaatimusten tiedostaminen tosin vaati myös suostuttelua, kuten erään ampumisella heinävarkaita uhanneen isännän tapauksessa, joka lopulta ”pehmeni tästä puheesta jo niin, että hän olisi antanut vaikka koko ladollisen heiniä ilman maksua. – Setä kun antoi ymmärtää, kuinka me olemme joutuneet kotimmeikin jo jättämään ja kuinka se oli raskasta. Kotimaastakin täytyy mennä pois, mikä on isännällä itselläkin edessä. Tämänkin kohtausten olen ymmärtänyt jälkeenpäin vielä paremmin. Siinä tosiaan sanalla oli taivaallinen voima. Isäntä toi meidän hevosille noin vain kaksi sangollista jyviä. Kiitos hänelle jos elää vielä”⁵⁴. ”Eivät tienneet, mutta osasivat lohduttaa ja tukea”⁵⁵, kiteyttääkin hyvin nämä monen kertojan kokemukset ulkopuolisten antamasta tuesta ja avusta, joille osattiin antaa arvoa. Myös kerronnan näistä ihmisistä ja toimista itsessään voi lukea tunnustuksena auttajille.

4.2.3 Kohtalotoverit ja kansakunta

Jaettu kärsimyksen kokemus saattoi ulottua myös kanssaevakkojen ja isäntäväen yli kaukaisempiin kohtalotovereihin ja koko kansakuntaan asti. Oman kurjan kohtalon herättämää yhteenkuuluvuuden tunnetta kuvaa eräs kertoja näin; ”Käännyin vielä portilla katsomaan kotia ja sanoin lapsille, että näin ovat karjalaiset jo 3. kertaa lähteneet”⁵⁶. Samaa yhteisöllisyyttä saatettiin luoda myös toisinpäin, kuten Karen

Armstrongin (2004) tutkimat karjalaisten kirjeet osoittavat. Näissä kirjeissä esiintyvä merkitykseltään vaihteleva 'me' kun ajoittain käsittää koko suomalaisuuden ja samanlaisia kokemuksia jakaneet kohtalotoverit (mt.: 117). Kärsimyksellä jaettuna saattoikin olla myös positiivisia vaikutuksia, joita kuvataan usein hyvin eksplisiittisin tavoin; ”Se mikä kannusti, oli suuri kansallinen yhteenkuuluvaisuuden tunne ja keskinäinen auttamisen halu, joka oli vallitseva noina kohtalon päivinä ja poikkeuksellisina elämän vuosina. Kannustimena oli myöskin tietoisuus siitä, että parhaimmisto oli rajavyöhykkeellä raskaassa tehtävässään, joten kaikkien oli pyrittävä tekemään parhaansa paikallaan.”⁵⁷. Tällaisen kerronnan voi myös nähdä hyvin suorana arvonnantona 'meille suomalaisille'. Samalla siinä myös punotaan oma kokemus osaksi koko kansakunnan kollektiivista kokemusta, ja siten kertomuksen voi nähdä myös kansakunnan muistiin osallistuvana, jolla on omakohtaisen ylittävä merkitys (vrt. Huttunen 2002: 349; Armstrong 2004: 117). Siten yksilöllisen kokemuskertomuksen voi lukea myös historiankirjoituksena; tapahtumien, kokemusten ja oman version pelastamisena sekä 'kuvitellun yhteisön' (Anderson 2007) luomisena.

Joissain kertomuksissa jaettua kärsimyksen kokemusta kuvataan hyvin konkreettisina tilanteina, kuten erään pikkutyön päiväkirjassa; ”Kauhea päivä. Koko Suomenpuoleinen ranta on liekkimerenä – mutta ei valitustakaan kuuluu sisukkaitten suomalaisten huulilta heidän katsoessaan, kuinka liekit ahnaasti nuolevat heidän rakkaita kotejaan. - Ihmiset jähmettyivät rantatörmälle tiiviiksi, äänettömäksi joukoksi, seisoivat paksussa lumisohjossa ja tuijottivat Suomeen. Niin kuin kaikki ei olisi ollut tottakaan, vaan elokuvaa”⁵⁸. Katkelmassa huomion kiinnittää sana 'sisu', joka on suomalaisten suussa vakiintunut tarkoittamaan ällistyttäviin suorituksiin ajavaa periksiantamattomuutta sekä yksilöllisen ja yhteisöllisen toiminnan voimavaraa, joka on kansakuntamme ainutkertainen luonteenominaisuus (Knuuttila. 2005: 24-25). Siten jaettu kärsimys myös vahvisti jo olemassa olevia kollektiivisia arvoja. Sisukkuus ja sisukkaat 'me' voidaan tosin ymmärtää myös maantieteellisesti rajatumpana ja ajassa muuttuvana ominaisuutena, kuten seuraavassa arvonnannossa; ”Ei voi muuta kuin kummastella sitä ”ajattelematonta” töihin

käsiksikäymisenvimmaa, mikä Lapin ihmiset sai valtaansa. Tuossa tilanteessa nykypäivän ihminen saattaisi vetää itsensä hirteen.”⁵⁹.

4.3 Arki poikkeusoloissa

4.3.1 Ihmissuhteet

Tärkein evakkomatkan siedettävyyden ja arjen mahdollistaja evakossa olivat läheissuhteet. Perhe onkin kansatieteilijä Ilmar Talven (1990: 195) mukaan ollut suomalaisen yhteisön perussolu jo esihistoriallisilta ajoilta asti. Parhaimmillaan evakkopaikka olikin sellainen, jossa sai ”asua kuin perhe ainakin” ⁶⁰ . Yksityismajoituksissa tilat olivat usein varsin ahtaat ja olosuhteet kuten arkiaskareiden hoitomahdollisuudet muutenkin haastavat, mutta perheen ollessa koossa ”olimme kuin kotona konsanaan”⁶¹. Omaisten fyysisen läsnäolon merkitys ei rajoittunut pelkästään evakkokodin seinien sisälle, sillä eheät läheissuhteet toimivat usein edellytyksenä myös uusien ihmissuhteiden luomiselle, uuteen kotipaikkaan tutustumiselle ja ylipäänsä toimintakyvylle, kun huoli ei enää lamaannuttanut mieltä ja ruumista. Perheen läsnäolo lievensi koti-ikävää myös hyvin konkreettisella tavalla, kun päivät täyttyivät toimeliaisuudesta kuten lasten hoitamisesta. Eheät rakkauden ja hoivan suhteet siten lähes aina takasivat mielenrauhan ja onnen ulkoisista olosuhteista riippumatta ja toimivat myös eräänlaisena turvaverkostona tai ankkurina, josta käsin kurotella myös toisenlaisia arjen mahdollistavia tunnustussuhteita (vrt. Honneth 1995).

Kuten Honnethin (1995) teoriassa, myös aineistossa primaarisuhteista keskeisin on lasten ja vanhempien välinen suhde, mutta myös ystävät ja yhteisö nousevat hyvin merkittävälle sijalle evakkopaikan tekemisessä ’hyvän olla’. Evakkoon lähteminen ei aina merkinnyt vanhojenkaan ystävyysuhteiden hajaantumista, sillä etenkin Suomessa pysytelleet evakot majoittuivat usein sukulaisten tai tuttujen ihmisten luo, joko pakolaisina tai vuokralaisina. Ystävät myös todistivat arvonsa huolehtimalla naapureistaan; ”Semmone se on minun äiti. Suurimmankaan hädän keskellä se ei unohtanut lähimmäisiään”⁶². Kun evakuointi onnistuttiin toteuttamaan kyläyhteisöt koossa pitävällä tavalla, oli kotoa pakotettuna poissa oleminen huomattavasti

helpompaa; ”He ovat aivan kuin olisivat vain kylässä täällä”⁶³, kuten eräs kertoja kuvaa kyläyhteisönsä uutta maantieteellistä sijaintia, ”Nyt tunsin olevani taas turvassa”⁶⁴, kuten taas toinen kuvaa jälleen löytäessään paikkakuntalaisensa. Siksi monet tekivätkin kaikkensa päästäkseen edes joidenkin tuttujen seuraan, ”niin olisihan se vähän rattoisampaa se vieraalla maalla olo”⁶⁵. Yhteisöjen jäsenten menetys myös tuntui usein kuin oman perheenjäsenen menettämiseltä. Huolimatta siitä kuinka merkittäviä ja tarvittavia turvan ja tuttuuden tuojia yhteisöt olivat vieraissa oloissa, ei ennalta-tuttuus kuitenkaan aina ollut itseisarvo saati turvallisuudentunteen takaaja sinänsä; ”Rouva käski jäämään heille asumaan. – Talon rouva oli juoppo – minun luonnolle se ei sopinut”⁶⁶.

Evakkomatka mahdollisti myös uusien ihmissuhteiden luomisen, mikäli olosuhteet sekä isäntäväen ja evakkojen oma asennoituminen sen sallivat. Joillekin kun suru ja ikävä veivät voiton, kun taas toiset ”osasi suhtautua toisin” ja ”jopa iloita uudesta ympäristöstä”⁶⁷. Etenkin Ruotsin evakkojen tarinoissa vastaanottoa kuvataan kohteliaaksi, ystävälliseksi ja avuliaaksi. Kiitollisia ylistyssanoja rajantakaisista vastaanottajista on viljelty aineistossani hyvin runsaslukaisesti; ”naapurimaan miehet kohteliaasti toivottivat meidät tervetulleiksi – kohtelu oli mitä parhain”⁶⁸. Ystävällisyys jo sinänsä lämmitti ja yllättikin monen mieltä, mutta parhaimmillaan se onnistui myös kohottamaan heidän itsearvostustaan; ”Tultuamme ensi kertaa Robertsforssiin, näimme kun oli ovien päälle tekstattu suomenkielellä: Tervetuloa! Se sai silmämme kyyneliin, että olimmeko sittenkin tervetulleita, vaikka olimme vain sotapakolaisia?”⁶⁹. Parhaimmillaan sama henki jatkui myös yksityismajoituksissa niin Ruotsissa kuin Suomessakin, jossa osa koki tulewansa vastaanotetuksi ”niin hyvin, kuin Kekkosta Venäjällä”⁷⁰ sekä myötätuntoisella että arvostavalla tavalla; ”Siellä otettiin oikein ruokien kanssa vastaan. Joku kauppiaan rouvakin oli tarjoilemassa ja oli niin kohtelias niin kohtelias, että jopa äitikin siitä niin hienostui että tapaili pehmeää teetä, tosin hoo töksähteli sitäkin tiuhemmin tavujensa portaikossa. Miten lienee tämmönenkin yksityiskohta jäänyt mieleen.”⁷¹. Yhteisösuhteet läheissuhteiden rinnalla olivat myös tärkeä mielenrauhan ja arjen mahdollistaja; ”He eivät itkeneet, eivät ainakaan niin usein kuin tulomatkalla. Vähitellen huoneet alkoivat tuntua tutuilta ja ihmiset ympärillä turvallisilta”⁷².

Parhaimmillaan nämä uudet suhteet muodostuivat niin kiinteiksi ja läheisiksi, että niitä kuvataan sukulaisuustermein ja uusina koteina. Yksityismajoituksissa evakkolapsista tuli usein kuin 'talon omia tyttöjä' ja joistain yksilöistä koko yhteisön 'äitejä'. Myös evakkoajan työpaikat olivat hedelmällinen alusta uusien läheissuhteiden syntymiselle ja luomiselle, kun esimerkiksi karjanhoitajista kehkeytyi hyvin kiinteitä yhteisöjä, tai kun lastenhoitajat kiintyivät hoidokkeihinsa rakkaudeksi yltävällä tavalla. ”Olimme kuin samaa perhettä”⁷³ onkin hyvin toistuva teema aineistossa kuvatessa miellyttäviä sijoituspaikkoja. Sukulaisuustermien käytön voikin tulkita yhteisöllisten suhteiden syventymisenä läheissuhteiksi. John Bornemanin (1997: 578) mukaan sukulaisuudessa olennaisinta ovatkin suhteet, joissa saadaan ja annetaan hoivaa ja huolenpitoa, eivätkä biologinen polveutuminen tai antropologialle niin rakkaat sukulaisuuskaaviot. Antropologia onkin osoittanut lähisuhteiden ja sosiaalisuuden muotojen olevan hyvin kirjavia eri kulttuureissa ja ajassa (Borneman. 1997: 574) ja siten epäilemättä myös tilanteissa. Monissa yhteisöissä esimerkiksi lastenhoito on usein sosiaalinen hanke, jossa lapsilla on useita huolenpitäjiä (Mann 2004: 6), mikä tekee Honnethin (1995) mallin mukaisesta rakkauden ja hoivan kuulumisesta yksin primaarisuhteiden piiriin hieman ongelmallista. Antropologiassakaan ei silti kiistettä Honnethin (1995) premissinä olevaa hoivan ja huolenpidon tarvetta yksilön identiteetin ja sosiaalisuuden kehityksen edellytyksenä, vaikkakin sen muodot, toteutustavat, osapuolet ja tavoitteet saattavat vaihdella laajastikin (ks. esim. Mann 2004: 7; Wulf 2002: 124). Evakossa luotujen uusien ihmissuhteiden osalta on kuitenkin tunnustusteorian eri ulottuvuuksia eli solidaarisuutta ja rakkautta monin paikoin mahdoton erotella toisistaan, sillä aineisto on pullollaan kertomuksia tuntemattomien tarjoamasta hoivasta ja usein solidaarisuus kehkeytyi ajan myötä läheissuhteeksi; ”Myötätuntoa saimme osaksemme hyvin paljon, ja suhteemme heihin lujittui ystävyydeksi”⁷⁴.

Sukulaisuustermejä huomattavasti toistuvampi ilmaus aineistossa on ystävyys, joksi kanssakäyminen paikallisväestön kanssa parhaimmillaan ja hyvin usein johti. Naapurimaassa kielivaikeudetkaan eivät estäneet tai edes hidastaneet aktiivista seurustelua, vaan ”Useimmissa taloissa oli isäntäväki opetellut välttämättömät sanat suomeksi ja tarpeen tullen otettiin kädet avuksi”⁷⁵. Uusien läheissuhteiden

syntyminen ja lujittuminen mahdollisti evakkojen sopeutumisen ja asettumisen uuteen paikkaan jopa siinä määrin, että siitä puhutaan 'uutena kotikylänä'. Nämä suhteet helpottivat koti-ikävää ja huolta myös siten, että ne mahdollistivat tietynlaisten arjen sosiaalisten käytäntöjen jatkumisen poikkeustilanteessakin kuten kyläilyt puolin ja toisin sekä muut vapaa-ajanvietteet. Nämä siteet muodostuivat monen kertojan kohdalla niin lujiksi, että yhteydenpito jatkui kotiin palattuakin jopa kirjoitushetkeen asti ja monet kertovat muistelevansa yhä tänäkin päivänä kiitollisina Ruotsin ystäviään sekä paikallistenkin kaipaileen ja puhuneen vielä kauan jälkikäteen ”meidän tytöistä”⁷⁶. Yritettiin uusia omaisia myös kovasti suostutella ja lahjoa jäämään, huolehtiessa ”kuinkahan ne resukat tulevat toimeen siellä puutteen keskellä”⁷⁷, mikä yritys kuitenkin onnistui vain harvoin. Haikeista jäähyväisistä, kestävästä ystävydestä ja lämpimistä muistoista kerrotaan usein ja tunteellisesti; ”jos itkettiin tuloseuroissa, niin eikös vain itketty lähtöseuroissakin”⁷⁸, ”Mutta tällä matkalla useissa tilanteissa, tuli tämä peräpohjolan luonne näkyviin. Kuinka hitaasti se sai luottamusta toisiimme. Mutta kun se sen sai, niin silloin sen siteet oli lujat kuin syksyinen jää”⁷⁹.

Evakkomatka merkitsi monelle myös uusien romanttisen rakkauden suhteiden syntymistä. Paikkakuntien täyttyessä rintamalta palanneista nuorista miehistä ja evakoista ”oli elämää vaikka ei ollut kotia”⁸⁰. Erityisen hedelmällisiä romanssien syntyalustoja olivat tanssit ja piirileikkitilaisuudet ja joskus myös raskaat jaetut työtehtävät kuten karjanajo. Evakkoon lähtö myös tasa-arvoisti ennen niin saavuttamattomia ihastuksen kohteita; ”Tähän saakka ratavartijan tyttö oli ehkä juuri siksi niin ihailtu, että vain hän oli saanut matkustaa rautatiellä-isänsä resinan päällä”⁸¹. Romansseja tai ainakin pyrkimyksiä romansseihin saattoi syntyä myös isäntäperheiden ja asukkien välille; ”Mie luulin, että se on talon tytär ja mie jo aattelin, että nyt mie kiipiän reittä pitkin vävyksi”⁸². Suinkaan aina eivät siis pyrkimykset uusien läheissuhteiden luomiseen tuottaneet tulosta; ”jos he olivat elämänsä ensimmäisen kerran yöpymässä huoneessa, jossa oli niin paljon naisia, saivat he varmaan elämänsä ensimmäisen kerran niin paljon rukkasia.”⁸³ Romansseja syntyi paitsi sosiaalisten myös kansallisuusrajojen yli niin ruotsalaisiin kuin saksalaisiin, joista erityisesti jälkimmäisiä pidettiin kerronnan sävystä päätellen

kovin arveluttavina ja heistä kerrotaan liikkuneen paljon paheksuvia huhuja. Eräs kertoja luonnehtiikin samassa lauseessa näitä 'poikkiväylän' romansseja sekä kotimaansa naisia näin; ”kotua lähtiessä itkettiin saksalaisia sotilaita ja nyt ruotsalaisia, tytöt olivat siihen aikaan herkkiä ja tottuneet hyvälle, tuuria oli”⁸⁴.

Poikkikansalliset ja -paikkakuntalaiset romanssit herättivät ajoittain myös mustasukkaisuutta niin nuorten kuin aikuistenkin keskuudessa; ”nyrkkejä puitiin – melkoisesti. Onneksi kuitenkin tappeluilta vältyttiin.”⁸⁵. Toisille ylirajaiset romanssit myös olivat ehdottoman kieltäytymisen kohde; ”kyllä en ota Ruotsin karppisäärtä, niin kauan kuin Suomessa on yksikään mies pystyssä”⁸⁶. Paikallisiin vastakkaisen sukupuolen edustajiin tutustumisen kerrotaan myös toimineen silkkana ajanvietteenä ajan käydessä pitkäksi paluulupia odotellessa. Osalla evakoista tämä johti jäämiseen sille tielleen löytäessä puolison naapurimaasta tai Etelä-Suomesta. Myös Pohjois-Suomi sai vanhojen paluumuuttajien rinnalla uusia asukkaita kun moni sai matkaltaan ”elinkautisensa ja vei mennessään Lappiin”⁸⁷ Kaiken kaikkiaan aineistoni perusteella ”Suomen naiset oli hyvin käypä”⁸⁸ etenkin Ruotsin parisuhdemarkkinoilla, kun taas toisinpäin ”tämä avioliittokauppa oli heikompaa, olivathan miehemme etupäässä lapsia ja vanhuksia”⁸⁹. Vaikka evakkoaikana syntyneistä romanttisen rakkauden suhteista on aineistossani maninintoja lukuisia, usein ne myös jäävät vain maininnan tai hupaisten anekdoottien tasolle. Näin ollen niiden merkitystä ei juurikaan avata, mutta olettaisin, että myös tällaisten läheissuhteiden ja niissä saatavan rakkauden ja huolenpidon merkitys on ollut suuri ja perusluottamusta tukeva tekijä pakomatkalaisille.

4.3.2 Työ ja tasavertaisuus

Myös työ on hyvin keskeinen kerronnan aihe evakkokokemuksissa sekä keskeinen evakossa viihtymisen edellytys. Niin Suomessa kuin Ruotsissakin evakot pyrkivät aktiivisesti töihin sekä ansaitakseen lisätuloja että ennen kaikkia katkaistakseen toimeettomuuden. Evakkojen saamat ja hankkimat työtehtävät olivat hyvin moninaiset ja niissä on nähtävissä melko selkeä perinteistä talonpoikaista työnjakoa noudatteleva sukupuolijakauma (Talve 1990: 198-200). Naisten työtehtävät ulottuivat, usein lapsina vielä itsekkin, lastenhoidosta pyykkäämiseen, piikana, talon

palvelijana tai kotiapulaisena toimimiseen, leiriruokaloissa avustamiseen ja käsitöihin. Miehet taas pääsivät näyttämään kykyjään mm. heinän- ja halkojen ajossa ja perustipa eräs ”touhunmies”⁹⁰ evakkopaikkakunnalleen apteekin. Perunannostossa tai halonhakkuussa sen sijaan ei tunnettu sukupuolirajoja. Kiinnostava huomio on, että karjanhoito oli toimialue, jossa kaikkien kertomusten perusteella oli työtehtävissä selkeä sukupuolijako naisten ja tyttöjen tarpoessa jalan karjan rinnalla ja hoitaessa lypsämisen miesten suorittaessa velvollisuuksiaan hevosten selässä ja keskittäen hoivatoimensa ajokkeihinsa. Toisaalta työt myös murensivat vanhoja sukupuolijakoja hevosmiesten ja karjanhoitajien yöpyessä matkallaan samoissa tiloissa; ”sukupuolten välistä kuilua ei tunnettukaan. Johtuiko se sitten poikkeustapauksesta vai välittömyydestä, mutta riettailuksi ei sitä ainakaan voinut kutsua”⁹¹.

Mikäli työtehtäviä ei ollut tarjolla, työllistivät monet evakot ikään katsomatta itse itsensä hyödyntäen erityistaitojaan esim. työskennellen suutarina, puukäsityöläisinä, toimimalla rakkauskirjeiden laatijoina luku- ja kirjoitustaidottomille kanssaevakoille, myymällä käsitöitään tai valmistamalla lumikenkiä, joita ”Monet ruotsalaiset virkamiehetkin ostivat - seinille koristeiksi. Tuskin kaikki tiesivät edes laitteiden todellista tarkoitusta, vaikka Jussa yritti myydessään selvittää, että ’sööppää, sööppää, tramppaava, tramppaa praa hesta’”⁹². Esineen käyttötarkoituksen ymmärtämättömyys kuitenkin vähensi käsityötaidon arvostusta. Toisella kielimuurista myös kärsivällä kertojalla taas ei käynyt yhtä hyvä tuuri yrittäessään myydä kutomiaan lapasia, mikä lopettikin orastavan yrittäjyyden heti alkuunsa; ”kun menimme ensimmäiseen taloon, kysyimme ostatteko vanttureita ikään kuin he olisivat paremmin ymmärtäneet, kun sanoimme vanttureita mutta eivät he ostaneet, ja pidinkin sitten nämä ”vantturit” itse”⁹³. Mikäli tällaisia erityistaitoja ei ollut, tai ne olivat sellaisia, joista ei tienausmielessä ollut hyötyä, tarttuivat monet tuumasta toimeen ja opettelivat.

Ansiotöiden ja yksityisyrittäjyyden rinnalla harjoitettiin myös kotoa tuttuja elinkeinoja itsensä ylläpitämiseksi; ”minulla oli mukana seitsemän verkkoa kyllä minä kallaa saan, ja elän niin kuin ennenki, sillä olin yksin ennen evakkoakin

kalastellut”⁹⁴. Palkka ylipäänsä ei suinkaan aina ollut työn ja toimeliaisuuden ainoa tai edes tärkein motiivi, vaan pikemminkin toimeliaisuus itse ja ennen kaikkea ajan kulutus. Myös vapaaehtoistyöt esimerkiksi leirikeittiöissä ja järjestöissä olivatkin hyvin yleisiä, minkä lisäksi päiviä kulutettiin mm. siivoillen, katuja lakaisten, risuja ja oksia keräten ja parakkien viihtyvyyttä parhaansa mukaan parantaen. Koska kodin ja kodikkuuden luominen oli kuitenkin usein hyvin vaikeaa ulkoisten olosuhteiden muokkauksen keinoin, voi kotiaskareiden ja arjesta tuttujen käytäntöjen jatkamisen nähdä myös pyrkimyksenä jatkuvuuden luomiseen poikkeusoloissakin. Toisinaan palkaton toimeliaisuus oli myös välttämättömyys, sillä työikäisten miesten poissaollessa koko talouden ylläpito lankesi naisten ja lasten harteille. Siten evakot olivatkin etenkin Suomen puolella usein hyvin tervetullutta työvoimaa kodin-, talouden-, ja lastenhoitoon; ”Siellä kelpasi meidänkin apumme”⁹⁵.

Työ ja palkattomat kotiaskareet toimivat myös keinona vastalahjan antamiseen ja siten aidon solidaarisuuden ylläpitämiseen; ”Niin, minä sanoin sille emännälle, että minusta on niin vaikea ottaa ruokaa, voileipää ja maitoa lapsille, kun ne tahtovat. Se sano, että mikä siinä, ota vain aivan vapahasti. Minä sanoin, että kyllä minä silti käyn teitä siellä navetassa auttamassa ja pumppaamassa sitä vettä, kun sielläkin oli käsipumppu. Ja vanhatkin ne ihmiset olivat siinä”⁹⁶. Oman panoksen tuomista ja oman arvon osoittamista käytettiin myös suhteiden luomisen väylänä; ”Minä läksin myös heti talon isäntää tervehtimään heinäpellolle. Aloin myös siellä heti muka auttamaankin heitä. Talon isäntä ilahtui tästä niin, että loihe lausumhan. ’Onpa mukavaa, kun vieras alkaa heti töihin. Kyllä me tässä nyt pärjätään.’ Ystävällisten talon ihmisten kanssa näytti asiat menevän hyvin.”⁹⁷.

Isäntäväen ja evakkojen keskinäinen kanssakäyminen ei yleensä rajoittunut vain työtehtäviin. Vapaa-ajan yhteisiin harrasteisiin niin Suomessa kuin Ruotsissakin kuuluivat mm. ompeluseurat, kyläilyt, illalliskutsut, opintokerhot, tanssit, hartaushetken, erityiset tutustumisillanvietot sekä juhlatilaisuudet kuten syntymäpäivät ja joulu. Vapaa-ajanvieteiden järjestämisen isäntäväen toimesta voi nähdä evakkojen eritystilanteen tunnistamisena, jota solidaarisuuden hengessä pyrittiin kääntämään parhain päin; ”Iltamia pidettiin tavan takaa, tanssittiin ja

koetettiin hukuttaa ikävää, ilon avulla”⁹⁸. Tällaiset ajanvietteet työn ohella olivatkin hyvin tärkeitä arjen jatkumisen tekijöitä ja hedelmällisiä alustoja uusien läheis- ja yhteisösuhteiden luomiselle. Usein niillä oli myös tasavertaisuuden kokemusta synnyttävä vaikutus tuntiessa itsensä vieraaksi ja vertaiseksi pakolaisen tai holhotin sijaan; ”Persån väki oli erikoisen ystävällistä meille evakoille. He järjestivät illanviettoja ja juhlia joissa olimme kunniavieraina.”⁹⁹.

Myös raha ja omaisuus itsessään oli hyvin tehokas tasavertaistaja uuden yhteisön jäseniin nähden. Rahan ja omaisuuden merkitystä kuvaavat hyvin lausumat, joiden mukaan ”ilman rahaa olisi ollut kurja elämä”¹⁰⁰ ja ”olin saanut jo kruunuja sikäli paljon kasaan, että tunsin olevani jo maasta irti”¹⁰¹. Omaisuuden merkitys näyttääkin olleen hyvin voimakas omanarvontunteelle, sillä onhan omien kulutusvalintojen tekeminen täysin toista kuin ’armonleivän’ syöminen. Näin voi tulkita myös erään Ruotsin rajalla ruisleivän ostaneen, itseään tulkitsemaan kyvyttömän evakon kuvauksen siitä, kuinka ei ”vieläkään ymmärrä tekoni vaikutinta-ei ollut nälkä-kaipa se oli jokin alitajuinen halu omistaa jotakin”¹⁰². Omilla kulutusvalinnoilla oli hyvin suuri rooli kotiutumisessa ja evakkopaikassa viihtymisessä myös hyvin käytännöllisellä tasolla, sillä hyvin monissa tarinoissa elämän kerrotaan parantuneen huomattavasti saadessa syödä ’omaa’ ruokaa. Lastenkin oli evakossa kannettava kortensa kekoon, mikä kuitenkin kertomuksissa näyttäytyy pikemminkin kunniasiana kuin koettuna taakkana. Vastineeksi palveluksistaan pienet työläiset saivat rahaa, uusia vaatteita tai ruokia, jota joka tapauksessa ”oli riemukasta tulla äidille näyttämään”¹⁰³. Rahallisessa mielessä Ruotsiin päätyneet evakot olivat kotimaahan jääneitä paremmassa asemassa, sillä maahan saapuneille evakoille ”annettiin kätteen – täysile 10 kr ja kläpille 5 kr”¹⁰⁴, sekä jaettiin viikoittain päivärahaa. Karjanhoitajille taas maksettiin palkkaa viisi kruunua viikossa ”oman karjan hoitamisesta”¹⁰⁵. Karjanhoitajien ja hevosmiesten evakko aika myös yleensä meni varsin työntäyteisesti ja siksi jouhevasti, kuten ilmaus ”Niin kului päivät ja viikot vieraanvaraisessa naapurimaassa. – ja Ruotsin valtio maksoi kaiken”¹⁰⁶ kuvastaa.

Työn ja toimeliaisuuden korostuminen tarinoissa kertoo selvästi sen merkityksestä kertojilleen. Onnistuessaan teki se elämän evakossa huomattavasti mielekkäämmäksi

ja sai kokemaan itsensä tasavertaisemmaksi isäntäväkeen nähden passiivisen pakolaisstatuksen sijaan. Mielekkään tekemisen ja arjen jatkuvuuden lisäksi ansiotyö edisti myös taloudellista itsenäisyyttä, minkä lisäksi kaikenlaisella toimeliaisuudessa oli suuri merkitys uusiin yhteisöihin ja paikkoihin tutustumisessa ja asettumisessa. Tunnustusteorian (Honneth 1995) valossa työ ja toimeliaisuus ovat tulkittavissa myös toisenlaisena autonomian edistäjänä, eli aikaansaannoksille, kyvyille ja panoksille haettavana ja myönnettävänä arvostuksena. Saadessa tekemistä ja parhaimmillaan ylläpitää itse itsensä edisti se siten niin itsekunnioitusta tasavertaisena ja autonomisena kansalaisena kuin itsearvostusta kyvykkäänä ja yksilöllisenä persoonana; ”Me olimme kaikki nuoria ja tietysti itsenäisiä, emme halunneet olla toisista riippuvaisia. Hoidimme itse asiamme, niin työ kuin vapaa ajankin suhteen ja kai me olimme vähän hankalia!”¹⁰⁷, ”Sain töitäkin – tuntui että on elämä elämisen arvoista”¹⁰⁸.

4.3.3 Arvonanto

Työn ja elämän raskauden sekä omien ja toisten urotöiden korostamisen voi lukea myös arvonantona kerronnan kohteina oleville ihmisille, kertoja itse mukaan lukien. Erityisesti korostettaessa niiden hyödyllisyyttä ja tarpeellisuutta ja vertaillen kokemuksia ja olosuhteita nykyaikaan; ”Näihin aikoihin, enempää kuin koko sota-ajallekaan ei laskettu yhteiskunnallisissa hallintoelimissä mukana olleen tunteja eikä minuutteja. Ei velottu ylityökorvauksia, ei matkarahoja asunnon ja työpaikan välillä eikä mitään, mikä nykyajalle on ominaista. – jatkui ainakin eräiden – työskentely aina talvisodan alusta jatkosodan perästä tapahtuneen jälleenrakennuskauden puoliväliin asti. Se vaati tekijöiltään sekkä hyviä hermoja että rautaista terveyttä ja ennenkaikkea sitkeyttä ja tahtoa paneutua yhteiseksi hyväksi perin juurin”¹⁰⁹. Toisinaan tällaisiin itseen tai laajempiin ’meihin’ osoittaviin itseluonnehdintoihin liitetään myös jyrkkiä erontekoja vähemmän arvostettavalla tavalla toimineisiin ihmisiin; ”Minua pyyvettiin tekeen taloon töitä jos siihen kykenisin -. Saisin vähän palkkaakin. Tottakai mie suostuin. Miksi en ois suostunut? Joutilaaksihan sitä olis ihtensä tuntenu, aina työtä tehny mies. Sen palakan avulla me elettiinki. Ei met avustuksia juuri saatu eikä käyty niitä ruinaamaankaan, niinkö se Jounin perhe joka

asu siinä mejän kanssa.”¹¹⁰. Suomalaisten ihmisten työtä-pelkäämättömyys ja sen arvo ei siis ainakaan tämän aineiston perusteella ole pelkkä tyhjä klisee.

Myös suomalaisten elämäkertoja tutkineen J. P. Roosin (1987: 57) mukaan sotasukupolven elämäntarinoissa on hallitsevassa asemassa työ, mikä näkyy voimakkaasti omassakin aineistossani. Sekä minun että Roosin (mt.) kertojilla työntekeminen myös alkoi hyvin varhain ja tärkeitä työssä olivat myös sen kautta ansaitut saavutukset. Sotasukupolville olikin ominaista hyvin vahva luterilainen työkuulttuuri, mikä voidaan nähdä tärkeänä elämäntavan ja siten identiteetinkin osana (Lindstén 2017: 19, 56). Tähän kulttuuriin kuuluivat olennaisesti arvot kuten ahkeruus, omavaraisuus, siisteys, säästäväisyys ja kunnollisuus (mt.: 73), joiden mukaan elämisenä voi myös evakkojen omaehtoisen toimeliaisuuden helposti nähdä. Suomessa luterilaisuus onkin ollut merkittävä moraalien säätelijä ja paljon muutakin kuin uskonto, sillä se on myös kansankulttuurin yksi perusta ja siten osa suomalaisuutta (Klinge 2005: 171). Työn tekemisen voi siten nähdä paitsi toimijuuden, myös oman elämäntavan ja siten identiteetin tärkeän osan ylläpitäjänä vieraalla maalla.

Evakkojen erityispiirteiden ja kykyjen kerrotaankin usein herättäneen paikallisissa arvostusta, minkä voi myös nähdä pönkittäneen pakolaisten omanarvontunnetta; ”Kyläläiset ihailivat tyttöjen ahkeruutta ja taitavuutta kuin myös sitkeyttä – jokapäiväisissä puuhissaan”¹¹¹. Myös suomalaiseen arvoyhteisöön kuuluva sisu on kertomuksissa toistuva ja hyvin erilaisissa tilanteissa todellistuva teema aina lähdön kauhuista jälleenrakennukseen ja vaatejakeluihin; ”Siinä tulikin sellainen ryminä ja jytinä kuin arvata sopii, kun meitä sisukkaita suomalaisia on paljon yhdessä”¹¹², ”Joukossamme oli aika paljon vitsiniekkareita, joten mieliala oli aika valoisa. Jälkeenpäin joku sivullinen huomioitsija kertoi, että joka asemalla – näki itkeviä ihmisiä, vain Kursun asema teki poikkeuksen. Siellä kuulemma niistettiin nenä kouransilmään, paiskattiin saalis penkkaan ja tuumatiin, että on sitä perkele kummempiaakin nähty.”¹¹³.

Kirjoituksissa myönnetty erityispiirteiden ja kykyjen arvostus kohdistuu itsen ja laajemman arvoyhteisön lisäksi usein myös yksittäisiin kanssaevakoihin, joiden

ominaisuuksille uhrataan parhaimmillaan useita rivejä. Aineistossa on myös lukuisia vaikuttuneita kuvauksia evakkoisäntien ja -emäntien kyvyistä ja ahkeruudesta; ”syötti vauvankin rinnoillaan, toisella käsivarrella kannatellen, toinen käsi veteli samalla pullapeltejä uunista ja työnsi toisia tilalle.”¹¹⁴. Isäntäväen positiiviset kuvaukset itsessään ’ystävällisinä ja hyvinä’, ’mukavina’, ’sydämellisinä’, ’jaloina’ ynnä muilla lukuisilla positiivisilla adjektiiveilla voidaan lukea kertojien osoittamana arvostuksena uusien yhteisöjensä jäseniä kohtaan ja siten tulkita heille myönnetyksi tunnustukseksi kerronnassa. Vaikka tunnustus on teorian (Honneth 1995) mukaan pääasiassa ihmisten välistä, ei kertomuksissa ilmennyt arvonto suinkaan aina kohdistunut ihmisyksilöihin, sillä lähestulkoon jokaisen Ruotsin evakon kertomus päättyy vuolaisiin kiitollisuudenosoituksiin ja arvontaan Ruotsin valtiolle ja kansalle kokonaisuutena, vaikka matkan aikana purnaamisen aiheita olisikin löytynyt. Tällaisten tuntemusten ja kertomistarpeiden yleisyydestä johtuen katson myös abstraktimpia entiteettejä kohtaan osoitettua arvostusta tunnustuksen muotona, mitä kuvaa hyvin erään kertojan loppukaneetti: ”saamme olla kiitollisia, mitä rikas Ruotsi on meitä kohtaan tehnyt ja meitä rakastanut”¹¹⁵.

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siis siltä, että kun evakoilla oli omaiset koossa, ympärillä yhteisö ja päivissä mielekästä tekemistä sekä mahdollisuus ruokkia itsensä omilla varoillaan, pakomatka meni jouhevasti ja jopa mukavasti; ”Aika Vidselissä alkoikin luistaa paremmin, koska oli työtäkin ja olihan jo perhekin näköpiirissä ja rahaakin tuli sen verran että sai ostaa kaikenlaista ja muutenkin olo siellä vapaampaa ja paikallinen väestö oli poikkeuksellisen mukavaa, muihin paikkoihin verrattuna”¹¹⁶. Tämä sitaatti kiteyttää laajasti jaetun kokemuksen itsenäisen ja sosiaalisen arjen jatkumisesta evakossakin sekä kaikkien kolmen tunnustussuhteen merkityksen evakkokokemuksessa. Työn, sukulaisuuden, kodin tekemisen ja kuulumisen onkin nähty kietoutuvan yhteen antropologisessa pakolaistutkimuksessa myös muualla (ks. Obeid 2013). Tällaisten tekijöiden voi myös nähdä heikentäneen ja sumentaneen ’evakko’-statusta itsessään. Tasavertaisina toimijoina sekä perheen ja yhteisön jäseninä he pystyivät kiinnittymään paikkaan ja viettämään arkeaan siinä missä paikallisväestökin, vaikka tiesivätkin tilanteen olevan vain väliaikainen. Siten luotujen vastavuoroisten tunnustussuhteiden voi nähdä lievittäneen tai jopa kokonaan

hävittäneen tuntemukset paikaltaan tai toisten armoilla olemisesta sekä vieraudesta ja edistäneen näin sekä sopuisaa yhteiseloä että evakkojen positiivista itseymmärrystä.

Mary Douglas (1991: 289) näkee kodin alkavan tilan haltuun ottamisesta. Siten pelkkä suoja tai talo eivät ole koteja eikä tilan tai sen tarpeiston tarvitse olla muuttumattomia, mutta jotain säännöllistä koti vaatii (mt.). Jatkuvuuden, elämänhallinnan ja arjen merkitys tuleeikin hyvin selvästi evakkokokemuksissa. Onnistuessaan luomaan ja ylläpitämään kaikkia vastavuoroisen tunnustuksen suhteita hoivasta oikeuksiin ja solidaarisuuteen, voimistuivat myös evakkojen kuulumisen ja osallisuuden tuntemukset. Yhdessä nämä suhteet mahdollistivat siis 'vierauden kesyttämisen' ja oman position muuttamisen passiivisesta avuntarvitsijasta 'arjen 'kansalaiseksi' (Huttunen 2002: 51, 283); "niin hyvä meillä oli loppujen lopuksi evakkoreissu" ¹¹⁷. Suinkaan aina eivät sosiaaliset tai institutionaaliset olosuhteet olleet niin ihanteelliset, että ne olisivat mahdollistaneet tällaiset evakkokokemukset, ainakaan kokonaisuudessaan matkan alusta paluuseen saakka.

4.4 Loukkaukset

4.4.1 Mielivalta

Isäntäväen suhtautuminen tulokkaisiin saattoi vaihdella voimakkaasti myös paikallisyhteisöjen ja jopa perheiden sisällä. Siinä missä joku saattoi toivottaa tulijat tervetulleeksi ja hieroa tuttavuutta, saattoi toinen saman talon asukas katsoa moisia solidaarisuuden osoituksia pahalla ja yrittää estää niitä; "Talossa oli yksi poika ja kaksi tyttäätä -. Kyllä ne koettivat pitää silmällä, etteivät vaan pääse käymään meidän kamarissa. Joskus se poika varkain tuli, mutta kyllä emäntä haistoi missä poika oli ja tuli aina noutamaan pois. Kyllä se semmoiset saarnat luki pojalle, evakkoja kun oltiin ja huonoja ihmisiä. Oven lävitse kuului kaikki, siinä saimme kuulla mitä olimme. Eivät ne koskaan pyytäneet heille, ei kahvikuppia tarjottu. Kyllä sitä itsekin alkoi tuntea, etteihän se evakko olekaan ihminen." ¹¹⁸. Joissain tapauksissa tällainen ihmisarvoa alentava halventaminen oli myös suoraa ja kasvokkaista; "Siinähan se emäntä oli semmonen kun se oli. Kun se toisinahan oli niin ystävällinen ja hyvä ja

siitä kun se alkoi, niin se oli ryssä, ryssä se oli ryssä. Niin se sano minua”¹¹⁹, ”Mutta oli kylässä, kylläkin hyvin harvassa niitäkin, jotka eivät erikoisemmin evakoista tykänneet. He haukkuivat lappalaisiksi, jotka ovat tulhet sotkemhan huoneita”¹²⁰. Vaikka isäntien suhtautumistapojen yksilöllisyys saattaa vaikuttaa itsestäänselvyyksien latelulta, ovat ne esiin nostamisen arvoisia siksi, koska evakoille itselleen tällaiset tapaukset olivat hyvin mieleen painuvia ja kertomisen arvoisen osa koko evakkomatkaa vielä vuosien jälkeen, mitkä pahimmassa tapauksessa väritti koko kokemusta.

Majoitusolosuhteet saattoivat myös olla sellaisia, joissa evakot joutuivat halventamisen lisäksi kärsimään myös oikeuksiensa loukkaamista isäntäväen toimesta. Esimerkkejä tällaisista yksittäisten henkilöiden mielivaltaisista käytännöistä ja suoranaisestä ’simputuksesta’ löytyy aineistosta lukuisia. Esimerkiksi liikkumiskieltoja saatettiin harrastaa oven molemmin puolin; ”karjuivat, että evakot ei saa liikkua siitä loukosta mihinkään – kun oltiin evakkolaisia”¹²¹, ”Eräässä talossa vanha piika oli niin riettaallinen, että pani aina pirtin oven lukkoon evakkojen mennessä ulos. – huoneeseen piti kulkea ikkunan kautta monta kertaa.”¹²² Talojen elämää vaikeuttavista säännöistä ja kielloista löytyy aineistosta monia muitakin esimerkkejä, sillä liikkumisen lisäksi saattoi olla kiellettyä mm. puiden saanti, huoneiden lämmitys, ruoan laitto ja osto sekä työnteko. Vuokralaisiinsa kyllästynyt isäntäväki saattoi myös hädätä evakkonsa, eikä epäonnekkaimmille yksilöille löytynyt toisinaan yösijaa lainkaan kuin taivasalla.

Julkisissakaan majoituksissa eivät olosuhteet aina suinkaan olleet optimaaliset saati evakkojen oikeuksia kunnioittavia. Toisinaan evakoita varten ei oltu järjestetty mitään valmisteluja, kuten muonitusta tai lämmitystä, vaan ”näytti kuin olisimme tulleet täytenä yllätyksenä, vaikka oli tiedetty evakkojen tulosta”¹²³, tai koska isäntäväki oli liian kiireinen; ”Saksalaisten kanssa kuulemma vain juopottelevat”¹²⁴. Ruotsissa evakkoleirien emännät myös toisinaan käyttivät asemaansa ja valtaansa väärin riistäen evakoilta heille kuuluvia oikeuksia tai asettaen heidät eriarvoiseen asemaan paitsi paikallisväestön myös muiden leirien asukkaiden kanssa. Joskus kyseessä vaikutti olevan silkka kiusanteko, sillä esimerkiksi paikallisten järjestämien

kahvitarjoilujen tai vaatejakeluiden kieltämiselle tai saatujen joululahjojen pois ottamiselle on hyvin vaikea keksiä muuta, ainakaan perusteltavaa syytä; ”meidän leirimme ei päässyt sellaisesta osalliseksi, mistä syystä, tiesi vain”¹²⁵. Silkalla kiusanteollakin saattoi kuitenkin olla syvälle käyviä vaikutuksia; ”Koulun joulujuhlista jäi mieleeni se että kun lapsille jaettiin pullaa, niin meille evakkolapsille ei annettu, ei ainakaan kaikille. Se oli suuri pettymys kun viereen annettiin ja yksi pullaton jäi väliin. – Tällaiset, nyt niin mitättömät asiat, ovat pienelle ihmistaimelle niitä suuria asioita, halki elämän saaton mielessä pysyviä.”¹²⁶

Oikeuksien loukkauksia tapahtui myös huijaamisen ja oman edun tavoittelun muodossa. Esimerkiksi tiettyyn tarkoitukseen kuten maidon tai puiden ostoon tarkoitettut rahat saattoivat kadota välittäjänä toimineen isäntäväen jäsenen matkaan, mistä syy lankesi evakon eikä varsinaisen varkaan harteille. Isäntäväki saattoi myös säännöstellä jo maksettuja hyödykkeitä tai rajoittaa niiden käyttöä mielensä mukaan, mistä valittaessa lähti vain sana kiirimään, että ”ämmä on tyytymätön”¹²⁷. Yksityismajoitusten osalta tällaiset tilanteet onneksi yleensä ratkesivat neuvotteluilla tai taloa vaihtamalla. Leiriolosuhteissa taas tilanne oli vaikeampi, koska leirien asukkaat olivat isäntiään ja emäntiään heikommassa asemassa neuvottelukumppaneina, eivätkä he yleensä olleet edes tietoisia oikeuksistaan mikä teki hyväksikäytöstä helppoa. Pahimmillaan leirien käytännöt olivat myös terveydelle vaarallisia, kuten asukkaiden ruokkiminen liian vähällä, likaisella, vanhentuneella tai pilaantuneella ruoalla, koska ”kyllä ne suomalaisille välttää”¹²⁸. Eräs leirikeittiöllä työskennellyt kertookin nähneensä virassaan paljon ”sitä paljon puhuttua ruotsalaista taloudellisuutta. Samassa maljassa pestiin astiat, luututtiin lattiat, tehtiin pullataikinat ja pestiin keittiön pyyheliinat.”¹²⁹ Leiriasukkailla saatettiin myös ostatuttaa tuotteita, joiden piti kuulua ’talonpuolesta’. Parhaimmassa tapauksessa evakkojen ostovalintoihin huomiota kiinnittäneet paikalliset veivät asian leirijohtajien tietoon, minkä jälkeen olot yleensä hieman paranivat.

Vaikka työ olikin tärkeä autonomian ja omanarvontunnon tukija, ei työ itsessään ollut oikotie tasavertaisuuteen saati arvostukseen, sillä tällä alueella esiintyi sekä evakkojen keskinäistä epätasavertaisuutta että evakkojen suoranaista syrjintää.

Kaikille halukkaille kun ei töitä riittänyt, ja vaikka töitä olisikin onnistuttu hankkimaan, usein sitä tehtiin hyvin halpaan hintaan. ”Kaiken minkä tekivät, tekivät suoranaishalla pilkkahinnalla”¹³⁰ kuten eräs hotellityössä tippinsä ”haukankatseiselle” emännälle menettänyt kertoo. ”Ruotsalaiset osasivat käyttää heidän työvoimaansa omaksi hyödykseen”, toteaa hän, mutta monien kertomusten perusteella tämän taidon osasivat suomalaisetkin. Myös yritykset maksaa sovittua vähemmän loukkasi oikeudentajua. Vaikka työnteko oli jo sinällään mielekästä eikä palkka koskaan ainakaan ääneen lausuttu ensisijainen motiivi, ja näin ollen oltiin usein tyytyväisiä muutaman kruunun vastapalveluksiin, suoranainen alipalkkaus tai odotukset ilmaistystä ja jopa riisto herätti vastustusta, koska moisen toiminnan voi tulkita sekä oikeuksien loukkaamisena että aikaansaannosten arvon alentamisena, kun työ evakon tekemänä ei ollut yhtä arvokasta kuin jonkun toisen.

4.4.2 Häpeä

Kokemuksia suorasta väkivallasta ei aineistossani ole ainoatakaan, ellei puolihumoristisesti kerrottuja mustasukkaisuustappeluja tai yhtä varkaudesta rangaistuksena tullutta lapsen piiskausta lasketa. Sen sijaan muut loukkausten muodot, eli kokemukset kunnioituksen normin rikkomisesta tai halventaminen olivat varsin yleisiä. Väkivallasta antologian toimittaneet Nancy Scheper-Hughes ja Philippe Bourgois (2004: 1) kuitenkin huomauttavat, ettei väkivalta ole universaali, vaan merkityksen sille antavat sosiaaliset ja kulttuuriset ulottuvuudet. Siten sitä ei myöskään voida objektivoida saati määrällistää ’tarkistuslistaksi’ siitä onko jokin teko väkivaltainen vai ei. Väkivalta itsessään pakeneekin helppoa luokittelua. Se voi olla kaikkea tai ei mitään; oikeutettua tai epäoikeutettua, näkyvää tai näkymätöntä, tarpeellista tai tarpeetonta, järjetöntä tai strategista. Olennaista väkivallalle kuitenkin on sen tuottama häpeä. (Mt.: 1–2.) Nämä huomiot sekä Honnethin (2005: 135) omat myöhemmät täsmennykset haavoittuvuudesta myös epäsuorille loukkauksen muodoille tarjoavatkin laveampia tulkintamahdollisuuksia erityisesti rakkautta ja hoivaa, mutta myös tunnustuksen muotoja vastaavien loukkausten tulkintaan.

4.4.3 Olosuhteet

Epäsuora, eli ei suoraan ihmisten välinen vaan olosuhteiden kautta tuotettu ruumiillinen kärsimys onkin hyvin yleinen teema aineistossa aina kotiseudulta lähdöstä pahimmillaan perillä olemiseen ja paluuseen asti. Siten sen voi nähdä myös olleen hyvin merkittävä osa evakkokokemusta ja -muistoa. Evakkoon lähtiessä arvatenkin toimenpiteen kiireellisyydestä ja laajamittaisuudesta johtuen olivat matkustusolosuhteet lähes sääntöjään epäinhimilliset. Tehtiin matkaa sitten junien härkävaunuissa, kuorma-auton lavoilla tai laivoilla, ahtaus, kylmä ja nälkä olivat hyvin yleisiä matkakumppaneita. ”Siinä oli kuin elävänä lihamyllyssä ja jauhettiin kolmatta vuorokautta”¹³¹. Myös ruumiillisten perustoimintojen toimittaminen oli matkalla haastavaa ja yksityisyyden puutteessa nöyryyttävääkin, kun usein vessana toimi vain ämpäri ”siinä 100 silmäparin alla”¹³². Ruumiillisen kärsimyksen lisäksi tällaiset olosuhteet koettiin ihmisarvoa ja omanarvontunnetta alentavana, mitä kuvaa hyvin ilmaisut kuten; ”Leuat vavisten mentiin härkävaunuihin jotka myös olivat kylmiä. Emme olleet härkiä, vaan onnettomia evakkoparkoja”¹³³, ”lapset olivat matkalla junasairaita oksennelleen ja olimme huonoissa ja likaisissa vaatteissa. Olisimme painuneet vaikka maan alle jos olisimme päässeet”¹³⁴.

Evakkojen majoitusolosuhteet sijoituspaikoissaan vaihtelivat huomattavasti sekä maiden välillä että niiden sisällä, mutta niin leirielämä, julkisissa tiloissa kuin yksityismajoituksissa toisten nurkissa eläminen olivat usein alentavia kokemuksia, jotka saattoivat rikkoa oman paikan hahmottamista täysivaltaisena tasavertaisena toimijana isäntäväkeen nähden ja siten myös rapauttaa itsekunnioitusta. Esimerkiksi kirkoissa ja koulurakennuksissa elävät evakot joutuivat myös olemaan toistuvasti liikekannalla otettaessa tiloja alkuperäiseen käyttöönsä. Joskus evakoita tosin saatettiin häätää myös tiloista, jotka olivat tyhjillään ja tarpeettomia, mikä ”asia herätti pahaa verta kun siitä kuultiin”¹³⁵.

Suomessa yksityismajoitusten saralla evakot olivat myös keskenään hyvin eriarvoisessa asemassa, sillä kun ”paikkakuntalaiset saivat itse valita evakkonsa”¹³⁶, ”pienperheillä olisi ollut menekkiä enemmän”¹³⁷ ja aikuisista koostuvat perheet ”kävivät kaupaksi”, mutta lapsiperheet piti sijoittaa”¹³⁸,

koska ”kaikkien oli kuitenkin asunto saatava jos ei muuten niin väkisin”¹³⁹. Jotkut evakot saivatkin odotella sijoittamistaan hyvin kauan, eivätkä omatoimiset yösijakyselytkään suinkaan aina tuottaneet tulosta. Toisinaan myös luvattu tai määrätty vastaan tulija jätti hakematta evakkonsa useista tiedusteluista ja pitkästä odotuksesta huolimatta. Kokemuksen nöyryyttävyys tulee hyvin ilmi jälleen uuden muuttomääräyksen saaneen perheenäidin kertomuksessa; ”Tätä ennen meitä oli tarjottu jo usiamphan paikhan, mutta kukhan ei tahtonut ottaa. Masentavaa.”¹⁴⁰

Karmeimpia majoitusolosuhteita kuvataan sanoilla kuten ”keskitysleiri”¹⁴¹ suojan, ruoan, vaatteiden ja varusteiden niukkuuden vuoksi, joita ei pyytämälläkään saatu. Perillä yhteismajoituksissa mm. kylmät vetoiset parakit ja huono ruoka altistivat monia, etenkin lapsia ja vanhuksia sairauksille traagisinkin seurauksin. Lasten kuolemista onkin kertomuksia erityisen paljon, joista ääriesimerkkinä toimii Vilhelmiinan surullisenkuuluisa parakkileiri, jossa ”yhtenäkin sunnuntaina haudattiin 16 lasta”¹⁴². Vanhusten kuolemia osa kertojista piti jopa epäilyttävän yleisinä, arvellen syyn johtuneen hoitohenkilökunnan epäpätevyydestä ja välinpitämättömyydestä; ”Masentavaa oli katsella, kun joitakin vanhuksia, heidän sairastuttuaan, ei viety sairaalaan apua saamaan, vaan annettiin heidän rauhassa kuolla.”¹⁴³ Tällaista ’antaa kuolla’ -toimintaa voikin pitää ruumiillisen loukkauksen äärimuotona myös tunnustusteorian näkökulmasta, jossa samalla yhdistyy myös muut loukkauksen muodot ihmisarvon ja yksilöllisen arvon romahtamisena. Vaikka kärsimyksen saati kuoleman aiheuttaminen tuskin oli evakuoitikäytäntöjen itsetarkoitus, voi ruumiillisenä loukkauksena tulkintani mukaan helposti ymmärtää myös ihmisten asettamisen sellaisiin olosuhteisiin, jotka tuottavat sitä näin voimakkaasti ja samalla myös omanarvontuntoa alentavasti.

4.4.4 Alastomuus ja kipu

Fyysistä kärsimystä, tai ainakin nöyryytystä ja toisten armoilla olemisen tunnetta tuottaviin käytäntöihin kuuluivat myös Ruotsin kuuluisat ’täisaunat’, joiden tarkoitus oli poistaa tulokkaista mahdolliset syöpäläiset väliaikaisissa saunoiksi pystytetyissä parakeissa tai teltoissa. Valtaosalle kertojista tämä toimenpide on hyvin voimakkaasti ja negatiivisesti mieleen painunut kokemus, jolle uhrataan suhteellisen paljon

palstatilaa ja joka pahimmillaan löi negatiivisen leiman koko evakossa-oloaikaan. Vaikka peseytymismahdollisuuksista oltiin periaatteessa kiitollisia, oli saunotus järjestetty hyvin loukkaavaksi koetulla tavalla. Tietenkään kaikki toimenpiteen läpikäyneet eivät kokeneet sitä loukkauksena, mutta etenkin naiskertojista useimmille riisuuntuminen, ilkialastomana taivasalla jonottaminen, juoksuttaminen teltasta toiseen ja lopulta itse saunominen ja peseytyminen saunottajina toimineiden miessotilaiden läsnä ollessa prosessin joka vaiheessa oli järkytys. ”Muistan sellaisen fröökynän, joka oli halvaantua, kun näki ruotsalaisen miehen löylyä veisaamassa. – peitti kaksin käsin ’parhaimman’ paikkansa, pani jalat ristiin ja huokaisi: ’Hyvä tavaton!’”¹⁴⁴ Monelle järkytys oli myös jo se, että miehet ja naiset saunotettiin yhtä aikaa; ”Lapin tyttäriltä riisuttiin kainous”¹⁴⁵ ja ”taisi ne siveellisyysarvot romahtaa sinä iltana”¹⁴⁶. Iästä ja sukupuolesta riippumatta epämiellyttävän kokemuksesta teki sauna-, pesu- ja jonotustilojen kylmyys, minkä lisäksi lapsille ja vanhemmille tuskaa tuotti heidän erottaminen tosistaan sotilaiden viedessä lapsia pestäväksi eri paikkaan. Siten saunotus periaatteessa hyvää tarkoittavasta tavoitteestaan huolimatta onnistuikin loukkaamaan viemällä kohteiltaan oman ruumiin hallinnan ja pakottamalla se katseiden alaiseksi. Saunakokemus ei tosin aina ollut kiusallinen vain saunojille itselleen, vaan myös saunottajille, kuten monessa kertomuksessa lähes empaattisesti myös huomautetaan; ”Ujojahan ne oli sotapoika rievutkin, mutta komento oli komento ja sitä oli toteltava”¹⁴⁷.

Saunoessaan seitsemän-vuotias kiteyttääkin hyvin laajasti jaetun kokemuksen ja muiston saunottamisesta; ”Jo silloin käsitin tuon saunajutun jonkinlaiseksi suureksi häpeätahraksi koko evakuointitouhussa. Tietenkin se saattoi olla ja olikin tarpeellinen toimenpide pölyisille matkamiehille, mutta asian olisi toki voinut järjestää paljon hienommin.”¹⁴⁸ Saman kertojan mukaan ”Joka tapauksessa sauna-asiaa puitiin varsinkin naisväen keskuudessa vielä senkin jälkeen, kun oli onnellisesti palattu kotiin.” Suhtautumistavat tähän kokemukseen ovatkin jälkikäteen kirjatuissa muistelmissa varsin kaksijakoiset toisten kertoessa kuinka ”sille reissulle on jälestäpäin naurettu monet kerrat”¹⁴⁹ ja toisten pitäessä sitä edelleen vuosienkin jälkeen kauhistuttavana ja karmeimpina kokemuksina koko evakkotaipaleelta vaikuttaen jopa niin syvästi, että edelleen ”Monesti olen ajatellut, että ilman tuota

sauna-juttua moni suomalainen evakko muistelsi läntistä naapuriamme paljon suopeammin”¹⁵⁰. Tällaisten tuntemusten lisäksi pahinta saunotuksessa oli, ettei se edes toiminut tarkoitetulla tavalla, vaan lämpötilojen ollessa liian alhaiset ”rotu vain sekkaintunut entistä paremin”¹⁵¹, eli pikemminkin herätti kuin tappoi syöpäläiset. Lisäksi vaatteitaan odottaville lämmikkeeksi annetut armeijan viltit ja sotilaspalttoot olivat täynnä täitä, joten evakot ja heidän majapaikkansa olivat syöpäläistäydenpiä puhdistusoperaation jälkeen kuin ennen sitä; ”Kaikissa evakoissa ei ollut täitä ennen täisaunaa, vaan kyllä sen jälkeen kaikki sai osansa”¹⁵². Yritettäessä huomauttaa tästä viranomaisille ”eivät nuo uskoneet, evakkorievut puhuu soopaa. Meitä harmitti, mutta minkä sille mahtoi”¹⁵³.

Täisaunat eivät olleet ainoa terveydenhoitoon ja -valvontaan liittyvä toimenpide, jota ei otettu kiitollisena vastaan. Erityisesti lapsille rokotukset ja jatkuvat suun ja nenän tarkistukset kurkkumädän tai muiden tautien varalta olivat hyvin pelottavia, kivuliaita ja alentaviakin kokemuksia, kuten eräs syyhypotilas kuvaa terveyssisaren vierailua; ”En ole ikinä elämässä niin hävennyt, kun se seiso vieressä ja katsoi vaatteitani kuin oksennusta. – Seisoin vieressä alastomana ja olisin halunnut olla kuollut”¹⁵⁴. Myös esimerkiksi tylsistä ja paksuista rokotusneuloista mainitaan useissa kertomuksissa, samoin kuin tulen lailla leviävästä paniikkimielialasta, jonka täisaunan yhteydessä järjestetty terveystarkastus ja -toimenpiteet herättivät; ”Näissä telttasaunoissa vallitsi sinä yönä tuska ja huuto. Väsynet lapset itkivät, kun heitä rokotettiin. – naiset etsivät hämäristä teltoista vuoroin vaatteita ja vuoroin lapsiaan. Vanhuksista monet saivat sairaskohtauksia ja eräs vanha mies oli istunut hehkuvan kaminan päälle ja hänet vietiin sairaalaan ambulanssilla.”¹⁵⁵ Vaikka terveydenhuoltotoimet ja niiden tarkoitus ei millään tavoin vastaakaan Honnethin (1995) teorian raiskausta ja kidutusta loukkauksen muotona, olivat ne erittäin keskeinen teema kertomuksissa ja koettiin varsin yleisesti sekä ruumiillisena kärsimyksenä että kollektiivisesti halventavana.

Täisaunojen tarkoituksena kun ymmärrettiin olevan ”sodan saastuttamasta Suomesta” tulevien ihmisten puhdistaminen ja ”suomalaisten pasillien tuomisen”¹⁵⁶ estäminen, minkä saunakansana itseään pitävistä evakoista moni jo sellaisenaan koki

hyvin alentavaksi. Myös jatkuvien terveystarkastusten koettiin ilmentävän sitä, että ”Evakkoja pidettiin tautien levittäjinä ja sen takia tiirailtiin”¹⁵⁷. Saunottamiskäytännöstä valitettiin virkakunnallekin, ”mutta sieltä on vastattu, että ei suomalainen nainen välitä. -Kyllä se vain välitti, mutta minkäs teit, kun toisen armoilla olit ja oli pakko. Kaikki oli kestävä.”¹⁵⁸ Tällaisina toimien koettu loukkaavuus liittyi siis sekä ruumiilliseen nöyryytykseen, oikeuksien loukkaamiseen että kulttuurisista eronteista juontuvaan halventamiseen. Eri tasojen loukkausten limittymisen kiteyttää hyvin erään kertojan pohdinta siitä, kuinka ”Tuolla saunajutulla Ruotsi ainakin mielestäni auttamattomasti käänsi meidän mahdollisen sympatiamme antipatiaksi. Saunajuttu, järjestettynä niin epähienosti ja karkeasti, nosti korkean väliaidan meidän ja ruotsalaisten välille. Ruotsalaiset olivat hygieenisia ja kaikin puolin mallikelpoisia ihmisiä. Me sitä vastoin olimme saastaisia ja likaisia evakoita, joita Ruotsi saattoi kohdella miten tahansa.”¹⁵⁹ Antropologisesta näkökulmasta ruumis voidaan nähdä yksilöllisen identiteetin ja sosiaalisesti konstruoidun itseymmärryksen leikkauspisteenä (Burton. 2001: 49), ja siten myös olennaisena ja kaikkein intiimeimpänä omanarvontunteeseen iskevien loukkausten kokemusten mediumina.

4.4.5 Autonomian vieminen

Räikein esimerkki olosuhteiden ja käytäntöjen muodossa toteutuneista loukkauksista olivat Ruotsin karanteenileirit, joiden tarkoitus myös oli estää mahdollisten tautien leviäminen. Virallinen karanteeniaika oli kaksi viikkoa, mutta käytännössä ”tämä aika venyi kuin kuminauha”¹⁶⁰ parhaimmillaan yhdeksäksi viikoksi mikäli tartuntoja löydettiin. Karanteeniaikana evakot elivät vartioituina täydellisen eristettyinä ympäristöstään, eikä leireiltä ollut lupaa poistua kuin poliisisaattueessa, jos ruokailupaikka sattui sijaitsemaan leirin ulkopuolella. Hyvin usein karanteeniin joutuminen tuli evakoille itselleen täytenä yllätyksenä ja jokainen sen läpikäynyt kertoja koki käytännön monin tavoin epämiellyttävänä sekä oikeuksiaan ja arvoaan loukkaavana; ”kyllä se kuljetus oli vähän liian ankarassa sävyssä, kun kuljetettiin niin kuin joitain pahantekijöitä, vahti edessä ja toinen jäljessä”¹⁶¹, ”Saimme käydä ulkona haukkaamassa raitista ilmaa koulun aidan sisäpuolella. Portilla seisoi

virukavalta vahdissa, etteivät suomalaiset pääse kylälle levittämään mahdollisia viruksia ym. taudin siemeniä. Miltä meistä tuntui sitä ei sellainen osaa edes kuvitella, ellei itse koe. Olimme kuin vankeja. Kurkkumätäpeikko kummitteli. Jos joku kyläläisistä sairastui johonkin tarttuvaan tautiin, niin syy oli suomalaisten”¹⁶². Tällaiset kuvaukset ilmentävät selkeästi sitä, kuinka oikeudet ovat normien arvojen eksplisiittisimpiä ilmentymiä (Howell. 2009: 82), jolloin koettu oikeuksien riistäminen loukkaa itsekunnioituksen lisäksi myös itsearvostusta.

Karanteenissa evakot elivät eristettynä muusta maailmasta niin fyysisesti, sosiaalisesti kuin tiedollisestikin, sillä useinkaan karanteenileireille ei kulkeutunut informaatio muiden evakkojen sijainnista tai kotimaan tapahtumista; ”Olimme aivan kuin säkissä”¹⁶³, mikä kuvaa hyvin täydellistä moraalisen toimijuuden menettämistä. Vankilamaisten olosuhteiden rinnalla pahinta karanteenissa olikin myös tylsyys ja toimettomuus; ”Mutta voi niitä päivien pituutta, jolloin vaan ollaan! Sanotaanhan, että toimettomuus on ihmisen pahin vihollinen. Sen kyllä tuli tietämään ja tuntemaan evakossa karanteenissa ollessa. Luulisi, että silloinhan on hyvä, kun ei tarvitse muuta kuin kylkeä kääntää ja välillä käydä syömässä. Mutta ei, toisinaan tuntui, että ihan pakahtuu siihen paikkaan.”¹⁶⁴ Erään kertojan toteamus siitä, että ”Ihmiset ovat täällä vihaisia niistä karanteeneista”¹⁶⁵ sopii hyvin kuvaamaan koko aineistossa vallitsevaa kokemusta tästä varotoimenpiteestä. Karanteenikäytännöissä voi nähdä myös yhtymäkohtia Foucaultin ajatukseen biovallasta, eli kansalaisten sosiaalisen hygienian suojelusta ’saastuttavilta’ elementeiltä, vedoten moraalisiin ja tieteellisiin, tässä tapauksessa lääketieteellisiin diskursseihin (ks. Scheper-Hughes & Bourgois. 2004: 9).

Varsinaisen karanteeniajan jälkeen sairastuminen oli kohtalokasta, sillä se merkitsi paitsi eroa omaisista myös jälleen eristykseen poliisivartioon ja vankilamaisiin olosuhteisiin joutumista. Myös sen vuoksi jatkuvia terveystarkastuksia pelättiin ja koetettiin vältellä. Sairastuessa perheenjäsenetkin erotettiin toisistaan kaikista vastalauseista huolimatta eikä poliisivartiossa olevia potilaita päästetty edes tapaamaan toisiaan kuin ”monen luvan ja harkinnan perästä”¹⁶⁶, pahimmillaan vain ikkunan tai aidan läpi. Näin sekä äideiltä että lapsilta vietiin hoivan mahdollisuus,

mitä ei useinkaan suostuttu ymmärtämään saati hyväksymään, vaan koettiin heidän riistämisenä toisiltaan. Siten institutionaalisen käytännöt jälleen tunkeutuivat intiimiin tilaan väkivaltaisella tavalla. Huolta omaisista heidän poissa ollessa lisäsivät jälleen huhut, joiden mukaan sairaalaloissa pienet potilaat joutuvat kärsimään nälkää, mikä joissain tapauksissa osoittautuikin todeksi. Sairaalat ja karanteenit vaikuttivat myös hyvin negatiivisin tavoin vankien itseymmärrykseen huolimatta tilannetta joskus helpottamaan pyrkivistä myötätuntoisista yksilöistä; ”Mamma, joksi kutsumme huoltaja-rouvaa, tuli aamulla käymään meidän luonamme, hän toi suuren pussillisen karamelliä, niin kuin lapsille, nitähän todella olimmekin, sillä olimmehan avuttomia, kuin pienet lapset, aivan toisten määräysvallan alaisia”¹⁶⁷.

Ruotsissa evakuointiprosessista kokonaisuudessaan huolehti armeija ja toimenpanotavat olivat sen mukaisesti sotilaallisen täsmällisiä ja kurinalaisia, tai ainakin virallisia ja jäykkiä. Tällaisena ne olivat omiaan myös tuottamaan kokemuksia tasavertaisuuden ja toimijuuden täydellisestä menettämisestä. Nämä tuntemukset tulevat hyvin ilmi ilmaisuissa, joilla näitä käytäntöjä kuvataan; ”meät johatethiin ko lamphaat semmosta aituusta pitkin”¹⁶⁸, ”siihen ympärille oli eristetty köysillä aitauksia, johon lajiteltiin kun porot”¹⁶⁹, ”sitten sotilaat nakkasivat meidät autosta maahan kuin silahkatynnyrit”¹⁷⁰. Myös Suomessa evakkojen sijoituskäytännöt koettiin toisinaan ihmisarvoa loukkaavina, kuten käy ilmi ilmauksissa; ”Meidät evakot oli ’myyty’ määrättyihin taloihin”¹⁷¹, ”Huollosta annettiin meille numero ja käskettiin kuunnella koska sitä – huudetaan. Se vaikutti orjakaupalta”¹⁷². Myös Igor Kopytoff (1998: 65) näkee orjuuden alkavan yksilön irrottamisena sosiaalisista puitteistaan ja riisumisena identiteetistään, jolloin hänestä tehdään ei-persoonaa; esine. Tällainen kokemus heijastuu selvästi muissakin toimijuuden menettämistä kuvaavissa ilmaisuissa kuten ’kuljetettiin’, ’käskettiin’, ’sullottiin’, ’lastattiin’ ja ’purettiin’, joita aineisto suorastaan vilisee. Tällainen kerronta itsestä passiivisena, esineenkaltaisena objektina kielii paljon siitä millaiseksi evakuointikäytäntöjen kohteet asemansa ja statuksensa kokivat. Vaikka tällaiset käytännöt yleensä ymmärrettiin välttämättöminä suurten ihmismassojen käsittelemiseen, koettiin ne omakohtaisesti usein hyvin

alentavina ja nöyryyttävinä; ”Omavalta oli poissa heti. - Kyllä siinä venyi miesten naamat pitkiksi ja totisiksi kun meitä lähdettiin viemään rivissä”¹⁷³. Toisaalta käytännöt herättivät, ainakin jälkikäteen kerrottuna myös huvitusta; ”Aamulla oli taas se erotus. Haha.. Se oli erotus”¹⁷⁴. Oli sävy humoristinen tai ei, itsensä ja kohtelunsa vertaamisen eläimiin ja esineisiin voi tulkita kielivän kokemuksesta ihmisarvon menettämisestä, jollaisena nämä käytännöt myös rikkoivat sekä kunnioituksen että arvostuksen normia.

Viranomaistaholta ei myöskään juuri herunut apua majoitusasioissa, jos määrätyt paikat eivät syystä tai toisesta olleet evakkojen tai isäntäväen mieleen. Esimerkiksi jos evakkomatka alun perinkin oli omatoiminen eikä valtiovallan osoittamien reittien mukainen, saatettiin majapaikan tiedustelijalle vastata ”hyvin tiukassa äänilajissa, että miksi tänne tulitte!”¹⁷⁵. Huoltotoimistoissa ei myöskään yleensä ymmärretty evakkojen hätää, jos majapaikassa ei esimerkiksi sattunut olemaan lämmitystä tai ruoanlaittomahdollisuuksia; ”Johan teillä on asunto”¹⁷⁶ saatettiin vastata huolimatta elinmahdollisuuksien puutteesta. Eräässä tapauksessa osoitettu majoitus ”yhdessä lampaansa kanssa” asuvan ”yksinäisen puolihullun äijän” mökissä herätti huolta jopa paikallisissa, mutta kaikkien talojen ollessa jo täynnä evakkoja, ei majoituspäällikön mukaan muuta mahdollisuutta ollut ”kun kerran nimismies on näin määrännyt – sepä ei kuulu hänelle, kun ei kelpaa niin olkoon kelpaamatta.”¹⁷⁷. Näissä tilanteissa, joissa viralliset tahot jättivät evakot oman onnensa nojaan kurjiin tilanteisiin, ei auttanut muu kuin oma-aloitteisuus ja/tai hyvä tuuri. Onnekkaimmissa, mutta hyvin harvoissa, tapauksissa oloihin saatiin helpotusta ylimmiltä tahoilta, kuten Vilhelmiinan tultua käsiteltäviksi Ruotsin valtiopäivillä tai yksittäisten viranomaisten hellyttyä avunpyytäjän hädän edessä.

Aina positiivista itseymmärrystä vahingoittavien tapahtumien ja toimien takana eivät olleet edes epäsuoran loukkauksen käytännöt, vaan jopa tunnustuksen muodot. Esimerkiksi solidaarisuuden osoitusten ja itsesuhteiden välillä oli usein ristiriitaa, sillä myötätunto ja arvonanto ei aina johtanut itsearvostuksen vahvistumiseen, vaan pikemminkin päinvastoin. ”Syyhyinen, luunlaiha ja täinen. Voiko ihminen enää surkeampi olla”¹⁷⁸, luonnehtii eräskin nuori tyttö itseään, vaikka hyvä emäntä vastoin

viranomaismääräyksiäkin tahtoi pitää hänet luonaan. ”Minua niin ujostutti seisoa likaisine kenkeneni punaisella nahalla verhotulla tuolilla”¹⁷⁹ taas kertoo toinen kokemuksestaan ystävällisen paikallisrouvan vaateettavana olemisesta. Myös toisten vielä tunnistettavien entisten omistajien vaatteissa kulkeminen oli kokemus, joka ”Nolottihan se, mutta ei auttanut muuta kuin niellä häpeät ja nostaa päätä vain pystympään ja porskauttaa menemään.”¹⁸⁰ Myös Armstrongin (2004: 25) aineistossa lainatut vaatteet yhdistetään laiskuuteen, eli suomalaisessa arvoyhteisössä vähemmän arvostettaviin piirteisiin, minkä voi päätellä ainakin osin piilleen myös evakkojen häpeän takana. Yksityismajoituksissa toisten nurkissa eläminen jo sinällään saattoi syödä evakkojen itsearvostusta vaikka isäntäväki olisikin ollut myötämielinen.

Kaikkiaan siis myös koetut epäoikeudenmukaisuudet evättynä tunnustuksena, tunnustussuhteiden hajottamisena tai suorina tai epäsuorina loukkauksina vaikuttivat kietoutuvan kiinteästi paitsi universaaleihin autonomian turvaajiin kuten ruumiilliseen perusluottamukseen (Honneth 1995), myös kulttuuriseen itseymmärrykseen, johon kuului olennaisena osana mm. perhekeskeisyys sekä itsenäinen riippumaton toimijuus. Siten evakkojenkin kokemat loukkauksen kokemukset voidaan ymmärtää normatiivisten odotusten rikkomisena, jotka suurelta osin juontuivat evakkostatuksesta itsestään, eli ’normaalikontekstista’ poissaolosta. Sekä leirimajoituksissa, saunotuksessa, karanteeneissa että sairaalakäytännöissä voi myös nähdä Ervin Goffmanin (1965) muotoileman ’totaalisen instituution’ piirteitä, jotka tuottivat kokemuksia niin kehoa konkreettisesti suojaavien vaatteiden kuin persoonallisen yksilöllisyydenkin riisumisesta sekä elämän perusedellytysten ja koko minuuden kontrollin alaisena olemisesta (ks. Utriainen 2006: 200, 217). Ja siten myös institutionaalisten tekijöiden aiheuttamat loukkauksen kokemukset voi ymmärtää tunnustusteorian kehukseen sopivina loukkauksina, vaikkei niissä kyse ollutkaan persoonien välisestä toiminnasta (vrt. Honneth 1995).

4.4.6 Erilleen jakava kärsimyksen kokemus

Merkille pantavaa on, että Suomessa pysytelleiden evakkojen kertomuksissa uusista ystävyyksistä ei kerrota läheskään niin runsaasti kuin naapurimaan kohtalotovereiden tuotoksissa. Päinvastoin aineistossa nousee jopa yllättävän merkittäviksi myös

Suomen sisäiset kulttuurierot tai pikemminkin eronteot. Pohjoissuomalaiset saivat etelämmässä Suomessa kokea jopa ”pienää rotusortoa” ja kuulla olevansa mm. ”kolmannen luokan mustalaisia” koska ”oltiinhan sitä hieman tummempaa sorttia ja enimmäkseen vielä pikisilmiä vaaleisiin keskipohjalaisiin verrattuna”¹⁸¹. Pohjoiset pakolaiset olivat etelässä usein eriarvoisessa asemassa myös oikeudellisesti, sillä esimerkiksi ’mustakin kauppa’ saattoi sulkea ovensa evakoilta koska ”paikkakunnan asukkaat pitivät evakkoja tunkeilijoina, jotka-tosin ilman omaa syytään-olivat tulleet sekoittamaan heidän elämäntapansa ja jokapäiväistä elämäänsä. Sen tähden he eivät mielellään myyneet evakoille niitäkään maataloustuotteita, jotka onnistuivat pimittämään kansanhuollon virkailijoilta.”¹⁸² Osa kertojista tosin suhtautui kansan keskinäisiin kahnauksiin praktisen ymmärtäväisesti; ”Ahtaus tappaa auttamishalun ja arkinen olo vierailun viehätysten, sillä vieraitahan me olimme – evakot”¹⁸³. Myöskään pohjoisuus sinänsä ei taannut yhteenkuuluvuuden tunnetta, sillä eriarvoistavia rajanvetoja saatettiin tehdä myös paikkakuntien sisälle esimerkiksi paikallisen ’kermaston’ sekä ’sivistymättömien’ ja ’oppimattomien’ välille¹⁸⁴. Evakkoon lähdön toteutustapakin saattoi ilmentää paikallisia luokkaeroja; ”Kahteen samankokoiseen härkävaunuun tuli vikalaisten mahtua. Kaikki mahtuivat, kun kristillisesti väki tasan jaettiin. Toiseen vaunuun 27 henkeä, parempi väki, toiseen loput 60. Niinhän se on. Tasa-arvoisiahan kaikki ovat-toiset ovat vain vielä tasa-arvoisempia.”¹⁸⁵

Pakolaisuuden aikana evakkojen kollektiivisen me-hengen rinnalla kertomuksissa kuvataan usein myös poikkeusolojen paljastamaa ihmisten itsekkyyttä ja häikäilemättömyyttä. Etenkin suoranaisiksi taisteluiksi lähes aina muodostuneet vaatejakelut ovat hyvin toistuva päivittelyn ja moraalisen kauhistelun aihe; ”Kuulin, että monessa evakkopaikassa henkilöt jotka olivat hyvin itsekkäitä, ottivat itselleen parhaat ja eniten. Sellaisiahan me ihmiset tahdomme olla. Seurasin kerrankin kun jaettiin hyvin tärkeitä pakkauksia naisille. Eräs vanha mummo pyöri jakajan ympärillä ja tahtoi välttämättä saada myös itselleen. Ruotsalainen johtajamme ihmetteli: ’Ei kai hän enää näitä tarvitse’. Kysyin mummolta mitä hän niillä tekee. Vastaus kuului: ’Pyyhin vaikka nokkaa...’ Niin.”¹⁸⁶ Myös leireillä saattoi syntyä sisäisiä hierarkioita mm. uskonnon mukaan ’syntisten ajanvietteiden’ eli lauantain

toivottuja radiosta kuuntelevien ja hurskaiden välille ¹⁸⁷, tai 'tifteriläisten' eli kurkkumädästä kärsivien ja terveiden välille ¹⁸⁸. Vaikka erityisesti karanteeni satoi evakkoja konkreettisesti yhteen jopa viikoiksi, ei tämän ajanjakson kerrota ainoassakaan tarinassa synnyttäneen toveruutta. Aina ei siis sopu antanut sijaa, vaan päinvastoin jaettu kurjuus synnytti kitkaa; ”Sattui siellä evakkopaikoissa kaikenlaista erimielisyyksiäkin. Ei jaksettu aina ymmärtää toista – Mutta sellainenhan on ymmärrettävää, kun paljon ja erilaisia ihmisiä joutuu asumaan yhdessä moni kuukausia” ¹⁸⁹. Suinkaan aina ei siis jaettu kärsimys, tarkoitettiin sillä sitten laajemmin sotaa tai kapeammin evakkoutta, muotoutunut solidaarisuutta synnyttäväksi jaetuksi kokemukseksi (vrt. Honneth 1995: 128).

4.5 Kamppailut

4.5.1 Oikeudet omiin käsiin

Evakossa käydyistä kamppailuista, eli kaikenlaisista pyrkimyksistä positiivisiin muutoksiin selvästi yleisin ja monimuotoisin oli oikeuksien ottaminen omiin käsiin. Toistuvien muoto tällaisesta vastoin sääntöjä, kieltoja tai viranomais määräyksiä toimimisesta oli karkailu, tapahtui se sitten karanteenista, evakkoleiriltä tai evakosta kotimaahan. Etenkin ensimmäiseen liittyvät kuvaukset ovat varsin runsaslukuisia, koska ”kaikenlaista sairautta oli evakkoin keskuudessa alkuaikoina niin että karanteenissa yritettiin suomalaisia pitää jatkuvasti, vaikka vähän huonolla tuloksella”¹⁹⁰. Vaikka pitkälle pötkiminen oli mahdotonta eikä edes tavoiteltua, toivat luvattomat retket vaikka vain kadun toiselle puolelle ”vaihtelua ja jännitystäkin”¹⁹¹ yksitoikkoiseen elämään. Näitä luvattomia retkiä harrastivat niin lapset kuin aikuisetkin yhtä lailla, joista jälkimmäiset kylläkin tiedostivat toiminnan arvolleen sopimattomaksi; ”olisihan se ollut nolo paikka, että me ikäpuoli-ihmiset olisimme palaneet puntiksella olostä.”¹⁹²

Karkailuissa sekä motivoivina että palkitsevina tekijöinä olivat myös edes hetkellinen tunne olemisesta joku muu kuin evakko; ”Meiltä unohtui kaikki ikävyys. Olimme vain nuoria ihmisiä. Kuvittelimme olevamme huviretkellä ulkomailla ja nyt nautimme kaikkea hyvää. Kyllä meillä oli hauskaa”¹⁹³. Jollain leireillä väliaikaisista

karkumatkoista tuli yleinen käytäntö, jos naapurileirillä sattui olemaan paremmat oltavat; ”Kun kerroimme toisille miten siellä toisella leirillä on, niin ne alkoivat vuorotellen käymään saunassa ja toiset katsoivat lapsia. Salaa tietenkin. Ja vuorotellen käytiin kuuntelemassa radiota, kun leirin johtaja avasi ikkunan ja ulkona kuunneltiin uutisia Suomesta”¹⁹⁴. Suinkaan aina eivät kapinointiyritykset kuitenkaan onnistuneet, vaan johtivat entistä rajoitetumpaan liikkumiseen ja tiukempaan valvontaan. Joissain tapauksissa pelkkä uhkauskin teki tehtävänsä; ”meidät huomenna viedään Vännäsiin erityisleirille. – Me karkaamme, huusi Helmi ja löi tuolin lattiaan. Tämä riitti, meidät järjestettiin poliisivariton alaisiksi. – ei päästy edes ulkona käymään muuten kuin poliisi kintereillä. Meillähän ei ollut näennäisesti hätää, kun oli oikein esivalta suojaamassa.”¹⁹⁵ Karkailuhaaveita myös usein tappoi käytännön vaikeudet kuten rahan puute, turhan pitkä matka ja kielitaidottomuus. Silti ne onnistuessaan tuottivat edes hetkellistä kokemusta tasavertaisesta ja yksilöllisestä autonomisesta toimijuudesta.

Sekä evakkoon lähtiessä, siellä ollessa sodan vielä jyllätessä että sodan loputtua hyvin moni ei jäänytkään odottelemaan virallisia leirinvaihto-, matkustus-, paluu- tai muita lupia, vaan vastoin määräyksiä pyrkivät omaistensa luo tai pitämään heidät luonaan; ”kun sain luvan mennä sisälle häntä katsomaan en saanut häntä enää jäämään, kannoin hänet selässäni pois sairaalasta -. Nyt olin mielestäni saanut sairauksista en antanut ottaa enää yhtään kojetta rokotuksista puhumattakaan”¹⁹⁶. Käytäntö oli niin yleinen, että moni luvattomalle reissulle lähtenyt kertoo törmänneensä matkan varrella myös toisiin karkulaisiin. Joillakin evakoilla oli myös kekseliäämmät ja epäsuoremmat sääntöjenuhmauskeinonsa; ”Kun isä oli ollut jonkin aikaa suomessa tuli äidille sähkösanoma jossa luki ’Miehenne vakavasti sairaana’ no äiti tietysti ryhtyi toimimaan kääntyen viranomaisten puoleen, että pääsisimme kotiin, ja pääsimmhän me – vasta kun juna oli liikkeellä kertoi äiti että ei isä ole sairaana, mutta ei kestänyt enää kun kaikki lapsetkin olivat mikä missäkin, laitoin itse erään tuttavani mukana sen sähkösen, että hän postittaa sen Torniossa”¹⁹⁷. Sääntöjen rikkominen olikin usein ainoa keino, mikäli mieli palauttaa läheissuhteet, sillä viranomaistensa moiset pyrkimykset olivat usein varsin hitaita ellei mahdottomia; ”Yöllinen vaellukseni pimeässä ja kylmässä Torniossa jätti

maakuntamme sotilaitten tukalasta asemasta surullisen kuvan. Ikään kuin nyrkit ojossa rajanpinnassa vallanpitäjiä vastaan. Miksi ei yli päästä. Miksi sitten ei perhettä, vaimoa, äitiä, siskoa ja nuorimpia päästetä naapurimaasta takaisin. Näin kysyttiin. Tiukasti.”¹⁹⁸ Sodan loputtua yleistynyt karkailu kotiin koettiin hyvin epäoikeudenmukaiseksi ja oikeuksia loukkaavaksi pakoksi; ”Rohkeimmat evakossa olijat alkoivat palailla, palailla vastoin viranomaisten lupaa. Ukkoa ja poikaa lykki suksineuvoin rajan poikki akkojen ja lasten jäädessä odottamaan laillista paluulupaa – On se tämäkin. Tulla kuin varkain, omille konnuille.”¹⁹⁹

Evakot itse eivät myöskään olleet ainoita säännösten rikkojia, sillä toisinaan virkavaltakin höllensi otettaan, eivätkä paikallisasukkaatkaan aina kunnioittaneet liikkumiskieltoja; ”Heikinkin kieli kääntyi solmuun sen verran, että oli saanut ruotsalaisnuorille julistettua minulla olevan syntymäpäivän. tulivat onnittelukäynnille suuri täytekakku tuomisinaan - vartiossa ollut poliisietä heltyi kuitenkin ja antoi onnittelijain tulla tupaan. – poliisikin kutsuttiin juhlapöytään”²⁰⁰. Isäntäväki saattoi myös pitää evakkonsa luonaan viranomaisten vaatimuksista huolimatta; ”Terveysysteri on käynyt – vaatimassa, että Salme ja Jorma on lähetettävä Etelä-Ruotsiin lapsileirille. Tänään hän tuli vaatimaan, että minunkin pitää lähteä. - Emäntä sanoi, ettei hän tässä sekasorttilassa pärjää ilman minua. Eivät olleet antaneet Jormaa, eikä Salmeakaan. Saamme edes me kolme olla lähekkäin.”²⁰¹ Tällaisten tekojen voi nähdä institutionaalisten oikeuskäytäntöjen rikkomisena myöntääkseen erityistä arvoa, eli tunnustuskamppailuna toisen puolesta. Myös virkavallan edustajien virkavelvollisuuksiensa rikkomisen voi ymmärtää vahdittaviensa tunnustamisena tasavertaisena toimijana, edes hetkellisesti. Siten institutionaaliset oikeudet ja solidaarisuus tunnustuksen väylinä saattoivat olla, ja usein olivatkin keskenään ristiriidassa.

Myöskään mielivaltaisiksi, epäoikeudenmukaisiksi tai epäinhimillisiksi koettuihin käytäntöihin ei aina noin vain alistuttu. Aina kamppailuissa kyse ei siis ollutkaan varsinaisesta oikeuksien ottamisesta omiin käsiin vaan oikeuksistaan kiinnipitämisestä tilanteissa, joissa ne tavalla tai toisella ovat uhattuina. Useimmiten tällaiset tapaukset liittyivät omaisuuteen vaatimuksina lupausten pitämisestä tai

omansa suojelusta henkensäkin uhalla; ”Isä oli iskenyt kintaat lattiaan ja sanonut että se on maksettava mitä on luvattukin. Tulkillle oli tullut kiire rauhoittaa isää ja oli maksettu sovittu summa. Katsoivat kai, että hullu ’suomalainen’ tulee pian päälle”²⁰², ”Koska tällaisissa tilanteissa luontoni kuohahtaa hyvin helposti, näin nytkin heti ’punaista’ ja kun siinä navetan nurkalla sattui olemaan sopivasti yksi kirves tarjolla, sieppasin sen käteeni ja kauheasti huutaen ja kiroten hyökkäsin saksalaista kohti. Onnekseni mies hölmistyi hyökkäystäni niin, että lähti pötkimään pakoon. Vasta sitten kirkastui järkeni ja totesin hyökkäyksen mielettömyyden.”²⁰³

Vaikka niin koti- kuin naapurimaassakin virallisia tahoja vastaan kamppailu oli yleensä taistelua tuulimyllyjä vastaan, oli se joidenkin onnekkaimpien, rohkeimpien tai sinnikkäimpien taistelijoiden kohdalla myös menestyksestä ja mahdollisti pääsyn haluamalleen leirille, omaisten luo tai töihin. Joskus riitti pelkkä ’jyrkkä ilmoitus’²⁰⁴, toisinaan turvauduttiin väsytystaktiikkaan; ”Menin taas loppukuusta huoltoon, jurnutin ja jurnutin. Silloin ne virkailijat kiukustuvat minuun ja eräs herrasmies paukautti ja sanoi: ”siinä on litterat, alkakaa painua!” En tarvinnut kahta käskyä.”²⁰⁵ Oikeuksiin ja erityisasemaan vetoaminen saattoi toimia myös yksityismajoituksissa; ”Silloin, äitini sanoi että emmä me ole tulleet, tänne omasta tahosta, meidät on pakotettu tulemaan ja meille on annettava oma huone, eli hän asuu kuin kotonaan. Sitten ne antoivat sen pienen kamarin”.²⁰⁶

4.5.2 Eheän minuuden suojelu

Osa kertojista tai heidän tuttavistaan aloitti kapinoinnin jo lähtökäskyn tultua, joko tehden matkansa omia teitään viranomaisten osoittamien reittien sijaan tai kieltäytymällä kokonaan lähtemästä. Tällainen toiminta asetti kapinoidijat hyvin hankalaan ja vaaralliseenkin asemaan, mutta ainakin he saivat säilyttää itsensä määräämis-oikeutensa; ”Hyvin Kalle arveli – vastaisen elämänkulkunsa luontuvan”²⁰⁷. Moni myös koki toisten armoille lähtemisen oman arvontunnonleena sopimattomana että kieltäytyi avunannosta; ”Rohkeammat evakot kävivät kaupasta ostamassa kahvia ja vielä rohkeammat läksivät kauemmaksi kerjuureissulle, niinkun mustalaiset”²⁰⁸, ”Kun ne ihmiset suoraan sano, että sieltä saapi, kun käypi pyytämässä. Minettä, oi, kun minä en ole tottunu siihen pyytämiseen, että minä olen

kätteni töillä reistannu haalata.”²⁰⁹, minkä jälleen voi kieliä suomalaisille niin tärkeän työn arvosta. Toisaalta kieltäytymistä harjoitettiin myös solidaarisuuden osoituksena kanssakärsijöille, jonka tosin voi ainakin tässä tapauksessa nähdä myös pönkittäneen positiivista itseymmärrystä; ”Minulla ei ollut turvaa, eikä haluakaan turvautua erilaisten avustusjärjestöjen, enempää kuin minkään muunkaan yhteiskunnan ja jälleenrakennuselimen apuun, eikä se minulle sopinutkaan. Kaikenlainen sellainen tuki oli tietysti osoitettava muualle. Omin avuin korpisoturin tavoin oli tultava toimeen”²¹⁰. Vaikka näin pitkälle itsearvostuksen ja -kunnioituksen säilyttämiseksi vain harva oli valmis, lähtövastustelu ylipäänsä oli hyvin yleinen ilmiö etenkin lasten, vanhusten ja rintamalta palaavien kohdalla joko piiloutumalla tai voimattomin vastalausein; ”Vielä mihin?!” sanoi ämmi”²¹¹, ”Vuosia ovat sodassa olleet ja heti kun pääsevät kotiin olisi lähdettävä. ’Ja mie kun en lähe täältä enää helvethiinkhään’, sanoi yksikin mies tuolla rannassa.”²¹²

Evakossa ruumiiseen kajoavat toimenpiteet synnyttivät pienimuotoista kapinointia, joskin ne lähes poikkeuksetta osoittautuivat turhiksi. Kuitenkin nämä epäonnistuneetkin yritykset voi nähdä kamppailuksi oman ruumiin suojelemisesta kivulta ja nöyryytykseltä. Hyvin useissa kamppailun muodoissa voi myös nähdä jokaisen tunnustusulottuvuuden nivoutuvan yhteen. Esimerkiksi omaisten luo pyrittiin monesti viranomaisteitse perusteluna oman työpanoksen tärkeys; ”Muutaman päivän päästä uudistin kysymykseni ja koetin selittää kuinka tarpeellinen olisin, olihan äiti jo vanha ja hänellä kymmenen lehmää lypsettävänä, ja uhkasimpa vielä että lähden kuitenkin. - Allapäin palasin taas, mutta tein päätöksen, aamulla lähden.”²¹³ Aikuisväestön kohdalla näiden pyrkimysten lopputulos oli yleensä suotuisampi, minkä voi nähdä ilmentävän myös erilaisten tunnustussuhteiden keskinäistä hierarkiaa. Hyödylliset taidot kun varsin usein avasivat mahdollisuudet paitsi oman sijoituspaikan valinnalle myös muille tunnustusmuodoille eli tasavertaisiin oikeuksiin ja kunnioitukseen sekä omaisten läheisyyteen pääsemiseen (vrt. Cox 2009: 12–13).

Kaikista pienimuotoisimman tason kamppailuina voi nähdäkseni ymmärtää myös oman elämäntavan jatkamisen vieraassa ympäristössä ja poikkeusoloissa. Vaikka

esimerkiksi omaa tuttua ruokaa tai harrasteita voi olla vaikea hahmottaa varsinaiseksi tunnustuskamppailuksi Honnethin (1995) tarkoittamassa mielessä, oli kotoa tuttujen elementtien tuomisella suuri merkitys evakoille itselleen, sillä viihtymisen ja kotiutumisen edesauttamisen lisäksi ne voi nähdä jatkuvuuden ja siten myös identiteetin ylläpitämisenä. Suomalaiselle elämäntavalle ja identiteetille olennaiseksi nähty sauna onnistui usein toimimaan myös sekä yhteisöllisyyden luojana että arvostuksen saamisen keinona elämänmuodon erityispiirteelle; ”täällä olit sitten sekaisin niin miehet kuin naisetkin ja vielä kaiken huipuksi ruotsalaisetkin, heille näkyi hyvin maistuvan suomalainen sauna”²¹⁴. Myös poikkeuksellisuus itsessään toimi monelle turvana, sillä jokainen evakkomuistonsa kirjannut kertoo lopulta vakaan uskon tilanteen väliaikaisuuteen ja edessä odottavaa paluuseen tuoneen voimia selviytyä matkastaan.; ”keittiöläisten kauhuksi oli joku, tai jotku keksineet Tronikan vai mikä laulu lie ollutkaan, sen nimi oli Väliaikaista Vännäksen luulen muistavani vieläkin sen jokaisen säkeistön se alkoi näin: Meidän olomme Vännäksen parakilla on vain väliaikaista, ja ne evakkoaikamme annokset on myös väliaikaiset. No tästä tietysti syntyi kahinaa, että kuka sen teki en tiedä löytyikö syyllinen.”²¹⁵ Eheää autonomista minuutta saatettiin ylläpitää myös hyvin individualistisin keinoin; ”Mie istuin kirkon rappusilla, sillä aikaa ko toiset oli sisällä. Mie en oo koskaan luottanu Jumalaan. Rintamallaki mie aina huusin pirua apuun silloin ko toiset rukoili.”²¹⁶

Vaikka tällaiset ruohonjuuritason kamppailut ovat melko kaukana Honnethin (1995) käyttämistä historiallisista esimerkeistä naisten ja tummaihoisten kansanliikkeistä, voi ne silti mielestäni nähdä kamppailuina tunnustuksesta. Sillä pohjimmiltaan kaikissa näissä teoissa ja toimissa voi ymmärtää olleen kyse pyrkimyksistä vastustaa epäoikeudenmukaisiksi koettuja käytäntöjä, palauttaa kodin ja arjen tunnustussuhteet sekä suojella eheää minuutta ja itserealisaation tapoja. Siten niissä eri muodoissaan toteutuu sama logiikka tunnustuksen hakemisesta tai tunnustussuhteiden palauttamisesta tilanteissa, joissa se koetaan riistetyksi. Vaikkakin makrotasolta tarkasteltuna pieniä, tällaiset kamppailut olivat evakoille itselleen hyvin merkittäviä ja usein ainoa keino omien olosuhteiden ja aseman parantamiseksi ja positiivisen itseymmärryksen suojelemiseksi. Lisäksi on muistettava, että myös Honnethin (1995)

kamppailujen kieliopin mukaan epäoikeudenmukaisuuden kokemus on kamppailun affektiivinen perusta. Vaikka evakot eivät sosiaalisia kamppailuja muodostaneetkaan, voi mielestäni siten myös yksilölliset ja hetkelliset kamppailut nähdä kamppailuna vääryytenä koettuja käytäntöjä vastaan ja vaatimuksina tunnustuksesta.

5 Johtopäätökset

Vaikka evakkoon lähtö oli poikkeuksetta tuskallinen kokemus, kotona pakotettuna poissa olosta teki siedettävämpää ja mielekkäämpää tietyt tekijät, joiden merkitys nousee aineistosta esiin hyvin voimakkaasti. Näitä olivat toisiaan konstituivat sosiaaliset suhteet ja toimijuus sekä niiden pohjana olevat institutionaaliset mahdollisuusrakenteet. Toisin sanoen, hyvinvointi vaati vapautta liikkua, vapautta olla itsenäinen sekä vapautta luoda ja ylläpitää ihmissuhteita. Erityisesti läheiset ja omaiset kuten perhe, ystävät ja yhteisö vaikuttivat koko evakkokokemuksen sävyyn. Onnistuneesti ylläpidetyt ja/tai luodut ihmissuhteet toimivat turvaverkkona vieraassa ympäristössä, joka mahdollisti myös muunlaisen paikan haltuun ottamisen ja asettumisen. Eheät läheissuhteet tai vähintään tieto heidän olinpaikoistaan toimi myös edellytyksenä kaikille muille uuteen yhteisöön sopeutumisen ja kiinnittymisen tavoille. Toinen merkittävä edellytys viihtymiselle ja kotiutumiselle oli uuden yhteisön jäsenten vastaanottavainen, ymmärtäväinen ja myötätuntoinen suhtautuminen tulokkaisiin, kunhan he eivät asettaneet toimillaan avuntarvitsijoita passiivisten objektien, holhottien tai kasvottomien massojen, vaan tasavertaisten toverien asemaan. Solidaarisuus myötätuntona herätti kiitollisuutta, mutta myös häpeää, mikäli siihen ei ollut mahdollisuutta tai keinoja vastata. Siten tärkeää olikin myös tulla nähdyksi ja kohdelluksi sekä tasavertaisina että yksilöllisinä persoonina eikä ainoastaan avuntarvitsijoina, mikä vaati mahdollisuuksia ja keinoja oman itsenäisyyden ja arvon osoittamiseen ja toteuttamiseen. Tärkein keino tähän, ja samalla kolmas koko evakkokokemuksen siedettävyyttä määrittävä tekijä olikin aktiivisuus ja mielekäs tekeminen, tarkoitti se sitten ansio- tai vapaaehtoistyötä, koulunkäyntiä, arkiaskareita tai harrasteita. Oli toiminta mitä hyvänsä, sai se ajan

kulumaan paremmin ja arjen jatkumaan evakossakin sekä ylläpiti autonomista toimijuutta, ansiotyön kohdalla myös taloudellista riippumattomuutta.

Suinkaan aina tällainen arjen jatkamisen, eheän identiteetin ylläpitämisen sekä itsensä toteuttamisen mahdollistava ihannetilanne ei toteutunut. Ensinnäkin perheiden ja yhteisöjen hajoaminen oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus evakuoinnin toimeenpanokäytäntöjen vuoksi. Läheissuhteiden katkeaminen ja tietämättömyys omaisten kohtaloista merkitsikin jatkuvaa huolta ja toimintakyvyn lamaantumista, mikä teki myös uuteen paikkaan ja yhteisöön tutustumisesta ja kiinnittymisestä hyvin vaikeaa. Myöskään uuden yhteisön jäsenet eivät aina suhtautuneet tulokkaisiin myötämielisesti tai ymmärtäväisesti, vaan päinvastoin saattoivat kohdella heitä hyvinkin mielivaltaisin ja loukkaavin tavoin. Aina vastaanottajien loukkaaviksi koetut toimintatavat eivät olleet sitä tarkoituksellisesti eivätkä suoraan ihmistenvälisesti. Tällaisia käytäntöjä olivat toisinaan epäinhimillisten matka- ja majoitusolosuhteiden lisäksi etenkin Ruotsin maahantuloprotokollat, joihin kuuluivat kuuluisat täisaunat, jatkuvat terveystarkastukset sekä kaiken huippuna karanteenileirit, jotka onnistuivat heikentämään toimijuuden ja autonomian rinnalla myös omanarvontuntoa, minkä lisäksi ne pilkkoivat perheenjäseniä ja yhteisöjä erilleen toisistaan. Tavalla tai toisella vääryyttä kokeneista moni ei suostunut nielemään kohteluaan, vaan palauttaakseen itsekunnioituksensa, itsearvostuksensa, identiteettinsä ja/tai itselleen tärkeät ihmissuhteet pyrki joko vetoamaan oikeuksiinsa tai turvautui omankäden oikeuteen monimuotoisin tavoin. Näiden tavalla tai toisella positiivisiin muutoksiin pyrkivien kapinointien skaala ulottui mm. leireiltä karkailuista ja avusta kieltäytymisestä oman elämäntavan ylläpitämiseen.

Vaikka yksilöllisiä poikkeuksia on lukuisia ja kokemukset keskenään hyvin erilaisia, yleisesti ottaen evakkomatka hahmottuu kertomuksissa lähtökäskyyn ja passiiviseen pakolaisstatukseen alistumisesta vaiheittaiseen itsenäisen ja yksilöllisen toimijan statuksen kehittymiseen, mikäli prosessin edellä mainitut edellytykset, eli vapaus, aktiivisuus ja ihmissuhteet, olivat kunnossa. Yksilö- ja yhteisötason suhtautumistavoilla sekä institutionaalisilla käytännöillä näytti siis olleen suuri

merkitys pakomatkalaisten psykologiseen hyvinvoinnin, oikeudenmukaisuuden ja yhteisöllisyyden kokemukseen. Kotoaan lähtemään ja toisten armoilla elämään joutuminen merkitsi niin ulkoisten olosuhteiden, sosiaalisten suhteiden kuin siten yksilön itseymmärryksenkin järkkymistä. Tällaisessa tilanteessa oli tärkeä saada tuntee tulevansa hyväksytyksi sellaisena kuin on, eli tulla tunnistetuksi ja tunnustetuksi yhtäältä tarvitsevana ja haavoittuvana avunansaitsijana, toisaalta tasa-arvoisena ja täysivaltaisena toimijana, sekä yksilönä omine erityispiirteineen ja -kykyineen. Ilman huolenpitoa, kunnioitusta ja arvostusta jääminen tuotti toimintakyvyttömyyden, nöyryytyksen, epäoikeudenmukaisuuden ja eriarvoisuuden kokemuksia, mitkä haavoittivat hyvinvointia ja positiivista itseymmärrystä monin tavoin. Tällaisissa tilanteissa pyrkimykset vastustaa epäkohtia sisältäviksi koettuja käytäntöjä voidaan nähdä toimijuuden ja omanarvontunnon ylläpitämisenä jo sinänsä, kuinka tahansa pienimuotoisia tai hetkelliseen olojen parannukseen johtavia ne olivatkaan. Siten tällaisilla ”ruohonjuuritason” kamppailuilla olikin suuri merkitys kamppailijoille itselleen.

Tämän tutkielman perusteella vaikuttaakin siltä, että Honnethin (1995) tunnustusteoria tavoittaa tärkeitä tekijöitä evakkokokemuksessa. Teorian vahvuus on juuri sen kokonaisvaltaisuus ja laajuus yksityisen piiriin kuuluvista läheissuhteista oikeudelliseen ja yhteiskunnalliseen tasavertaisuuteen sekä yhteisölliseen yksilöllisyyden mahdollistavaan solidaarisuuteen. Siten teoria tarjoaa näkökulmia siihen miten eri tasot, eli intiimi, institutionaalinen ja kulttuurinen kietoutuvat toisiinsa, ja miten ne yhdessä vaikuttavat yksilön identiteettiin, itseymmärrykseen ja kokemukseen omasta asemasta ja arvosta. Teorian valossa on myös mahdollista ymmärtää loukkaaviksi koetut toimet ja käytännöt normatiivisten odotusten rikkomuksina, jollaisena se auttaa ymmärtämään kärsimyksen ja häpeän kokemuksia hyvin monitasoisesti, sekä suo tilaa myös kulttuurisille käsityksille näiden odotusten sisällöistä. Lisäksi se avaa mahdollisuuden tarkastella ruohonjuuritason konflikteja kamppailuna näiden odotusten täyttämisestä, jollaisena se on sovellettavissa hyvin monimuotoisiin kamppailuihin ja vaatimuksiin. Siksi tunnustusteoria onkin näkemykseni mukaan erityisen sopiva juuri ’paikaltaan olemisen’ kokemuksen tulkintaan. Sillä pakotettua lähtemistä luonnehtivat epävarmuus, vieraus,

haavoittuvuus ja passiivisuus ainakin näiden kokemuksistaan kertoneiden entisten pakolaisten kohdalla helpottui, kun he saivat vastavuoroista tunnustusta kaikilla kolmella tasolla.

Evakkokokemuskertomuksissa sekä tunnustuksen, loukkauksen että kamppailun eri muodot hyvin usein, ellei jopa pääasiassa limittyivät toisiinsa, jolloin saman teon, käytännön tai tilanteen voi nähdä edustavan samanaikaisesti montaa eri tunnustuksen tai loukkauksen ulottuvuutta, joskus jopa tunnustusta ja loukkausta yhtä aikaa. Lisäksi erilaiset tunnustuksen muodot saattoivat ajan myötä kehittyä toisenlaisiksi tunnustuksen muodoiksi, kuten solidaarisuudesta rakkauteen tai tasavertaisuudesta solidaarisuuteen. Erilaisten ulottuvuuksien limittyminen ja prosessuaalisuus teki analyysistä toisinaan hieman haastavaa, mutta toisaalta teoria voikin siten valaista samaa asiaa useasta eri näkökulmasta, mikä nähdäkseni on teorian rikkaus eikä heikkous. Silti jotkut Honnethin (1995) esittämät tunnustuksen ja loukkauksen muodot sekä vastinparit näyttäytyivät empiiriseen aineistoon sovellettaessa liian kapeilta. Esimerkiksi solidaarisuus ymmärrettynä yksin aikaansaannosten arvostuksena olisi jättänyt hyvin merkittävän osan evakkokokemuksesta käsittelemättä, eli solidaarisuuden arkisemmassa merkityksessään myötätuntona ja yhteisvastuuna. Käytännössä saatu ja annettu myötätunto myös usein toteutui sellaisena hoivana ja huolenpitona, mikä Honnethin (1995) mallin mukaan kuuluu vain primaarisuhteisiin. Siten tuntemattomien ihmisten osoittamaa tarvitsevuuden tunnustamista on hyvin vaikea sijoittaa eri ulottuvuuksien kehykseen, ellei sitten juuri tämän aineiston kontekstissa turvauduta 'jaettuun kärsimyksen kokemukseen' (mt.: 128) selittävänä tekijänä, mikä taas rajaisi teorian sovellettavuutta.

Merkittävin teorian ongelma on kuitenkin äärimmäinen väkivalta rakkauden ja hoivan vastinparina, sillä myös lievemmat ruumiilliset loukkaukset saattoivat tuottaa hyvin vakavia ja kaikkia itsesuhteiden muotoja, eli itseluottamusta, -kunnioitusta ja -arvostusta heikentäviä kokemuksia. Lisäksi läheissuhteissa koettu epäoikeudenmukaisuus toteutui yleensä näiden suhteiden ylläpitämisen mahdottomaksi tekemisenä, eikä väkivaltana. Suuri osa loukatuksi tulemisen kokemuksista olikin pikemminkin tunnustuksen puutetta kuin suoria Honnethin (1995)

muotoilemia loukkauksen muotoja, minkä takana olivat rakenteelliset tekijät. Siten loukatuksi tulemisen kokemuksista hyvin merkittävä osa oli epäsuoria, eli olosuhteiden ja käytäntöjen aiheuttamia ihmisten välisen suoran toiminnan sijaan. Siksi olenkin työssäni hahmottanut tunnustuksen ja loukkauksen pikemminkin jatkumona kuin kahtena ääripäänä, joiden aste voi vaihdella, sillä muuten kertojilleni merkittävistä kokemuksista jäisi suuri osa tarkastelun ulkopuolelle. Samasta syystä näen myös institutionaaliset tekijät hyvin merkittävinä tunnustussuhteiden 'osapuolina', vaikka ne eivät Honnethin (1995) muotoilemaa 'persoonien välistä' tunnustusta vastaakaan. Siksi Honnethin (2011: 412–413; 2005: 135) myöhemmin tekemät tarkennukset yksilöllisten ja yhteiskunnallisten prosessien sekä mentaalisen ja ruumiillisen olemassaolon ykseydestä ja yksilön haavoittuvuudesta myös epäsuorille loukkaukselle ovatkin ensiarvoisen tärkeitä ja saavat myös tukea empiriasta.

Tunnustusteoriaa ei olekaan tarkoitettu staattiseksi tulkintakaavioksi toisensa poissulkevine kategorioineen, vaan laajaksi 'eettisen elämän' edellytyksiä eritteleväksi yhteiskuntateoriaksi (Honneth 1995). Laajana ja sovellettuna evakkokokemusten tarkastelun kehyksenä se siten vaikuttikin tavoittavan hyvin osuvasti kertojille merkittävimpiä tekijöitä, mutta ei kuitenkaan aivan kaikkea. Sillä kertomuksissa nousivat hyvin keskeiselle sijalle myös muut kuin sosiaalisiin suhteisiin tai ylipäänsä ihmisiin liittyvät tekijät, kuten fyysinen ympäristö, luonto ja eläimet sekä ennen kaikkea koti, tarkoitettiin sillä kotitaloa, -pihaa, -seutua tai -maata. Vaikka paikan ja identiteetin toisiinsa kietoutumista ei voida olettaa itsestäänselvyytensä, kuten on tehty perinteisessä pakolaistutkimuksessa (ks. esim. Malkki 2012), nousi paikan merkitys tässä aineistossa esiin varsin silmiin pistävästi. Avaamalla ja teoretisoimalla näitä kertojille niin merkittäviä ei-inhimillisiä tekijöitä erilaisten paikka- ja paikkasuhdeteorioiden näkökulmista saataisikin kokemuksista kattavampi ja kokonaisvaltaisempi kuva. Myös kodin merkitys sieltä poissa ollessa olisi mielestäni itseisarvoinen tutkimusaihe.

Silmiinpistäväksi juonteeksi useissa tarinoissa nousivat myös tässä työssä hyvin kursorisiksi jäävien kulttuurierojen sekä muunlaisten erontekojen merkitys

evakkokokemuksissa, sijaitsi sijoituspaikkakunta sitten Suomen rajojen sisällä tai naapurimaassa. Tämän päivän näkökulmasta viestintäteknologioineen sekä Lähi-itä ja Pohjois-Afrikka -painotteisine pakolaistilanteineen kulttuurierojen merkittävyys esimerkiksi Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan välillä saattaa vaikuttaa melko vähäpätöiseltä, mutta aikalaisille sekä todelliset, mielletyt että tehdyt erot saattoivat tuottaa epävarmuutta, ahdistusta sekä väärinkäsityksiä ja eriarvoisuuden kokemuksia isäntäväen kanssa. Toisaalta nämä näennäisen pienet mutta mahdollisesti hyvinkin merkittävät erot avasivat myös mahdollisuuden oppia toisilta sekä avartaa omaa maailmaa. Ylipäänsä aineistossa nousi hyvin keskeiselle sijalle kaikenlaiset vertailut kotioloihin sekä koettu erilaisuus kiehtovana, vieraannuttavana ja hyvin monenlaisia muita tuntemuksia herättävänä. Siksi olisikin kiinnostavaa tarkastella erilaisten erontekojen roolia evakkokokemuksissa ylipäänsä kuin erityisesti tunnustussuhteissa. Koska evakkomatassa oli selvästi hahmotettavissa sekä konkreettiset että kokemukselliset irtaantumisen, liminaalin välitilan ja takaisinliittymisen vaiheet, voisi myös siirtymäriittiteoria avata kiinnostavan näkökulman evakkokokemuksiin sekä täydentää ymmärrystä tunnustetuksi tulemisesta prosessina.

Kaikkiaan aineisto oli niin rikas, runsas ja monipuolinen, että se avautuisi hyvin monenlaisille kysymyksenasetteluille. Ennen kaikkea omien historiallisten pakolaistemme kokemuksia olisi kiinnostavaa verrata tämän päivän muualta tulleiden pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden kokemuksiin. Mikäli läheisten rakkaus ja hoiva, oikeudellinen tasavertaisena kunnioitus sekä yhteisöllinen solidaarisuus ja arvostus nousisivat yhtä keskeiselle sijalle, voisi se tuottaa tieteellistä näyttöä ja näkemystä käytäntöjen tueksi tai kritisoinniseksi. Ilman empiiristä aineistoa ei oletuksia tunnustussuhteiden keskeisyydestä voi tehdä, mutta esimerkiksi Suomessa tiukentunut perheenyhdistämiss politiikka, kuukausien työluvansaannin odottelu sekä rasismi näyttäytyvät teorian valossa hyvin ongelmallisilta ja epäoikeudenmukaisilta. Zygmunt Baumanin (2016: 93) mukaan tulevien vuosien näkymät häilyvät kahden lähestymistavan välillä; joko maahanmuutto jatkaa näyttäytymistään pysyvältä sissisodalta, jonka tavoitteena on tulijoiden pitäminen turvattomassa ja haavoittuvassa tilassa, tai saada tukea oikeusperustaiselle maahanmuuton hallinnalle. Kuten evakkokokemukset osoittavat, tasavertaiset

oikeudet, eli vapaus olikin tärkeä edellytys muille tunnustuksen muodoille ja siten eheän minuuden ja solidaarisuuden luomiselle ja ylläpitämiselle.

Bauman (2016: 19, 81-85, 116) näkee ainoana ratkaisuna rauhanomaiseen ja inhimilliseen nykyisen 'kriisin' hoitamiseen moraalisen vastuun tunnistamisen ja tunnustamisen, universaalin kunnioittamisen ja välittämisen, sekä ennen kaikkea keskustelun, joka on ainoa väylä yhteisymmärrykseen ja vastavuoroiseen yhteistoiminnalliseen solidaarisuuteen. Näkemykseni mukaan lausunnon voi tulkita tunnustuksen vaatimuksena kaikilla tasoilla ja toivoni mukaan olen omalla pienellä panoksellani ottanut osaa tähän keskusteluun. Vaikka evakkojen kokemuksista olisi siten mielestäni paljon opittavissa, ja vaikka jo johdannossa sanoin toivovani työn tuottavan näkökulmia myös tähän päivään, ei se suinkaan ollut työni päätarkoitus. Haluankin ajatella näiden kertomusten nostamisen tarkastelun keskiöön tunnustuksena näille kokemuksille, näkemyksille, historiantulkinnoille ja muistoille arvokkaina ja siten tutkimuksen arvoisina itsessään. Pyrkimyksenäni onkin ollut se, mitä Clifford Geertz (1986: 373) antropologeilta vaatii.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Etto, J. (1977) Pohjoinen taikapiiri: Lapin evakkojen maailma 1944 – 1945 (2. p.)

Rovaniemi. Lapin maakuntaliitto. (PT: ”sukunimi tai nimimerkki”: sivunro)

Lapin Nuorisoseurain Liitto ry:n arkisto Hb:1 Kirjoituskilpailu ”Evakkotaival” (1967 – 1968). (LNL: 1–117, 172–385)

Lapin Maakuntaliitto ry:n arkistot Hbc:6 – Hbc:11 Lapin kotirintamamuistoja - kirjatyöryhmän kirjoituskilpailun tekstit (1989 – 1991)

Lapin Maakuntaliitto ry:n arkisto Hbc:27 Evakkotaival-kirjatyöryhmän saapuneet kirjeet ja valokuvat (1974 – 1974)

Lapin Maakuntaliitto ry:n arkisto Hbc:28 Evakkotaival-kirjatyöryhmän asiakirjat (1974 – 1978)

”Me olimme evakossa” (1959) Rovaniemen Maalaiskunnan Kotiseutulautakunta.

Lapin Nuorisoseurain Liitto ry:n arkisto Hb:1. (RMK: 118-171)

Painamattomat lähteet

SKS (2018) Keruut. Viitattu 23.20.3018. URI: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/kokoelmat-ja-tiedonlahteet/kirjallisuuden-ja-kulttuurihistorian-2#.W88N1HszbIU>

Tunnustuksia (2017) Viitattu 2.5.2019. URI: <https://recognitionandbelonging.com/about/>

Painetut lähteet

Abrahams RD (1986) Ordinary and Extraordinary Experience In: Turner VW & Bruner EM (eds.) The Anthropology of Experience. Urbana: University of Illinois Press: 45–72.

- af Forselles-Riska C (2006) *Menneisyyden Muuttuvat Paikat*. Teoksessa: Knuuttila S, Laaksonen P & Piela U (toim.) *Paikka: Eletty, Kuviteltu, Kerrottu*. Helsinki: SKS: 218–231.
- Alasuutari P (2011) *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.
- Andersen AJW & Svensson T (2012) Struggles for recognition: A content analysis of messages posted on the Internet. *Journal of Multidisciplinary Healthcare* 5: 153–162.
- Anderson B. (2007) *Kuvitellut yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino.
- Anderson J & Honneth A (2005) *Autonomy, Vulnerability, Recognition, and Justice*. In: Anderson J & Christman J (eds.) *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays*. Cambridge University Press: 127–149.
- Anderson J (1995) Translator's Introduction. In: Honneth A: *The Struggle for Recognition : The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge (Mass.): MIT Press: x–xi.
- Armstrong K (2004) *Remembering Karelia : A Family's Story of Displacement during and After the Finnish Wars*. Oxford: Berghahn Books.
- Arrela V (1983) *Tuhkasta Nousi Lappi : Lapin jälleenrakentamista sanoin ja kuvin*. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto.
- Bauman Z (2016) *Strangers at our Door*. Cambridge: Polity Press.
- Borneman J (1997) Caring and being cared for: displacing marriage, kinship, gender and sexuality. *International Social Science Journal* 49(154): 573–584.
- Boyden J & de Berry J (2004) Introduction. In: Boyden J & Berry J (eds.) *Children and Youth on the Front Line*. Berghahn Books: xi–xxviii.

- Bruner EM (1986a) Experience and its Expressions. In: Turner VW & Bruner EM (eds.) *The Anthropology of Experience*. Urbana: University of Illinois Press: 3–31.
- Bruner EM (1986b) Ethnography as Narrative. In: Turner VW & Bruner EM (eds.) *The Anthropology of Experience*. Urbana: University of Illinois Press: 139–157.
- Burton JW (2001) *Culture and the Human Body : An Anthropological Perspective*. Prospect Heights (Ill.): Waveland Press.
- Counihan C (1999) *The Anthropology of Food and Body : Gender, Meaning, and Power*. New York: Routledge.
- Cox R (2009) *The Theory of Recognition and the Ethics of Immigration*. Macquarie University.
- Daswani G (2013) The Anthropology of Transnationalism and Diaspora. In: Daswani G & Quayson A (eds.) *A Companion to Diaspora and Transnationalism*. Hoboken: Wiley-Blackwell: 29–53.
- Delaney CL (2017) *Investigating Culture : An Experiential Introduction to Anthropology*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Douglas M (1991) The idea of a home: A kind of space. *Social Research*, 58(1)
- Dunaway DK (1996) Introduction : The Interdisciplinarity of Oral History. In: Dunaway DK & Baum WK (eds.) *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Walnut Creek, California: Alta Mira: 7–22.
- Elfvengren E (2005) *Lapin Sota Ja Sen Tuhot*. Teoksessa: Leskinen J & Juutilainen A (toim.) *Jatkosodan Pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY: 1124–1149.
- Fentress J & Wickham C (1992) *Social Memory*. Oxford: Blackwell.

- Fingerroos & Haanpää (2006) Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen, U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 25–48.
- Fingerroos & Peltonen (2006) Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen, U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 7–24
- Finnegan R (1996) A Note on Oral Tradition and Historical Evidence. Teoksessa: Dunaway, DK & Baum, WK (toim.) Oral History: An Interdisciplinary Anthology. Walnut Creek, California: Alta Mira: 126–134.
- Fischer EF (2014) The Good Life : Aspiration, Dignity, and the Anthropology of Wellbeing. Stanford, California: Stanford University Press.
- Friedlander P (1996) Theory, Method and Oral History. In: Dunaway DK & Baum WK (eds.) Oral History: An Interdisciplinary Anthology. Walnut Creek: Alta Mira: 150–160.
- Geertz C (1986) Making Experiences, Authoring Selves. In: Turner VW & Bruner EM (eds.) The Anthropology of Experience. Urbana: University of Illinois Press: 373–380.
- Haugerud A (2016) Public Anthropology in 2015: Charlie Hebdo, Black Lives Matter, Migrants, and More. *American Anthropologist* 118(3): 585–601.
- Hietanen S (2005) Evakkojen Loppusijoitus Ja Maanhankintalaki 1944-1945. Teoksessa: Leskinen J & Juutilainen A (toim.) Jatkosodan Pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY: 822–834.
- Holmes SM & Castañeda H (2016) Representing the 'European refugee crisis' in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *American Ethnologist* 43(1): 12–24.

- Honneth A (2001) Recognition or redistribution? Changing perspectives on the moral order of society. *Theory Culture and Society* 18(2-3): 43–55.
- Honneth A (1995) *The Struggle for Recognition : The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Honneth A (1997) Recognition and Moral Obligation. *Social Research* 64(1): 16–35.
- Honneth A (2011) Rejoinder. In: Petherbridge D (eds.) *Axel Honneth: Critical Essays : With a Reply by Axel Honneth*. Boston: Brill: 391–421.
- Honneth A (2012) *The I in we : Studies in the Theory of Recognition*. Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity Press.
- Honneth A & Whitebook J (2016) Omnipotence or Fusion? A Conversation between Axel Honneth and Joel Whitebook. *Constellations* 23(2): 170–179.
- Howell S (2009) Accelerated Globalisation and the Conflicts of Values seen through the Lens of Transnational Adoption: A Comparative Perspective. In: Heintz M (eds.) *The anthropology of moralities*. New York : Berghahn Books: 81–101
- Huttunen L (2002) *Kotona, Maanpaossa, Matkalla : Kodin Merkitykset Maahanmuuttajien Omaelämäkertoissa*. Helsinki: SKS.
- Huttunen L (2012) Historiallisen Kontekstit Ja Asioiden Kansallinen Järjestys – Johdatusta Liisa Malkin Teksteihin. Teoksessa: Malkki L: *Kulttuuri, Paikka Ja Muuttoliike*. Tampere: Vastapaino: 7–24
- Hämeenaho P & Koskinen-Koivisto E (2014) Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa: *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos
- Junkala P (2000) Oikealla Tiellä. Teoksessa: Lönnqvist B (toim.) *Arjen Säikeet : Aikakuvia Arkielämään, Sivilisaatioon Ja Kansankulttuuriin*. Jyväskylä: Atena: 116–128.

- Kalela J (2006) Muistitiedon Näkökulma Historiaan. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen, U (toim.) Muistitietotutkimus : Metodologisia Kysymyksiä. Helsinki: SKS: 67–92.
- Kemppainen I (2005) Sota-Ajan Naisten Monet Roolit. Teoksessa: Leskinen J & Juutilainen A (toim.) Jatkosodan Pikkujätkiläinen. Helsinki: WSOY: 454–473.
- Klinge M (2005) Kuka Minä Olen? Isänmaallisuuden Hyvejärjestelmä. Teoksessa: Aho L, Halonen T, Aro L & Klinge M (toim.) Suomalaisten Symbolit. Jyväskylä: Atena: 170–177.
- Knuuttila S (2005) Kolme Mentaliteetin Säiettä. Teoksessa: Aho L, Halonen T, Aro L & Klinge M (toim.) Suomalaisten Symbolit. Jyväskylä: Atena: 22–26.
- Knuuttila S (2010) Tutkimusaineistojen Muodostaminen. Teoksessa: Pöysä J, Järviluoma H & Vakimo S (toim.) Vaeltavat Metodit. Helsinki: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura: 19–42.
- Kopytoff I (1998) The cultural biography of things commoditization as process. In: Appadurai (eds.) The social life of things: Commodities in cultural perspective. Cambridge: Cambridge University Press: 64–91.
- Kuorsalo A & Saloranta I (2010) Sotien Tunneperintö Osa Historiaa. Teoksessa: Saloranta I (toim.) Sodan Haavoittama Lapsuus. Helsinki: Ajatus Kirjat: 8–12.
- Kurki T (2006) Kirjoitettu Ja Luettu Kylä Neuvosto-Karjalan Kirjallisuudessa. Teoksessa: Knuuttila S, Laaksonen P & Piela U (toim.) Paikka: Eletty, Kuviteltu, Kerrottu. Helsinki: SKS: 252–271.
- Lakomäki S, Latvala P & Laurén K (2011) Menetelmien jäljillä. Teoksessa: Lakomäki S, Latvala P & Laurén K (toim.) Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin. Helsinki: SKS: 7–27.
- Lidman S (2011) Häpeä!: Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä. Jyväskylä: Atena.

- Lähteenmäki M & Tiilikainen M (2010) Irakista Suomeen Salakuljettajien Kyydissä. Teoksessa: Kuorsalo A & Saloranta I (toim.) Sodan Haavoittama Lapsuus. Helsinki: Ajatus Kirjat: 275–286.
- Laitinen A (2019) Axel Honneth: Yhteiskunta, kritiikki, tunnustussuhteet. Teoksessa: Ilkka Kauppinen ym. (toim.) Saksalainen yhteiskuntateoria, Gaudeamus [ilmestyy 2019].
- Laurén K (2006) Suo - Sisulla Ja Sydämellä : Suomalaisten Suokokemukset Ja - Kertomukset Kulttuurisen Luontosuhteen Ilmentäjinä. SKS: Helsinki.
- Laurén K (2010) Kirjoitetun Kokemuksen Kiehtovuus. Teoksessa: Pöysä J, Järviluoma H & Vakimo S (toim.) Vaeltavat Metodit. Helsinki: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Lewellen TC (2002) The Anthropology of Globalization : Cultural Anthropology Enters the 21st Century. Westport, Conn.: Bergin & Garvey.
- Lindstén H (2017) "Olkaa Hyvä Ja Ottakaa. Pankaa Sekaan Ja Kastakaa" : Kahvinjuonti Suomalaisten Maaseutukotien Arjessa Ja Juhlissa 1920-Luvulta 1960-Luvun Lopulle. Turku: Turun yliopisto.
- Lubkemann SC (2008) Culture in Chaos : An Anthropology of the Social Condition in War. Chicago: University of Chicago Press.
- Maasilta M (2010) Omille Juurille Siirtolaisuustutkimuksen Kautta. Teoksessa: Kuorsalo A & Saloranta I (toim.) Sodan Haavoittama Lapsuus. Helsinki: Ajatus Kirjat: 265–274.
- Malkki L (2012) Kulttuuri, paikka ja muuttoliike. Tampere: Vastapaino.
- Mann G (2004) Separated Children: Care and Support in Context. In: Boyden J & Berry JD (eds.) Children and youth on the front line: Ethnography, armed conflict and displacement. New York: Berghahn Books: 3–22

- Mintz S (1996) The Anthropological Interview and the Life History. In: Dunaway DK & Baum WK (eds.) Oral History: An Interdisciplinary Anthology. Walnut Creek: Alta Mira: 298–305.
- Obeid M (2013) Home-Making in the Diaspora : Bringing Palestine to London. In: Quayson A & Daswani G (eds.) A Companion to Diaspora and Transnationalism. Hoboken: Wiley-Blackwell: 366–380.
- Peltonen U (2006) Muistitieto Folkloristiikassa. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen, U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 93–119.
- Portelli A (2006) Mikä Tekee Muistitietotutkimuksesta Erityisen? Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen, U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 49–64.
- Pöysä J (2006) Kilpikirjoitukset Muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen, U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 221–244.
- Pöysä J (2015) Lähiluvun Tieto : Näkökulmia Kirjoitetun Muistelukerronnan Tutkimukseen. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rautio E (2004) Pohjoiset Pakolaiset : Tietoa Ja Tarinoita Lapin Sodasta Ja Lappilaisten Evakkotaipaleelta. Pello: Pohjan väylä.
- Roos JP (1987). Suomalainen elämä: Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Helsinki: SKS
- Rosaldo R (1986) Ilongot Hunting as Story and Experience In: Turner VW & Bruner EM (eds.) The Anthropology of Experience. Urbana: University of Illinois Press: 97–138.
- Rozakou K (2016) Socialities of solidarity: revisiting the gift taboo in times of crises. Social Anthropology 24(2): 185–199.

- Runtti S (1989) Lapin Läänin Evakuointi Syksyllä 1944. Pro gradu -työ. Oulun yliopisto: Historian laitos.
- Saarikoski H (2011) Menneisyyden Ruumiinkokemusten Tutkiminen Kirjoitetussa Aineistossa. Teoksessa: Lakomäki S, Latvala P & Laurén K (toim.) Tekstien Rajoilla: Monitieteisiä Näkökulmia Kirjoitettuihin Aineistoihin. Helsinki: SKS.
- Salmi-Niklander K (2006) Tapahtuma, Kokemus Ja Kerronta. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 99–220.
- Salo U (2015) Simsalabim, Sisällönanalyysi Ja Koodaamisen Haasteet. Teoksessa: Aaltonen S & Högbäck R (toim.) Umpikujasta Oivallukseen: Refleksiivisyys Empiirisessä Tutkimuksessa. Tampere: Tampere University Press: 166–190.
- Savolainen U (2015) Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Scheper-Hughes N & Bourgois P (2004) Introduction: Making Sense of Violence. In: Bourgois P & Scheper-Hughes N (eds.) Violence in War and Peace. Malden: Blackwell: 1–31.
- Strathern AJ & Stewart PJ (2011) Personhood-Embodiment and Personhood. In: Mascia-Lees FE (eds.) A companion to the anthropology of the body and embodiment. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell: 388–402
- Talve I (1990) Suomen Kansankulttuuri. Helsinki: SKS.
- Tuomi J & Sarajärvi A (2018) Laadullinen Tutkimus Ja Sisällönanalyysi. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Tuominen M (2015) Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. Teoksessa: Kivimäki V & Hytönen K (toim.) Rauhaton

Rauha : Suomalaiset Ja Sodan Päättymisen 1944-1950. Tampere: Vastapaino: 39–70.

Turner VW (1986) Dewey, Dilthey, and Drama: An Essay in the Anthropology of Experience. In: Turner VW & Bruner EM (eds.) The Anthropology of Experience. Urbana: University of Illinois Press: 33–44.

Ukkonen T (2006) Yhteistyö, Vuorovaikutus Ja Narratiivisuus Muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos O, Haanpää R, Heimo A, Peltonen U (toim.) Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS: 175–198.

Utriainen T (2006) Alaston Ja Puettu : Ruumiin Ja Uskonnon Ääret. Tampere: Vastapaino.

Wulf C (2002) Anthropology of Education. Münster: Lit.

Zigon J (2009) Life History and Personal Experience:: The Moral Conceptions of a Muscovite Man. In: Heintz M (eds) The Anthropology of Moralities. New York: Berghahn Books: 46–61.

Aineistoviittaukset

¹ LNL: 1

² LNL: 62

³ PT: Niemi 169

⁴ LNL: 16

⁵ LNL: 244

⁶ LNL: 128

⁷ PT: Säaskilahti 126

⁸ PT: Gumse 32

⁹ PT: Pirttijärvi 89

¹⁰ PT: Pikkuhookana 74

¹¹ RMK: 138

¹² PT: Suopela 165

¹³ PT: Ylitalo 148

¹⁴ PT: Knuutila 54-54

¹⁵ PT: Härkönen 60

¹⁶ PT: Pirttijärvi 91

¹⁷ LNL: 272

¹⁸ PT: Pirttijärvi 91

¹⁹ LNL 91

²⁰ LNL 143

²¹ PT: Soini 16

²² RMK: 156

²³ PT: Nikula 258

²⁴ PT: Niemi 261

²⁵ RMK: 125

²⁶ LNL: 43

²⁷ LNL: 108

²⁸ PT: Seutukorva 243

²⁹ LNL: 257

³⁰ PT: Hihnala 117

³¹ RMK: 146

³² RMK: 136

³³ RMK: 155

³⁴ PT: Akola 173

³⁵ PT: Huispää 213

³⁶ PT: Vaattovaara 69

³⁷ PT: Arrela 107

³⁸ LNL: 76

³⁹ PT: Vaattovaara 69

⁴⁰ PT: Ylitalo 219-220

⁴¹ LNL: 80

⁴² PT: Friman 42

⁴³ LNL 193

⁴⁴ LNL: 253

⁴⁵ LNL: 249

⁴⁶ PT: Mäkihalvari 196

⁴⁷ PT: Siirtola 185

⁴⁸ PT: Soini 22

⁴⁹ LNL: 268

⁵⁰ LNL: 75

⁵¹ PT: Seutukorva 243

⁵² LNL 186-187

⁵³ LNL: 193

⁵⁴ PT: Sääskilahti 128

⁵⁵ LNL: 98

⁵⁶ RMK: 160

⁵⁷ RMK: 139

⁵⁸ PT: Soini 17

⁵⁹ PT: Pikkuhookana 81

⁶⁰ LNL: 31

⁶¹ PT: Karvonen 247

⁶² PT: Hihnala 117

⁶³ PT: Soini 15

⁶⁴ PT: Aikio 125

⁶⁵ RMK: 157

⁶⁶ PT: Ylipää 298

⁶⁷ LNL: 75

⁶⁸ LNL: 141, 143

⁶⁹ LNL: 159

⁷⁰ LNL: 46

⁷¹ PT: Pikkuhookana 76

⁷² PT: Knuutila 56

⁷³ PT: Siirtola 187

⁷⁴ LNL: 320

⁷⁵ PT: Huhtakangas 257

⁷⁶ PT: Huhtakangas 257

⁷⁷ PT: Huhtakangas 257

⁷⁸ LNL: 196

⁷⁹ LNL: 319

⁸⁰ LNL: 98

⁸¹ PT: Pirttijärvi 88

⁸² PT: Hihnala 196

⁸³ PT: Tasala 135

⁸⁴ LNL: 245

⁸⁵ PT: Harjuma 49

⁸⁶ PT: Huispää 212

⁸⁷ PT: Pikkuhookana 79

⁸⁸ PT: Luokinen 252

⁸⁹ PT: Niemi 260

⁹⁰ PT: Pikkuhookana 77

⁹¹ PT: Tasala 135

⁹² PT: Vuolio 235

⁹³ LNL: 360

⁹⁴ LNL: 50

⁹⁵ PT: Alakulppi 192

⁹⁶ LNL: 15

⁹⁷ LNL: 310

⁹⁸ PT: Juntto 226

⁹⁹ RMK: 142

¹⁰⁰ LNL: 49

¹⁰¹ RMK: 143

¹⁰² RMK: 124

¹⁰³ RMK: 147

¹⁰⁴ LNL: 68

¹⁰⁵ RMK: 142

¹⁰⁶ RMK: 142

¹⁰⁷ LNL: 189

¹⁰⁸ PT: Ylipää 208

¹⁰⁹ RMK: 139

¹¹⁰ PT: Hihnala 195

¹¹¹ PT: Huhtakangas 257

¹¹² PT: Ylitalo 220

¹¹³ PT: Huttunen 136-137

¹¹⁴ PT: Soini 13

¹¹⁵ PT: Lohi 246

¹¹⁶ RMK: 144

¹¹⁷ PT: Haavikko 240

¹¹⁸ PT: Ylipää 208

¹¹⁹ LNL: 18

¹²⁰ LNL: 310

¹²¹ LNL: 347-348

¹²² PT: Pekkala 180

¹²³ LNL: 5

¹²⁴ PT: Pikkuhookana 76

¹²⁵ LNL: 6

¹²⁶ PT: Mäkihalvari 198

¹²⁷ LNL: 48

¹²⁸ LNL: 30

¹²⁹ PT: Puikko 232

¹³⁰ PT: Puikko 232

¹³¹ LNL: 74

¹³² LNL: 74

¹³³ PT: Aikio 125

¹³⁴ RMK: 171

¹³⁵ PT: Erkkilä 204

¹³⁶ PT: Arvola 181

¹³⁷ PT: Pikkuhookana 76

¹³⁸ PT: Arvola 181

¹³⁹ PT: Pikkuhookana 181

¹⁴⁰ PT: Pikkuhookana 182

¹⁴¹ RMK: 170

¹⁴² LNL: 276

¹⁴³ LNL: 277

¹⁴⁴ PT: Ylitalo 221

¹⁴⁵ LNL: 275

¹⁴⁶ PT: Niva 210

¹⁴⁷ RMK: 158

¹⁴⁸ LNL: 370

¹⁴⁹ LNL: 182

¹⁵⁰ LNL: 370

¹⁵¹ LNL: 67

¹⁵² PT: Mikkonen 220

¹⁵³ PT: Tallavaara 234

¹⁵⁴ PT: Soini 14

¹⁵⁵ PT: Vuollo 216

-
- ¹⁵⁶ LNL: 275
- ¹⁵⁷ PT: Niva 215
- ¹⁵⁸ LNL 267
- ¹⁵⁹ LNL: 370
- ¹⁶⁰ LNL 134
- ¹⁶¹ LNL: 134
- ¹⁶² LNL: 268
- ¹⁶³ PT: Tallavaara 232
- ¹⁶⁴ RMK: 124
- ¹⁶⁵ PT: Soini 15
- ¹⁶⁶ LNL: 276
- ¹⁶⁷ RMK: 135
- ¹⁶⁸ LNL: 68
- ¹⁶⁹ RMK: 161
- ¹⁷⁰ PT: Ylitalo 219
- ¹⁷¹ PT: Mäkihalvari 168
- ¹⁷² PT: Aikio 189
- ¹⁷³ RMK: 169
- ¹⁷⁴ LNL: 22
- ¹⁷⁵ RMK: 151
- ¹⁷⁶ PT: Alakulppi 192
- ¹⁷⁷ LNL: 254-256
- ¹⁷⁸ PT: Soini 14
- ¹⁷⁹ LNL: 30
- ¹⁸⁰ PT: Puikko 231

¹⁸¹ PT: Pikkuhookana 79

¹⁸² LNL: 353

¹⁸³ LNL: 333

¹⁸⁴ PT: Puikko 231

¹⁸⁵ PT: Pirttijärvi 88

¹⁸⁶ RMK: 124

¹⁸⁷ PT: Puikko 230-231

¹⁸⁸ RMK: 135

¹⁸⁹ RMK: 125

¹⁹⁰ RMK: 155

¹⁹¹ PT: Niva 263

¹⁹² PT: Töyräs 227

¹⁹³ RMK: 124

¹⁹⁴ RMK: 162

¹⁹⁵ PT: Töyräs 227

¹⁹⁶ LNL: 359

¹⁹⁷ LNL: 360-361

¹⁹⁸ RMK: 164

¹⁹⁹ PT: Heikkinen 24

²⁰⁰ PT: Sysmäläinen 248

²⁰¹ PT: Soini 16

²⁰² LNL: 31

²⁰³ RMK: 130

²⁰⁴ RMK: 155

²⁰⁵ RMK: 152

²⁰⁶ LNL: 348

²⁰⁷ PT: Heikkinen 24

²⁰⁸ PT: Tallavaara 233

²⁰⁹ LNL: 17

²¹⁰ RMK: 128

²¹¹ LNL: 17

²¹² PT: Soini 13

²¹³ LNL: 9

²¹⁴ RMK: 136

²¹⁵ LNL: 360

²¹⁶ PT: Hihnala 193